

TEMA: Den seglivade nationen

Texter av Anthony D. Smith, Lisa Irenius och Karl-Olov Arnstberg

AXELERATION

Live Aid gav stöd till Mengistus diktatur. Krisen i EU överdrivs. Debatt: Kd hotar den akademiska friheten.

INTERVJU

Länge lyckades **Orhan Pamuk** sitta kvar i sitt elfenbenstorn. **Nathan Shachar** har träffat författaren som mot sin vilja blev politisk.

FRIZON

Risken för krig mellan Sverige och Norge 1905 är en myt, hävdar **Gunnar Åselius**. Vi ville visa världen att vi var bra på konfliktlösning.

RECENSION

Med atombomben förändrades reglerna för maktbalansen i världen. **Monica Braw** har läst biografier om kärnvapnens fäder.

AXELARATION 4-12**VÄLGÖRENHET ÄR INTE ALLTID AV GODO**

Välgörenhetsprojektet Live Aid ville lindra hungersnöden men dess bidrag utnyttjades för en dödlig massomflyttning i Etiopien. Ibland är det faktiskt bättre att inte göra någonting alls, menar **David Rieff**. 4-7

FRANSKT NEJ PÅ FEL FRÅGA

Trots motgångarna kommer EU att fortsätta utvecklas. **Daniel Tarschys** ställer frågan om vad unionen skall göra och hur den kan skapa "europeiskt mervärde". 8-9

KD HOTAR DEN AKADEMISKA FRIHETEN

Torbjörn Tännjö anser att kristdemokraterna är dogmatiker som dömer akademiker efter sig själva. De accepterar inte öppet och kritiskt sanningssökande. 11-12

**Det är inte språket som bestämmer.
Allt beror på våra erfarenheter av världen.**

Lars Melin funderar över könsneutralt språk. 9

TEMA: DEN SEGLIVADE NATIONEN

13-23

Ryktet om nationens minskade betydelse är överdrivet, menar **Anthony D. Smith**. Visst förändras den men någon global identitet är inte i sikte. Den nationella identiteten förblir vår starkaste kollektiva identitet. Men även om det nationella frodas i unionens Europa försvagas staten, finner **Lisa Irenius**. Det medför i längden problem för nationalstaten. Att den nationella identiteten behållit eller ökat sin betydelse beror på att den är så föränderlig, påpekar **Karl-Olov Arnstberg**. Det typiskt svenska behöver inte alls vara svenskt.

Mervärde. Nationell känsla ger vinnaren extra höjd.

Ill: Corbis/Scanpix

INTERVJU 24-26**INSYLTAD I TURKIETS POLITIK MOT SIN VILJA**

Det är förenat med livsfara att i Turkiet skriva texter som är misshagliga för nationalisterna och islamisterna. **Orhan Pamuk** är en av dem som gjort det. **Nathan Shachar** har besökt författaren vars elfenbenstorn invaderats av världen.

Orhan Pamuk.

Illustration:
Claes Jurander

TRADITION 27-29**JI KANG RÖVADE BORT KUNGENS EGEN TON**

Den vise Ji Kang hävdade att musik inte hade något att göra med politik. **Göran Sommardal** berättar om hur en anspråkslös idé fick harmonin i det gamla Kina att skorras falskt.

FRIZON 30-37**KRIGSRISKEN 1905 VAR NORDISK PROPAGANDAMYT**

Sverige hade inget att vinna på ett krig mot Norge i samband med unionsupplösningen, hävdar **Gunnar Åselius**. Dramatiken har överdrivits för att få omvärlden att tro att vi i Norden har en speciell förmåga att lösa konflikter. 30-33

ÖSTTYSKAR RESTE ALLTID UNDER POLITISK KONTROLL

Många vill tro att just de DDR-medborgare som de själva fattade tycke för inte var inblandade i förtrycket. Men alla som fick resa var regimlojala, konstaterar **Astrid Hedin**. 34-35

KONSTEN ATT BLI BERÖMD GENOM KONSTEN

Tom Rosenthal tar oss med på ett antal aktuella utställningar i London som på olika sätt belyser strävan efter berömmelse eller åtminstone kändisskap. 36-37

RECENSIONER 38-47**SKORPIONENS LOGIK STYRDE EFTERKRIGSTIDEN**

Männen bakom kärnvapnen hävdade att en forskare forskar vidare, oavsett konsekvenserna. **Monica Braw** har läst två biografier om bombfäderna. 38-41

ÖVRIGA RECENSIONER

Böcker av Evan Feigenbaum, Philip Meyer, Mia Bloom, Robert Pape, Richard Parker, Götz Aly med flera. 42-47

AXESS

Axess är en tidskrift inom området humaniora/samhällsvetenskap och utges av Axel och Margaret Ax:son Johnsons Stiftelse för allmännyttiga ändamål.

Chefredaktör och ansvarig utgivare: Kay Glans
Redaktör: Erik Wallrup
Gästredaktör: Lisa Irenius
Redaktionsassistent: Hedvig Anderson
Projektleddare: Peter Elmlund
Marknadskoordinator: Katarina Ahlén
Grafisk form: Lars Andersson
Redigering: Lotta Brandt och Stina Fernström
Korrektur: Thomas Andersson
Repro: Sammy Elers-Svensson
Omslagsillustration: Claes Jurander

Verkställande direktör: Kurt Almqvist
Ekonomiansvarig: Anita Wallén

Redaktionsråd: Mats Benner, Arne Jarrick, Ingmar Karlsson, Lars Magnusson, Merete Mazzarella, Anders Olsson, Kari Andén-Papadopoulos, Joanna Rose, Johan Svedjedal, Gunnar Wetterberg, Sten Widmalm och Lynn Åkesson

Typsnitt: Indigo och Esans
ISSN: 1651-0941
Tryck: VLT Press

Postadress: Axess, Box 2143, 103 14 Stockholm
E-post: redaktionen@axess.se
Telefon: 08-791 52 50
Internet: www.axess.se

Redaktionen tar inte ansvar för insänt obeställt material. Den som skickar material till Axess anses medge elektronisk lagring och publicering.

Prenumerationsärenden: Helår om 9 nummer kostar 350 kronor. Prenumerationsärenden sköts via www.axess.se, telefon 031-743 99 05 eller e-post prenumeration@axess.se

Det är dags att damma av två gamla begrepp. Proletarisering är ingenting som hör det förflutna till. Nationen har inte spelat ut sin roll. Bakom dessa förändringar ligger ett Kina som sätter press på ett alltför bekvämt och gemytligt Europa.

KAY
GLANS

kay.glans@axess.se

Ett spöke går runt Europa, den billiga arbetskraftens spöke. Den polske rörmokaren är bara en förtrupp. Att den kinesiska arbetskraften blivit tillgänglig för den globala ekonomin har, som *The Economist* påpekade

nyligen, förskjutit maktbalansen mellan arbete och kapital i väst. Arbetskraft finns i överflöd, kapital är relativt en bristvara.

Lee Kuan Yew, tidigare regeringschef i Singapore, berättar i *Der Spiegel* att han uppmanade fackföreningsrepresentanter att besöka kinesiska fabriker och fråga arbetarna hur många timmar de arbetade och vad de tjänade. Facket kom tillbaka i ett chocktillstånd... Lee tror att det kommer att ta minst tio år innan arbetarna i Europa inser att den gemytliga värld som byggts upp efter andra världskriget är borta.

Vi har hört många rykten om framtiden de senaste decennierna, men detta är en nyhet som bekräftas av flera källor: det europeiska arbetet proletariseras. Proletärer i alla Västeuropas länder, förvåna eder!

Men det är svårt att sia, särskilt om framtiden. Mycket kan hända som förändrar situationen. Asien kan till exempel få sitt första världskrig, en uppgörelse mellan expanderande nationer om vem som regionalt skall bli herre på täppan. Ändå är det rimligt att anta att det europeiska arbetets proletarisering är en av de grundfaktorer som kommer att bestämma det ekonomiska och det politiska klimatet i Europa framöver.

Hur kommer vi att reagera? En variant ges av författaren Alexander von Schönborg i en bästsäljare som på svenska skulle kunna heta *Konsten att bli fattig med stil* (se recensionsavdelningen): acceptera att de goda åren är förbi och gör något bra av det – pengar har hur som helst alltid varit den goda smakens fiende. Den typen av

reaktioner kan vara kulturellt produktiva, men inte så politiskt effektiva. Vi kommer säkert att få se mer av en missnöjesvänster, som tolkar förloppet i konspiratoriska termer. Om den gör det inom en nationell referensram blir den svår att skilja från en populistisk höger. Men man kan naturligtvis hoppas på framväxten av en ny vänster, som inser att frågorna om jämlikhet och rättvisa radikalt behöver omformuleras.

Vågar man också hoppas på en realistisk höger, som inser att fungerande samhällen inte kan uppvisa alltför stora skillnader och att de som faktiskt finns måste uppfattas som legitima? Det är inte bara facket som bör åka till Kina på studiebesök utan också näringslivet – för att studera de politiska konsekvenserna av de stora klyftorna. De kanske också återvänder i chocktillstånd...

Varför skriver jag detta som inledning till ett tema om den seglivade nationen? Därför att nationen trots allt ser ut att bli den centrala politiska arenan för dessa konflikter. Det är i den som européerna söker skydd inför globaliseringens utmaningar och av allt att döma också inom dess ram som man måste försöka formulera mindre defensiva reaktioner. Nationens band har skapats över längre tid och de har visat sig kapabla att förändras med tiden. Vad kan dessa upplevda ödesgemenskaper betyda inför framtiden? Det beror på vad vi gör av dem, hur flexibla de görs, hur väl de förmår hantera etnisk mångfald, ekonomiska och sociala utmaningar. Liksom arbetets proletarisering förefaller nationens relevans vara en av de krafter som avgränsar den närmaste tidens politiska horisont.

Kay Glans

Kay Glans
chefredaktör och ansvarig utgivare

Välgörenhet är inte alltid av godo

UTBLICK/ Farligt medlidande. Live Aid ville bota hungersnöden i Etiopien men bidrog ofrivilligt till Mengistus grymma politik.

DAVID RIEFF

Författare och journalist

Översättning av Henrik Celandér

ÄR DET INTE BÄTTRE att göra någonting hellre än att ge efter för förtvivlan eller cynism och inte göra något alls? Den förebrående frågan är välbekant för var och en som har kritiserat organisationer som ser sig själva som engagerade för att göra gott i världen. För FN-organ, biståndsgörorganisationer och utvecklingsgrupper som arbetar i krisområden från Afghanistan till Aceh är "icke-konstruktiv" kritik, särskilt sådan som antyder att det kanske hade varit bättre om välgörarna in spe hade avstått från att göra någonting alls, bara nihilistiskt trams. Edmund Burkes sentens att det enda som krävs för att det onda ska segra är att "de rättfärdiga avstår från att handla" (ett av Kofi Annans favoritcitat) ger ett koncentrerat uttryck för denna uppfattning. Standardargumentet är att den som avstår från att handla ger sitt tysta medgivande till vilka fasor det än är som utspelar sig, från Saddam Husseins Irak till massmorden i dagens Darfur. Oavsett om den har sitt ursprung i den drift att missionera som är så djupt rotad i den västerländska kulturen eller i den föregivna lärdomen av förintelsen – "aldrig igen" – så har denna uppfattning av vad den amerikanske samhällsfilosofen John Rawls kallade "plikten att bistå" blivit så gott som oantastlig. Ändå är det möjligt att hävda en avvikande uppfattning: i den globala altruismens namn är det faktiskt ibland bättre att inte göra någonting alls.

De som anser att det alltid är bättre att göra något vill naturligtvis gärna tro att de negativa konsekvenserna av deras insatser beror på att de

inte har gjort tillräckligt. Det vanligaste klagomålet från aktivister är att länderna i väst, både på regeringsnivå och bland befolkningen i stort, fortsätter att vara alltför likgiltiga inför de hunger- och skuldkriser som gör livet till ett helvete för flera miljarder människor. För de flesta aktivister gäller frågan inte insatsens värde utan snarare hur man skall mobilisera människor och sätta tryck på de rika ländernas regeringar så att mer blir gjort. I över 30 år – lika länge som humanitära insatser har varit det viktigaste svaret i väst på kriser i den fattiga världen – har att "väcka människor" och få dem att inse vad som verkligen händer varit en ofta använd metafor.

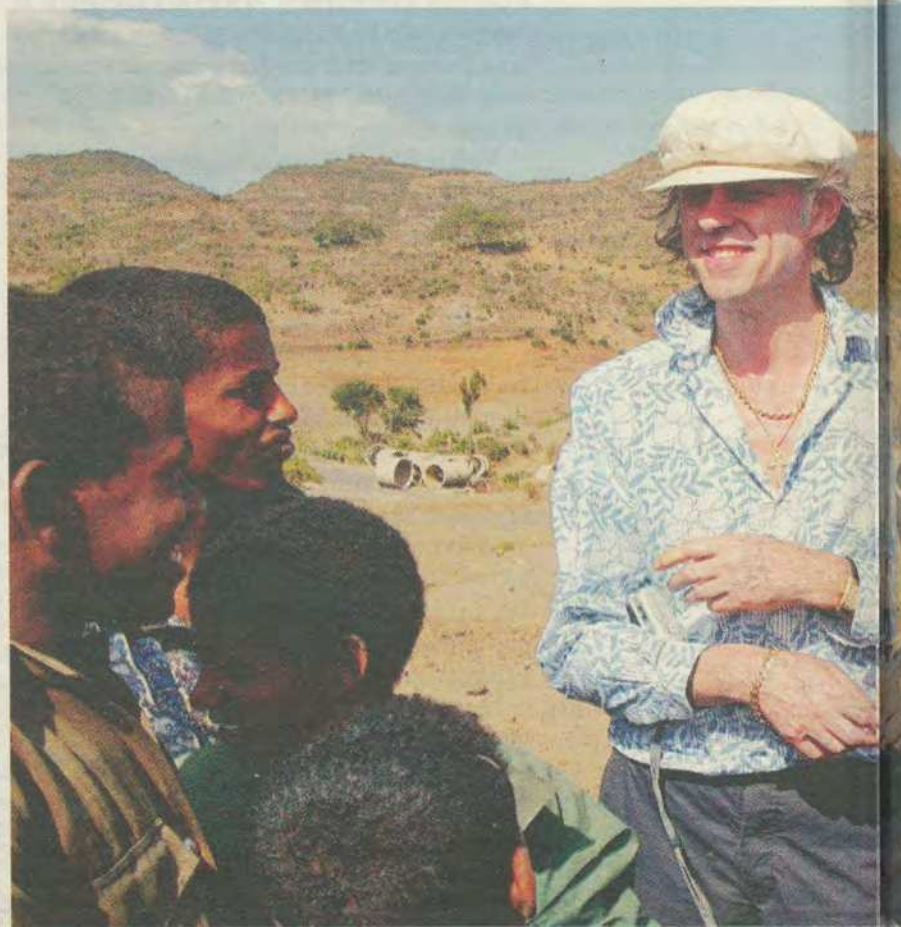
Således kunde *The Guardians* mediereporter, Matt Wells, i juli 2004 skriva att Michael Buerks rapportering i BBC 1984 hade "fått världen att vakna i fråga om svälten i Etiopien". Det som var speciellt med just denna "larmsignal" var att Buerks reportage togs upp av hundratals medier över hela världen och allmänt anses ha inspirerat den irländske popsångaren Bob Geldof att ta initiativ till sina välgörenhetsprojekt för svältande etiopier, Band Aid och Live Aid. Band Aid var namnet på den grupp som Geldof och Midge Ure bildade 1984 för att framföra singeln "Do They Know It's Christmas?" som drog in omkring åtta miljoner pund. Därefter organiserade Band Aid-stiftelsen Live Aid-konserterna i juli 1985 som hölls på Wembleystadion i London, Kennedystadion i Förenta staterna och flera andra internationella arenor. Det sägs att man sammanlagt samlade in mellan femtio och sjuttio miljoner brittiska pund.

Aktivister som beskärmar sig över vad de ser som självishet och självupptagenhet i den rika världen pekar

ofta på Live Aid som ett botemedel mot vår trötthet på medlidandet. För att citera en biståndsarbetare: "Nu står humanitära aspekter i centrum för utrikespolitiken. Vi har kanske inte en etisk utrikespolitik, men ingen politisk ledare kan ignorera humanitära hänsynstaganden bland sina väljare. Bob Geldof förtjänar verkligen heder för det." Det är säkert så Geldof själv ser på saken. Han anser att Live Aid var en viktig social innovation, som bidrog till att forma uppfattningen hos de västerländska politiker som har visat ett verkligt intresse för att ta itu med

utvecklingskrisen, framför allt i Afrika söder om Sahara. Som han uttryckte det i slutet av förra året: "Vi har en premiärminister som satt och såg Live Aid på tv hela dagen. Tony Blair och Gordon Brown har informerats om att Storbritannien, genom sina största artister, vill att situationen [fattigdom och svält i Afrika] skall förändras."

GELDOF HAR, till sin heder, värjt sig mot allt det tal om "Saint Bob" som omgett honom sedan tiden med Live Aid, och han har ofta framhållit att det var skandalöst att han tvingades

engagera sig så starkt för Afrika. Men Geldof var, och är fortfarande, mer än bara en kampanjmakare. Hans uppfattning om vad Live Aid åstadkom – och hans kritik av vad som har hänt i Afrika sedan 1980-talet – är så konventionell att han inte bara utsågs till ledamot av Blairs kommission för Afrika (tillsammans med Etiopiens nuvarande premiärminister, Meles Zenawi, och 15 andra), utan till och med satt bredvid Blair när kommissionens rapport presenterades den 11 mars.

För många biståndsarbetare som arbetar ute på fältet har det alltid varit viktigt att få uppmärksamhet i medierna och att engagera kändisar. Det är knappast så biståndsetablissemangen skulle önska att det vore, men det är en till synes oföränderlig realitet i den nutida kändiskultur som de i stor utsträckning har förlitat sig på. "Etiopien skulle aldrig ha blivit så uppmärksammat utan Live Aid", erkänner Joanna Macrae, före detta samordnare för arbetsgruppen för humanitär politik vid Storbritanniens institut för internationell utveckling (Overseas Development Institute). Men Macrae har allvarliga invändningar mot vad hon kallar "snabba, högljudda svar". Sådana uttryck för skepsis är inte alltför vanliga. "Ge oss bara era jävla pengar", kunde Bob Geldof säga i tv och försvara kravet med sin ofta upprepade replik att "Live Aid handlade om människor som dog". Men varje garvad biståndsarbetare visste då, precis som de vet nu strax före Live 8, Geldofs efterlängtnade efterföljare till Live Aid, att det inte finns något

nödvändigt samband mellan att samla in en massa pengar för en god sak och att använda de pengarna på ett bra sätt, precis som det inte finns något nödvändigt samband mellan att bry sig om andras lidande och att förstå det lidandets natur och orsaker.

Och ändå blev Live Aid, som uppståndelsen kring den senaste Live 8-konserten till stöd för skuldavskrivning för Afrika har visat, förebild för en ny sorts kändisaktivism – från Richard Geres kampanjer för Tibet till det stora antalet välgörenhetskonserter för tsunamin i Asien. Live Aid var även först med idén om popstjärnan som samtalspartner med regeringsföreträdare. Efter konserten 1985 träffade Geldof Margaret Thatcher och enligt hans redogörelse var det han som stod för föreläsningen om vad som behövde göras i Etiopien. Sådana möten var ovanliga på 1980-talet, men nu har de blivit rutin.

MEN SPELADE mobiliseringen av den allmänna opinionen med hjälp av kändisar verkligen den positiva roll som man nu tillskriver den? Att ställa den frågan innebär verkligen inte att man demoniserar vare sig Geldof eller Live Aid. Det finns inte några konkreta belegg för att Live Aid inte åstadkom något eller bara var till skada. Men det finns goda skäl för slutsatsen att Live Aid hade både dåliga och goda konsekvenser. Det går även att hävda att Live Aid gjorde mer skada än nytta.

Innan en narcissistisk sammanflätning av det ärliga i våra goda avsikter och dessa avsiktens effekter triumferade i västerlandet, kunde människor åtminstone emellanåt förstå innebörden av ordspråket att vägen till helvetet är stenlagd med goda avsikter. Men med mindre än att man verkligen tror att det räcker med goda föresatser, blir det nödvändigt att, med större omsorg än vad som har stått att finna i de redogörelser som markerar dess tjugoförstaårsjubileum, undersöka frågan om vilka positiva resultat Live Aid uppnådde. Faktum är att Etiopien fortfarande är ett av de fattigaste länderna i Afrika och att tillståndet för hela Afrika söder om Sahara om något är värre i dag än efter Live Aid-mobiliseringen. Detta är något som borde stämma till eftertanke. Geldof har själv gett uttryck för två uppfattningar. Han säger att Live Aid "skapade något bestående och självgående", men han har också frågat varför Afrika blir fattigare: "Live Aid-generationen som reagerade på hungersnöden i Etiopien har rätt att ställa den frågan."

Ingen vet hur många människor som dog i hungersnöden i Etiopien i mitten av 1980-talet. Det finns be-

Fort. nästa sida

USA klarar bara en oroshärd åt gången

IMPERIUM. Ax:son Johnsonstiftelsens Engelsbergsseminarium i juni diskuterade temat "Empire and the Future World Order". Varje antydning om att USA i dag skulle vara ett imperium väckte starka reaktioner, framför allt hos amerikanerna själva, också om man i detta sammanhang lyfte fram den positiva aspekten av imperier, nämligen att de kan ge stabilitet. Skulle USA kunna ge upphov till en Pax Americana som motsvarar Pax Romana? Detta förutsätter förstås att USA är villigt att axla rollen – och kapabelt.

Den tyske författaren Peter Bender, som häromåret publicerade *Weltmacht Amerika. Das neue Rom*, en systematisk jämförelse mellan de båda världerna, konstaterade i sitt föredrag lakoniskt att USA:s dilemma är att det inte är stort nog att dominera världen men stort nog att hindra någon annan från att göra det.

Hur snabbt den amerikanska militärmakten kan bli *overstretched* framgår av ett krigsspel kring Nordkorea som tidskriften *The Atlantic* anordnade nyligen och redovisar i sitt sommarnummer. Experterna betvivlar att Nordkoreas kärnvapen kan slås ut med en snabb militär operation utan förutser en blodig konflikt, som dessutom skulle kräva en halv miljon marktrupper eller mer, alltså *boots on the ground* av det slag som nu är bundna till Irak och sannolikt förblir så en tid. Stämmer krigsspelsdeltagarnas antaganden ter det sig sannolikt att USA bara kan engagera sig storskaligt i en oroshärd åt gången, vilket fiender världen över säkert har noterat. RED.

Love me tänder

UNGDOM. Jag har egentligen bara en sak att komma med – ingen har varit så dum som jag och gått så långt. Jag tillhör helt enkelt "eliten av skiten", som en arbetsledare och före detta städerska på SL sade till mig i början av 80-talet när jag jobbade extra som trafikräknare på perrongerna. Jag minns att jag skrattade hysteriskt. Om jag inte helt missförstått Nietzsche så är detta ett utmärkt exempel på slavelmoral. Om ens position är dålig får man helt enkelt omdefiniera situationen. "Saliga är de fattiga", sade Jesus.

Älderdom, finns den över huvud taget? Försvann inte den redan i slutet av 70-talet då kvinnor i begynnande medelålder började kalla sig tjejer? Ett nytt steg i denna omdefinieringsstrategi bevitnade jag på en studentmottagning i början av denna sommar. Det var ett sladdbarn till en 40-talistfamilj som skulle firas. Det var verkligen rörande att se dessa unga, glada och fräscha studenter komma ut på skolgården. Nog fick jag en tår i ögat. Och det var fascinerande att se alla

dess bländvita tandradar som skimrade i solen. Ja, inte studenternas tänder utan de närvarande mammornas. 40-talistmammorna är väl sannolikt den första generation som har vitare tänder än sina barn.

Lustigt nog verkar detta uppskjutande av ålderdomen ha motsatt effekt på ungdomen som bara blir mer och mer självförbrännande. Insikten om att det mesta går att fixa till med ny medicinsk teknik tycks uppmuntra stora skaror att hämningslöst ta för sig av droger, sprit och godis och att överlåta den fysiska träningen till den lilla gruppen elitmotionärer som håller uppe statistiken. Vitare tänder är något man skaffar sig senare i livet, här är det gula som gäller. Det ska ju synas att man lever.

PETER ELMUND

Vita tänder. Något man skaffar sig senare i livet?

Foto: zefaimages

Retroman ersätter metroman

TREND. Marknadsföringen för lyxartiklar har missat framväxten av en ny manstyp och därmed stora pengar, hävdar Luxury Box, en enhet vid reklamkoncernen McCann. För ett par år sedan sade man inom reklambranschen att män höll på att bli metrosexuella, det vill säga alltmer som kvinnor. Det var kanske lite förhastat.

De nya post-metrosexuella skiljer sig från det gamla industrisamhällets lite fyrkantiga alfahannar, men de är likväl tydligt män. De är framgångsrika, extremt tävlingsinriktade, präglas av otillfredsställelse och ett ständigt sökande efter nya upplevelser och gränser. De påstås befinna sig på en "never-ending journey of dissatisfaction" men verkar väldigt noga med att ha med sig exklusiva varor i bagaget.

Det återstår väl att se om vi är på väg in i en post-metrosexuell period. (Inte för att den metrosexuella var så värst påtaglig.) Men handlar det inte egentligen om att retro ersätter metro? För är det inte ett ganska traditionellt äventyrideal som skisseras här?

RED.

Välvillig popstjärna. Bob Geldofs goda avsikter fick diskutabla konsekvenser. Foto: Corbis/Scanpix

Forts. Vålgörenhet är inte ...

räkningar som går så högt som en miljon och så lågt som 300 000. Den stora svältens ursprung går tillbaka till 1970-talet. Men trots att förhållandena förvärrades under ett årtionde och bistandsgrupper regelbundet varnade oss för katastrofens omfattning, förblev Etiopien en så kallad bortglömd kris. I ett uttalande från Christian Relief and Development Association (CRDA) 1984 påstods att "hundratusentals människor kommer att dö om man inte omgående skickar stora mängder mat". Men CRDA:s appell fortsatte: "Detta är inte ofrånkomligt. Vi är medvetna om de logistiska och byråkratiska hindren, men vi är övertygade om att de kan övervinnas genom samlade insatser av den etiopiska regeringen, internationella organ och frivilligorganisationer." CRDA var, sitt namn till trots, ett organ med anknytning till den etiopiska regeringen. Men dess uppfattning upprepades i stor utsträckning av de viktigaste västerländska icke-statliga organisationerna.

Dessa uppmärksamheter var i stort sett resultatlösa fram till Buerks rapport och den mobilisering i samband med Band Aid och Live Aid som följde. Då först bröts det dödläge som förhindrade att biståndet kom fram. Så tolkar i alla fall frivilligorganisationer som Oxfam historien. Den offentliga redogörelsen för Live Aids roll återfinns på Oxfams webbplats i dess "Short history of Oxfam". Det relevanta avsnittet lyder: "I oktober 1984 driver tv-bilder av hungersnöden i Etiopien (särskilt en nyhetsrapport av Michael Buerk i BBC) fram en aldrig tidigare skådad givmildhet bland allmänheten. Initiativ som Band Aid och Comic Relief följde och bidrog till Oxfams intäkter, vilka mer än fördubblades på ett år till 51 miljoner pund."

För Oxfam och Bob Geldof hade hungersnöden inte några politiska dimensioner. I sin ursprungliga rapport hade Buerk talat om hungersnöden som "biblisk". Svälten var således en hemsökelse, resultatet av uråldrig fattigdom och en torka som orsakats av naturen, inte av människor och än mindre av etiopisk politik eller det krig som rasade i den norra delen av landet. Här finns en häpnadsväckande likhet mellan Live Aid-retoriken 1985 och den retorik som omgav tsunamin i Asien 2004.

Tsunamin var åtminstone en verklig naturkatastrof, även om biståndsinsatserna kan ha använts för en lång rad politiska syften. Men det förhöll sig helt annorlunda i Etiopien 1985. Där var hungersnöden ett resultat av tre faktorer, varav bara en kan beskrivas som ett naturfenomen – en torka i hela Sahelregionen som varade i två år. De två andra bidragande faktorerna var helt och hållet orsakade av

Vålgörenhetskonsert.

Live Aid blev en förebild för en ny sorts kändisaktivism.

Foto: Corbis/Scanpix

människor. Den första var den oreda som berodde på de krig som centralregeringen i Addis Abeba förde mot både den eritreanska befrielsefronten EPLF och gerillarörelsen TPLF i Tigray. Den andra och ojämförligt allvarligaste var den politik för påtvingad kollektivisering av jordbruket som drevs med till synes gränslös hänsynslöshet av Mengistu Haile Mariam och hans kolleger i Dergen (kommittén) som 1974 hade störtat kejsaren Haile Sellassie (och officiellt antagit kommunismen som sin tro 1984). Denna kollektivisering var precis lika radikal som den politik Stalin drev i Ukraina på 1930-talet, där resultatet precis som i Etiopien ofrånkomligen blev hungersnöd.

Det var denna politik som biståndet från väst oavsiktligt kom att stödja, samtidigt som det räddade liv. Sedan man utan större framgång hade försökt sköta biståndsinsatserna direkt, kanaliserade organisationerna av Band Aid och Live Aid många miljoner till frivilligorganisationer som arbetade i Etiopien och, i mindre utsträckning, i Sudan. Frivilligorganisationerna tog gärna emot pengarna, inte minst därför att de gavs utan de villkor som ofta var förknippade med bistånd från regeringar i väst. Oxfam använde faktiskt en del av medlen för hemliga hjälpsändningar till områden som kontrollerades av rebeller, trots att ingen stor frivilligorganisation officiellt skickade någon hjälp till rebellkontrollerade områden. Regeringen i Addis Abeba gjorde allt den kunde för att förhindra det och detta var en tid då en stats suveränitet respekterades

av regeringar och biståndsorganisationer i väst. (Det beräknas att omkring en tredjedel av dödsfallen till följd av hungersnöden inträffade i rebellområdena.)

DET FINNS starka argument som talar för framgångarna för Live Aid. Enligt en Etiopienexpert, Alex de Waal, kan biståndsinsatserna ha minskat dödstalen med mellan en fjärdedel och hälften. Problemet är att de kan ha bidragit till lika många dödsfall. De negativa effekterna av frivilligorganisationernas närvaro på regeringssidan blev tydligare ju längre krisen pågick. Dessutom blev regeringen i Addis Abeba allt skickligare på att manipulera och utnyttja de frivilligorganisationer som finansierades av Live Aid. Det finns faktiskt goda skäl som talar för att den bild av hungersnöden i Etiopien som förmedlades till allmänheten i väst åtminstone till en del var manipulerad av Dergen redan från början.

Fram till kort tid innan Buerk och hans team fick tillstånd att rapportera från Wolloregionen i norr där hungersnöden, förutom i Tigray och Eritrea, härjade som värst hade Dergen nekat utländska reportrar tillträde. Skälet var att Mengistu inte ville att rapporter om katastrofen skulle dra uppmärksamhet från tioårsjubileet av den revolution som hade störtat Haile Sellassie. Både tigreaner och eritreaner hade krävt eldupphör för att göra det möjligt att dela ut mat, men Mengistu avvisade varje vapenstillestånd, oavsett hur kort det var och oavsett hur många liv som hade kunnat räddas. "Vi kommer aldrig att förhandla med terrorister", förklarade han. Det var efter detta avvisande som Buerk släpptes in. Och kort efter Buerks rapport beslöt Dergen att det var nödvändigt att flytta omkring 600 000 människor till områden i

**... i den globala
altruismens namn
är det faktiskt
ibland bättre
att inte göra
någonting alls.**

sydvästra Etiopien där regeringen hade full kontroll. Anledningen? Den fruktansvärda hungersnöd som nu fanns på bild överallt i västerländska medier och som skulle inspirera Band Aid och Live Aid.

Därmed inte sagt att hungersnöden i Etiopien inte var verklig. Den var blott alltför verklig. Problemet handlar snarare om att väga biståndsprogrammets positiva resultat mot effekterna av att det arbetet utnyttjas av regeringen eller rebellerna. Biståndsorgan opererar rutinmässigt på platser där regeringar eller rebeller dödar sina egna. De har knappast något annat val. Men det är ändå en sak att acceptera att frivilligorganisationer aldrig kan kontrollera den miljö de verkar i och något helt annat att delta i ett stort brott som Dergens omflyttning, till och med om syftet

med deltagandet är att lindra följderna och rädda liv. Sanningen är att Dergens omflyttningsspolitik att flytta 600 000 människor från norr, samtidigt som man drev igenom en "bosättning i byarna" för tre miljoner andra, åtminstone till en del var en militär kampanj som maskerades som humanitär. Och den stöddes med hjälp av biståndspengar från väst.

Det blev snart tydligt hur långt Dergen var berett att gå. Trots att till och med Mengistus sovjetiska beskyddare avrådde från det valde Dergen att använda sig av "chockbehandling för att radikalt omvandla den etiopiska landsbygden", som François Jean från Läkare utan gränser (MSF) uttryckte det vid den tiden. Men detta nämns varken i någon officiell redogörelse för Live Aid, i Bob Geldofs tal eller på Oxfams webbplats. Den etiopiska terrorsvälten hade en betydligt mindre omfattning än både sin sovjetiska och sin kinesiska föregångare och många av de människor som dog av svält i Etiopien under mitten av 1980-talet var inte direkta offer för Dergens kampanj. Men alla tre terrorsvälterna utgick, som François Jean skrev, "från samma syn på verkligheten ... samma vision av framtiden, samma extrema engagemang för en radikal samhällsomvandling".

TILL EN BÖRJAN frågade myndigheterna efter frivilliga för att få ihop till de 100 000 familjeöverhuvuden som krävdes för omflyttningsplanen. Det var inte många som anmälde sig. Reaktionen var snabb. En kampanj med systematiska razzior i städer och byar i de tre provinser som utsetts till måltavla för kampanjen tog sin början. De som fångades in i dessa svep blev antingen transporterade söderut via en luftbro eller landvägen, ibland i fordon som myndigheterna hade rekviderat från internationella biståndsorgan som var där för att transportera matvaror. Resan tog vanligtvis fem eller sex dagar. Än i dag finns det inte någon som vet hur många människor som dog längs vägen. Den konservativa beräkningen är 50 000. Läkare utan gränser kom i sin beräkning fram till dubbelt så många. I takt med att deportationerna intensifierades började etiopiska tjänstemän göra råder mot flyktingläger och de centra för distribution av livsmedel som hade inrättats av biståndsorganisationer som Läkare utan gränser och Oxfam. Det som pågick var inte någon hemlighet. Men givarregeringar och etablerade hjälporganisationer valde att blunda för det.

Även här är det i det närmaste säkert att Live Aid spelade en roll, i så måtto att regeringarna inte bara kunde "stänga av" det opinionstryck som Geldof och hans kolleger hade skapat. Ändå fanns det gott om rap-

porter i den västeuropeiska och nord-amerikanska pressen om hur Dergen använde omflyttningen för att besegra tigreaner och eritreaner under kulmen för euforin kring Live Aid. *Le Monde*, *Libération*, *Financial Times*, *Washington Post* och tidskriften *Time* slog alla upp sådana reportage stort. Åtminstone i början hade de ingen eller liten inverkan på den allmänna opinionen i väst eller på de västerländska givarregeringarnas beslut om finansiering. Den berättelse som Geldof hade fört fram, och som de etablerade frivilligorganisationerna hade skrivit under på, var att även om det fanns ett svårhanterligt moraliskt dilemma, så var det enda alternativet att stanna – utan att bry sig om regimens omflyttningsspolitik. Frivilligorganisationerna och FN:s specialiserade organ – framför allt alliansen mellan Oxfam och Rädda Barnen som då var den viktigaste aktören inom den brittiska biståndsvärlden – försvarade denna ståndpunkt. Det gjorde de till och med när Förenta staterna, som kanske handlade utifrån sin fiendskap med det Dergen som störtat dess bundsförvant och skyddsling, Haile Sellassie, försökte sätta press på andra givare att inte stödja omflyttningssprogrammet. Chefen för FN:s utvecklingsverksamhet i Etiopien protesterade mot den amerikanska "politiseringen" av omflyttningen. Enligt Rony Brauman från Läkare utan gränser hävdade en FN-tjänsteman bestämt att han inte hade anledning att tro att människor togs med våld från flyktingläger och omflyttades mot sin vilja.

DE FLESTA biståndsarbetare gick inte så långt. Men för dem hade Mengisturegimens karaktär, även om den var beklaglig, inte med saken att göra. Som en av dem skrev senare: "Visst var Mengistu en sjuk jävel... men vad har det att göra med att ge fattiga, hungriga, värnlösa människor mat?" Medan debatten rasade, och de frivilligorganisationer som var fast beslutna att stanna i Etiopien började utsättas för kritik i pressen, skyndade Geldof till deras försvar. "De organisationer som deltar i omflyttningssprogrammet bör inte kritiseras", sa han till *Irish Times* den 4 november 1985. "Jag anser att vi måste hjälpa utan att oroa oss för befolkningsflyttningar." När han fick frågan om beräkningarna att 100 000 människor hade dött under förflyttningarna svarade han att "med tanke på [den omfattande hungersnöden i Etiopien] anser jag inte att dessa siffror är chockerande".

Än i dag har Oxfam inte officiellt tagit avstånd från den politik att samarbeta med Dergen som man följde. Man har inte varit beredd att gå längre än att uttala sig mot "brådskan, omfattningen och valet av tidpunkt" för omflyttningen. En del biståndstjänstemän gick mycket längre för att

anpassa sig till regimens politik. Jack Finucane från den irländska hjälporganisationen Concern gav i slutet av 1985 en middag för utländska biståndsarbetare, med Bob Geldof närvarande, vid vilken han försvarade omflyttningarna. Finucane krävde enligt vad som sägs att givarregeringar i väst skulle sluta upp att vara så blödiga och satsa pengar på projektet. När Geldof (i en mindre avvikelse från den ståndpunkt han gett uttryck för i *Irish Times*) frågade Finucane om en artikel i *Wall Street Journal*, där det påstods att mellan 50 000 och 100 000 etiopier hade dött till följd av omflyttningsspolitiken, svarade Finucane: "Jag har läst den och jag tror inte på det." FN valde i stort sett samma upplägg. FN:s viktigaste företrädare i Etiopien mellan slutet av 1984 och slutet av 1985 grep tillfället att vid en avskedspresskonferens offentligt vädja till givarregeringar i väst att hjälpa Etiopien med omflyttningssprogrammet.

Av alla frivilligorganisationer var det endast den franska sektionen av Läkare utan gränser som vägrade att delta i det Dergenvänliga samförståndet. När denna sektion väl hade körts ut från Etiopien kunde den tala fritt om vad man visste om tvångsdeportationer. "Vi bevitnar den största deportationen sedan de röda khmerernas folk-mord", sade Claude Malhuret, president för Läkare utan gränser, i slutet av 1985. För Läkare utan gränser framstod biståndsorganens, FN-institutionernas och givarregeringarnas beslut att hjälpa ett totalitärt projekt som det etiopiska omflyttningssprogrammet som en uppvisning i dödlig barmhärtighet och farligt medlidande. Som Claude Malhuret uttryckte saken visade Etiopien att det hade blivit absolut nödvändigt att "förtydliga de komplicerade förbindelser som kan finnas mellan humanitära insatser och en totalitär regim; att märka ut den otydliga men mycket verkliga gräns bortom vilken hjälp till offren oavsiktligt förvandlas till stöd för deras bödlar".

GELDOF FÖRBLIR oberörd av tanken att den hjälp han bidrog till att samla in kan ha kostat lika många liv – Läkare utan gränser menar att den krävde fler liv – som den räddade. I intervjuer har han aldrig ställts inför frågan om anklagelserna från Läkare utan gränser var korrekta eller felaktiga (fast han har ifrågasatt deras motiv). Vad honom beträffar samlade Live Aid in en massa pengar och använde dem för att ge mat till människor som annars skulle ha fått svälta. Senare skulle Geldof säga att resul-

tatet av Live Aid hade varit "nästan perfekt". Med tanke på en sådan nästintill fullständig fullkomlighet kan det förefalla otacksamt att ta upp frågan om omflyttningsspolitiken. För honom var det på sin höjd en fråga av sekundär betydelse. Som Geldof uttryckte det i en intervju: "Om Live Aid hade funnits under andra världskriget och om vi hade fått höra att människor dog i koncentrationsläger, skulle vi då ha vägrat att föra mat och bistånd till de lägren? Naturligtvis inte!"

Bortsett från naiviteten hos en man som ens kan föreställa sig att nazisterna skulle släppa in biståndsarbetare för att hjälpa judar, romer eller ryska krigsfångar, så kände Geldof, när han besvarade frågan, förmodligen inte till att just denna fråga om samförståndet mellan Internationella rödakorskommittén (ICRC) och naziregimen fortfarande är en av de stora stridsfrågorna inom den humanitära världen. För ICRC kände visst till de nazistiska dödslägren. Men kommittén beslöt sig för att dess för-måga att fullgöra sitt uppdrag att bistå krigsfångar som hölls av tys-

karna skulle sättas på spel om den gav offentlighet åt Auschwitz existens, för att inte tala om vad som skulle hända om den fördömde nazisterna. I dag är Internationella rödakorskommitténs officiella linje att dess agerande under andra världskriget var ett tragiskt misstag – att organisationen när den ställdes inför det radikalt onda som koncentrationslägren utgjorde borde ha trotsat sina egna normer om politisk neutralitet och sekretess och uttalat sig öppet även om det innebar att man inte längre skulle kunna arbeta i de naziöckuperade delarna av Europa.

Det som varken biståndsvärlden i stort, med undantag av Läkare utan gränser, eller FN eller Geldof och hans Live Aid-grupp någonsin har gjort upp med är att Mengisturegimen – som till sist förlorade makten 1991 – också begick massmord i det omflyttningssprogram i vilket pengar från Live Aid användes och i vilket frivilligorganisationer som fick finansiering från Live Aid var aktiva. Dergen hade makten och den gjorde med FN och frivilligorganisationerna vad nazisterna hade gjort med Internationella rödakorskommittén: den gjorde dem till ofrivilliga kollarörare. ■

Artikeln publiceras i samarbete med den brittiska tidskriften *Prospect*. © David Rieff 2005

Mobil frid i tonårsfamiljen

GRÄNSER. Så länge mobilen är med, då är det lugnt. Den bärbara telefonen har gjort familjediskussioner om utgångstider betydligt lättare, konstaterar forskarna Stephen Williams och Lynda Williams. I artikeln "Space invaders: the negotiation of teenage boundaries through the mobile phone" (*The Sociological Review*, Vol. 53 (2), maj 2005) beskriver de mobils effekter på förhandlingar i familjen. För i en tid då barn får större rättigheter har just förhandlingar kommit att karaktärisera relationen mellan barn och föräldrar. Och båda parter anser sig ha vunnit makt genom den bärbara telefonen. Gränserna har flyttats och tonåringarna får större frihet. Samtidigt har föräldrarna funnit en ingång till barnens privatliv och samtalet mellan barn och föräldrar har sträckt bortom hemmets väggar. Tekniken förmår inte förändra människan, sägs det. Men ett växande forskningsområde rör frågan om hur den förmår förändra mänskliga relationer. RED.

Frihet?

Foto: Corbis/Scanpix

Europa markerar revir på internet

DOMÄNER. Under hösten kan europeiska företag och myndigheter få möjlighet att skaffa en webbadress som slutar med ".eu". Det har länge varit tal om att Europa skulle skaffa en motsvarighet till USA-baserade toppdomäner som ".com". Redan i april 2002 beslutade ministerrådet och Europaparlamentet om hur ".eu" skulle bli verklighet. Till slut verkar toppdomänens så kallade *sunrise period* vara förestående. Under denna europeiska gryning på internet kan myndigheter och företag ansöka om webbadresser via hundratals registratorer i Europa (se www.eurid.eu). EU hoppas att ".eu" kommer att öka e-handeln och stärka företagens europeiska identitet. Annars betraktas ju storföretag som Saab och Volvo gärna som ett slags nationella symboler, trots att ägandet numera är internationellt. Men ett ".eu" efter företagsnamnet kanske bidrar till att sticka håll på fantasibubblan kring *national champions*. RED.

Franskt nej på fel fråga

UTBLICK/ EU. Nej-kampanjerna gällde sådant som redan är verklighet. Unionen kommer att fortsätta utvecklas men frågan är vad den ska göra. Det krävs tydligare idéer om innebörden av europeiskt mervärde.

DANIEL TARSCHYS

Professor i statsvetenskap

FÖRST VAR DET de franska och holländska väljarna som nobbade det nya EU-fördraget. Sedan var det Blair, Persson och flera andra som fällde Junckers variant av den nya långtidsbudgeten för 2007-2013. Gloom and doom i Bryssel. Vad händer härnäst? Är EU på fallrepet?

Ånejävars. Kriser är nu en gång unionens livsluft. Ända sedan det franska parlamentet underkände den europeiska försvarsunionen 1954 har man vacklat framåt från det ena sammanbrottet till det andra. Bittra ord och igensmällda dörrar brukar snabbt följas av nya, konstruktiva samtal.

Det nya som tillkommit är ett växande folkligt intresse för unionens förhållanden. Det kan man inte gärna klaga över, även om det sänker tempot i integrationen. Här har beslutsfattarna i årtal klagat över det demokratiska underskottet, och så får de i stället det demokratiska överskottet mitt i pletten. En luttrande erfarenhet.

Det var olyckligt men på inget vis ödesdigert att det nya fördraget fick stryk i de båda folkomröstningarna. Det var däremot utmärkt att långtidsbudgeten förkastades vid toppmötet. Bataljerna på de båda slagfälten är förstås sammankopplade, men låt oss först se närmare på var och en av dem.

FÅ SKULLE NOG beskriva förslaget till konstitutionellt fördrag som lättbegripligt, men det är åtminstone mer slagkraftigt och lättillgängligt än det nu gällande Nicefördraget. I sak är det däremot inte så mycket som skiljer de båda texterna åt. Till 95 procent eller mer handlar det om precis samma regelverk.

Tydligheten i det nya fördraget har

däremot lett till att många fått upp ögonen för vad som redan gäller, och det har man inte alltid gillat. En mycket stor del av kritiken från nejsidan i olika länder har handlat om principer och procedurer som inte alls föreslås ändrade. Nej-kampanjerna har därmed utvecklats till en serie senkomna reaktioner på allt möjligt som redan har hänt inom EU, alltifrån frihandelsreformer till euron och utvidgningen.

De förändringar som faktiskt föreslås i det nya fördraget har däremot inte vållat någon särskilt stor uppståndelse. Många av dessa justeringar handlar om procedurer utan större allmänt intresse. Utvidgningen av EU:s kompetens på några få områden, till exempel bekämpning av gränsöverskridande brottslighet, har heller inte utsatts för någon skarp kritik.

Vänner och fiender till det nya fördraget har stöttat varandra genom att trissa upp reformens symboliska aspekter. Här har överorden från ömse sidor bidragit till att bygga upp ett samförstånd om förslagens historiska betydelse. Men ser man mer nyktert på de båda texterna är det inte några mera omvälvande

förändringar som föreslås. Många av dem står och faller heller inte med ratifikationsprocessen. En hel del i det nya fördraget kan genomföras ensidigt inom de olika institutionerna, utan någon omständlig fördragsändring. Inget hindrar rådet från att övergå till öppna möten vid lagstiftning. Inget hindrar kommissionen från att sända ut sina förslag för så kallad subsidiaritetssgranskning i de nationella parlamenten. Inget hindrar vare sig kommissionen eller parlamentet från att erkänna så kallade folkinitiativ genom en miljon signaturer.

Och så vidare. Inte ens röstreglerna i rådet är heliga. Det har förkommit tidigare att man frångått den

stipulerade metoden och i stället kommit överens om en annan arbetsordning, och det kan man göra igen. Att alla 25 regeringarna ställt sig bakom det nya fördraget kan mycket väl få konsekvenser, även om det aldrig skulle bli fullt ratificerat.

MÖJLIGEN HAR regelrätta fördragsändringar inom EU nu blivit så svåra att genomföra att Nicefördraget inte kommer att kunna ersättas. Vad som då kan förväntas är inte någon förlamning utan snarare en organisk konstitutionell utveckling inom befintliga ramar. Den modellen känner vi väl från svensk politisk historia. Det var så parlamentarismen slog igenom, utan någon formell ändring av grundlagen. I länder med svårändrade konstitutioner är det så som statslivet bryter sig nya banor.

Och apropå parlamentarism: en rätt sannolik utveckling är att Europavägen för eller senare kommer att omvandlas till regelrätta kraftmätningar mellan olika politiska block. Vad skulle till exempel hända om partierna i Europa lanserade kandidater till ordförandeskapet i kommissionen före nästa val?

Regeringarna skulle inte ha mycket att sätta emot. "Blair for president of the European Commission" – gissa om valdeltagandet skulle gå upp! Frågan är snarast vilka konstellationer som skulle stötta hans kandidatur och vilka motkandidater som till äventyrs skulle kunna mobiliseras.

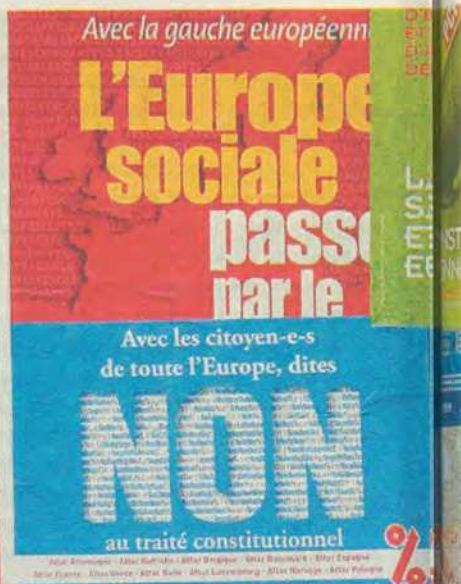
I Europaparlamentet har man länge drivit på för att göra kommissionens ordförande till EU:s främste ledare. I konventionen fick man inte gehör för den linjen, utan i stället blev förslaget en rådspresident med större befogenheter. Men om fördraget inte ratificeras är det mycket möjligt att parlamentets linje till sist segrar, och det utan någon som helst fördragsändring.

KOMMISSIONEN OCH några medlemsstater, som önskar sig ett tidigt beslut om långtidsbudgeten, ojar sig våldeliga över varje uppskov, men i

själva verket är det ingen ko på isen förrän nästa år. Hellre ett sent och bra beslut än ett tidigt och dåligt. Risker är förstås att det blir både sent och dåligt. Men fördelen med det vidgade rådrummet är ändå att viktiga frågor kan placeras på dagordningen. Även om opponenter är lite sent ute för att hyfsa till nästa långtidsbudget, är det ändå viktigt att debatten om vad EU ska göra kommer i gång på allvar.

Här finns nämligen förklaringen till en stor del av legitimitetsproblemen. Unionens utveckling hittills kan kanske bäst beskrivas som en serie framgångsrika historiska kompromisser. På 50-talet slöts en allians mellan länder som ville få i gång sitt jordbruk och andra som ville få i gång sin industri. På 80-talet drev man igenom fördjupad frihandel i kombination med ett batteri regionalpolitiska åtgärder för att gottgöra de områden som inte trodde sig kunna tjäna på den inre marknaden. Med liknande medel genomdrevs sedan den monetära unionen. I Lissabonprogrammet från 2000 har man på samma vis kombinerat liberala och sociala element för att få stöd från både högern och vänstern. De tre första av dessa uppgörelser innehöll sinnrikt komponerade kompensationspaket, som med tiden har visat sig ha en enastående livslängd. De hänger kvar långt efter det att de har fyllt sitt syfte. EU:s budget är därför smockfull med historiskt motiverade men numera överspelade överföringar.

De glada mottagarna biter sig dock envist fast vid sina bidrag, som de uppfattar som förvärvade rättigheter. Därför lever vi ännu med den brittiska checken (eftergift till Thatcher på 80-talet), den franska checken (bortåt tio procent av EU:s budget till franska bönder), den spanska checken (hjälp till Spanien för att klara av Maastrichtkriterierna i mitten av 90-talet) och en massa andra småcheckar. Vågar man föra på tal att tiden nog vore mogen att avveckla det ena eller det andra av dessa bidrag kan man räkna med skarpa verbala

Förkastad grundlag.

Men inget hindrar EU:s institutioner från att ensidigt genomföra delar av fördraget.

Foto: Corbis/Scanpix

utbrott från mottagarsidan, eller allra minst krav på utdragna utfasningsperioder.

Utan jordbrukspolitik, strukturpolitiken och en del annat smått och gott hade EU inte kommit till stånd. Men nu har vi unionen, och nu ställs det många nya krav på vad den ska uträtta. Då är det också rimligt att en hel del av det gamla sätts under lupp. Vad ska EU göra? Vad ska vi uträtta och betala tillsammans genom unionen, och vad ska i stället hanteras enskilt av medlemsstater, regioner och kommuner? Detta är det så kallade subsidiaritetsproblemet, i dess positiva vinkling. I många fall är svaret på frågan inte den ena eller andra nivån, utan flera instanser i samverkan. Men även när sådana kombinationer är aktuella krävs bedömningar av unionens roll och uppgifter.

ALLT SOM ÄR BRA för Europa rymms inte i en budget som omsluter drygt någon procent av unionens samlade BNP. Därför krävs sovring. Men hur ska den gå till? Hur avgör vi vad som platsar i EU:s budget och vad som hellre bör finansieras av andra nivåer?

I pläderingar för vad EU bör finansiera talas det ideligen om det "europeiska mervärdet". Det är inte bara i politiska texter som det ständigt betygas att det ena eller andra förslaget tillför ett sådant mervärde, utan formeln har också spritt sig till den praktiska tillämpningen av EU-programmen. Var och en som söker forskningsanslag från Bryssel förväntas redogöra för det tilltänkta projektets europeiska mervärde, och liknande bedömningar avkrävs alla som ägnar sig åt utvärdering av EU-verksamhet. Men vad innebär uttrycket? Om mervärde skrev redan Locke, Smith, Ricardo och Marx. Begreppet trängdes undan ur nationalekonomin efter marginalnytteteorins genombrott, men det har återuppgått i modern tappning i Harvard-ekonomen Michael E. Porters teorier om "värdekedjan". Inom revision

och rationalisering grubblar man över "value for money" och "best value".

Samtidigt talas det alltmer om icke-materiella värden, i betydelsen värderingar och principer. I tomrummet efter statsreligionerna söker alla politiska samfund definiera sina gemensamma värdegrunder, och på kontinenten möter man uttrycket "europeiska värden". Det fick ett särskilt uppsving efter kommunismens fall, när man i Väst Europa sökte definiera inträdeskraven för de länder som vill söka sig till den gemensamma europeiska familjen. Längre var det mest inom Europarådet som man talade om europeiska värden, men numera är det ämnet hett också inom EU.

Någonstans i skärningspunkten mellan de materiella och immateriella värdebegreppen finner vi formeln "europeiskt mervärde", som avses beskriva det extra bidrag som EU kan anses tillfoga utöver vad som redan görs av medlemsstaterna. Formeln har getts varierande nyanser inom olika policyområden, men kärnan ligger överallt i att motivera och rättfärdiga gemensamma insatser.

Haken med argumentet är bara att det används lite för flitigt. Om nästan allting kan anses ge europeiskt mervärde fyller begreppet ingen vetlig funktion som instrument för urskiljning och prioritering. Då blir det mest en allmän besvärjelse.

DE TVÅ KRISERNA hänger ihop. Ska unionen uppfattas som legitim måste medborgarna ha förtroende både för EU:s regler och för hur pengarna används. I dag brister det på både den ena och den andra fronten. En tydligare konstitution kan hjälpa, men minst lika viktigt är en radikal uppförändring av verksamhetsregistret.

I översynen av EU:s budget borde vi dra ner på en mängd kvarhängande och lågeffektiva överföringar och samtidigt öka resurser och reserver för angelägna gemensamma insatser. Inom sådana fält som forskning, riskhantering, inre och yttre säkerhet, gemensamma kulturfrågor och det europeiska "offentliga rummet" finns stora, genuint kollektiva utmaningar.

Därför behövs det också vassare idéer om det europeiska mervärdet. Budgetstriden har utvecklats till en trist saldoexercis, men på lite sikt är den viktiga frågan inte om EU ska tillföras en eller två procent av vår samlade BNP, utan om pengarna används vettigt och med bra resultat.

Blair har nu fört upp de stora framtidsfrågorna på dagordningen för nästa möte med Europeiska rådet. Utmärkt, det är hög tid för förnyelse genom omprövning. Frågan är bara om medlemsstaterna är beredda att se längre än till sina egna nettoflöden. Om inte borde vi hjälpa dem på traven.

K

ära läsarinnor och läsare!

Det finns två vägar att nå ett könsneutralt språk. Den tyska vägen som praktiseras i min artiga hälsningsfras här ovan och den svenska vägen som praktiseras med unisexord som lärare och riksdagsledamot.

Den svenska modellen kan inte förhindra att rena unisexord som svetsare och vårdbiträde ger olika könsvibbar. Det är inte språket som bestämmer. Allt beror på våra erfarenheter av världen. Och mot erfarenheter står språket maktlös.

Ännu värre är att de som vill vara könsneutrala inte längre kan tala om en lärare, för då blir de i nästa mening tvungna att välja mellan han och hon. Och ingenting är så förbjudet som detta. Vi måste skriva "de" om lärarna om vi inte ska fastna i pedanteriets han/hon.

"Nej, språk styr inte våra tankar.

Men vi styr heller inte över språkets nyckfulla strukturer."

Könsneutralt språk är alltså inte bara omöjligt, det är besvärligt också. Dessutom är det tveksamt om vi får jämställdhet för mödan. Låt oss titta på några andra språk.

Finskan har ett standardpronomen - *hen* - för både män och kvinnor. Men har vi inte högre grad av machokultur österut? Det skulle språket ha förhindrat, om det hade haft någon makt.

Och låt oss fara riktigt långt österut. I japanskan tilltalas både män och kvinnor med tillägget *-san*, till exempel *Tanaka-san*. Personliga pronomen som motsvarar vårt han och hon utelämnas oftare än de uttrycks. Och medan vi med vårt språk måste markera kön för dem vi talar om, så väljer japanskan att vara mycket tvingande när det gäller social ställning. Där vi har könsmarkörer har japanskan så kallade *honorifics*, artighetsmarkörer, i plågsamt stor mängd.

Att japanerna är artigare än vi är det nog inte någon tvekan om. Men de har en tråkig *track record* när det gäller jämställdhet.

Jag kan förstå att personer som är lidelsefullt engagerade i jämställdhetsarbete kan känna sig frustrerade av diverse onödiga språkliga markörer för kön. Men de ska inte inbilla sig att dessa utgör något raster för tanken, något hinder för jämställdhet eller något som cementerar äldre föreställningar. Språk fungerar inte så.

Tänk på språk som franska, spanska och italienska. De markerar vartenda substantiv som tantord eller farbrorord. De heter *la maison* men *le bâtiment*, *le bateau* men *la barque*, *l'argent* men *la monnaie*. De använder *elle* om *maison*, *barque* och *monnaie* men *il* om *bâtiment*, *bateau* och *argent*. Men upplever en fransman att han är i dampsallskap ombord på en *barque*, men ute med killkompisarna på en *bateau*?

Nej, språk styr inte våra tankar. Men vi styr heller inte över språkets nyckfulla strukturer.

Språk är ett redskap för kommunikation och tänkande, inte ett hinder. Att språket har sina regler, nycker och förtjusande undantag, det får vi leva med eftersom också vi människor har våra regler, nycker och förtjusande inkonsekvenser.

Förresten, den tyska lösningen är inte ett dugg smartare.

LARS
MELIN

Docent i svenska

BLÄCK ARMY

– plumpar och huliganer i offentligheten

De biologiska föräldrarnas självklara ensamrätt till barnen berör många fler än homofamiljerna. Ändå diskuteras det förbluffande sällan, utom av de som är av nöden tvungna eftersom deras barnlängtan annars inte går att kombinera med deras sexuella läggning.

Jenny Aschenbrenner
DN 6 augusti 2005

Queer betydde ju tidigare egendomlig, konstig. Det är väl inte så queer att ifrågasättandet av de biologiska föräldrarnas rätt till sina barn inte tar fart. Försöken att beröva dem den rätten har inte gett så goda resultat historiskt sett ...

Vad skulle Dilsa Demirbag och de andra göra om inte Fadime och de andra morden hade skett? Städa?

Masoud Kamali intervjuas i Arbetaren
24/2005

Hur skulle Kamalis egen karriär ha sett ut om det inte hade varit så lätt för honom att trycka till åsiktsmotståndare genom att stämpla dem som rasister?

Fenomen som al-Qaida saknar modern utrustning och lever i grottor. Då är det enda sättet att komma åt deras planer att finnas på plats och delta i resonemangen.

Generalmajor Håkan Pettersson,
DN 16 augusti 2005

Frågan är vad som är mest oroväckande – att chefen för underrättelsetjänsten MUST föreställer sig att al-Qaida saknar modern utrustning eller att han tror att det räcker att "delta i resonemangen" för att stoppa deras planer.

AXESSKOMMENTAR

De bloggade en sommar

Att som journalist skaffa sig en blogg nu är lika vältajmat som att köpa it-aktier just före kraschen, har någon sagt. Och det är väl inte bara hos läsare som en viss leda vid fenomenet redan har infunnit sig. Per Svensson, Expressens kulturchef, har i skrivande stund inte uppdaterat sin blogg sedan den 9 juli. Då handlade den bland annat om att han badade bastu. Vi får hoppas att han inte blev kvar där, för då är han rätt uttorkad vid det här laget.

Vi har kunnat läsa en hel del debattinlägg för och emot bloggar på senare tid. De skulle må bra av att mer konsekvent skilja på olika typer av bloggar. Att människor som inte har en stadig plattform i medierna startar bloggar – låt oss kalla dem amatörbloggar – kan få intressanta konsekvenser. Med ihärdighet och ibland specialkunskaper har de kunnat avslöja felaktigheter i stora medi-

ers rapportering och ifrågasatt deras vinkling.

En helt annan sak är det när redaktörer, krönikörer och journalister skaffar sig bloggar. Det ligger nära till hands att uppfatta dessa medieblogger som en strategi för att bemöta amatörbloggarna. *If you can't beat them, join them*, lyder en anglosaxisk maxim. I det här fallet skulle den väl uttolkas: om man inte kan få tyst på dem, överrösta dem.

Men är det verkligen en klok disponering av resurserna om man vill värna den journalistiska kvaliteten? Många skriver redan för mycket och deras reguljära texter lär inte bli bättre av att de dessutom lägger ner tid på att blogga. Det bästa sättet att försvara sig mot angrepp från amatörbloggar måste vara att skriva genomtänkt och kolla fakta ordentligt.

Vad har mediebloggerarna att vinna

på att visa upp sig från sin slarviga, ibland triviala sida? Hoppas de kunna etablera en mer personlig relation till läsarna? Det är ovisst i vilken utsträckning en sådan är efterfrågad och om alla verkligen vinner på att man lär känna dem personligen.

En påtaglig konsekvens är hur som helst att distinktionen mellan *on* och *off the record* förändras, eftersom det finns en tendens till att bloggarna för ett slags offentliga dagböcker med privata reflektioner kring människor de mött och evenemang de bevistat. Det är värt att tänka på för arrangörer som vill att åtminstone delar av deras evenemang skall vara *off the record*, och för personer som vill hålla offentlig roll och privatperson någorlunda åtskilda. Kolla först om journalisten har en blogg innan du tackar ja till en intervju ... RED.

AXESSKOMMENTAR

Jämlikhetsens många namn

En röd tråd genom den franske författaren Balzacs 1800-talsklassiker *Förlorade illusioner* är hur huvudpersonen Lucien begränsas av sitt all dagliga efternamn Chardon emedan han inte har laglig rätt till moderns tjugigåriga flicknamn de Rubempré. Han är slav under sin identitet som apotekarson. Detta bidrar slutligen till att ta död på hans karriär inom en korrupt och cynisk tidningsvärld. I dag är valmöjligheterna större och Lucien hade kunnat anta namncombinationen Chardon de Rubempré om han så ville. Men skulle han därmed garanteras ett jämnt bemötande?

En ny generation namnlagar syftar till att öka jämlikheten samtidigt som viss logik och enkelhet ska bibehållas i systemet. Det är en välkommen

utveckling, som inte desto mindre väcker en del komplicerade frågor. Är det till exempel rimligt att tillåta uppåt fyra efternamn som raddas upp efter varandra, som i Spanien och Portugal? Genom 1982 års namnlag – som regeringen fortsätter att putsa på, senast i juli i år – har svenska lagstiftare valt den speciella funktion som kallas mellan-namn. Makens (eller ena förälderns) efternamn infogas mellan förnamn och eget (eller andra förälderns) efternamn. Anna Persson Lundkvist är därför inget riktigt dubbelnamn, vilket avsaknaden av bindestreck vittnar om, och mellannamnet Persson får inte föras vidare till barnen.

I Frankrike trädde en omfattande reform av efternamn i kraft i januari.

Där har man, i stället för att som i Sverige utrota bindestrecket, satsat på två bindestreck mellan nya namn-kombinationer. Då har båda namnen samma status som efternamn. Men till skillnad från dubbelnamn med ett enda bindestreck är de delbara. Nästa generation, med föräldrar som heter Pierre Dupont--Duchamp och Marie Chardon--de Rubempré, kan därför välja mellan fjorton olika kombinationer av efternamn.

Som redaktion har vi förstas ett visst intresse av att hålla namnens längd nere. På det begränsade utrymme som puffarna på framsidan måste skrivas ställer långa namn till det. Är det två författare med dubbelnamn hinner vi knappt ens nämna vad artikeln handlar om.

RED.

Besserwisser av Anders Mathlein

Kd hotar den akademiska friheten

TORBJÖRN TÄNNSJÖ

Professor i praktisk filosofi

I EN INTERVJU i *Dagen* för drygt 25 år sedan krävde Alf Svensson min avgång från den docentur jag då innehade vid Stockholms universitet:

"Våra studerande skall inte behöva ha en etiklärare, som saknar elementär demokratisk människosyn... Han bör heller inte få ha en docentur i praktisk filosofi." I somras gick hans efterträdare, Göran Hägglund, till angrepp mot Stockholms bioetiska centrum, ett forskningscentrum vid filosofiska institutionen i Stockholm, som jag leder. Så här skriver han i *SvD* den 16 juni 2005: "Vad som ... inte debatterats tillräckligt är det centrum för bioetik (SBC) som inrättats vid Stockholms universitet och som leds av ... Tännsjö ... Det ska erbjuda 'etisk handledning' för Sveriges kommuner och landsting. Syftet är bedrägligt. Den vägledning som SBC:s direktor tillhandahåller bygger nämligen på en filosofi som strider mot FN:s deklaration om de mänskliga rättigheterna. Därför vill vi bestämt avråda kommuner och landsting från att ha någonting med institutet att göra."

Centret är i första hand ett forskningsinstitut, men det erbjuder också kurser i regi av Sveriges kommuner och landsting. Dessa kurser syftar inte till att ge etisk rådgivning, men väl till att utbilda personal inom sjukvården i etisk rådgivning. Det är för den verksamheten ledaren för kd vill sätta stopp.

KRISTDEMOKRATERNA är unika i svensk politik i ett hänseende. De baserar sin politik på en genomarbetad filosofi, närmare bestämt en genomtänkt moralfilosofi. Något liknande gäller inte för något annat parti, inte sedan vänsterpartiet reformerades och slopade sitt "k". Enkelt uttryckt kan man säga att kristdemokraterna tror att moraliska frågor är sanningsfrågor. Det finns riktiga och oriktiga svar på frågor om vad vi bör göra och inte bör göra, och det är möjligt att motivera dessa svar med hänvisning till moraliska principer. Kristdemokraternas trovisshet slutar emellertid inte här. De anser också att de sitter inne med den moraliska sanningen.

Detta kan i och för sig anses vara oförgräpligt. Varför skulle inte ett politiskt parti kunna hålla sig med en viss filosofi? Ett problem med ett parti som har en bestämd filosofisk uppfattning är emellertid att det inte nöjer sig med att ha den filosofiska

sanningen för sig självt. Man vill upphöja den egna filosofiska uppfattningen till statsfilosofi. Så skedde på medeltiden, då den katolska kyrkan avgjorde vad som kunde och inte kunde sägas och tänkas i samhället. Så skedde i de realsocialistiska samhällena, då det kommunistiska partiet hade motsvarande tankemonopol. Kristdemokraterna gör sig skyldiga till samma slags förlöpning, då de vill avskeda personer som inte delar deras filosofiska övertygelser, eller då de vill motverka forskning och undervisning som inte utgår ifrån vad de uppfattar som filosofisk sanning.

Är det inte så vi förfar på många områden i samhället? Vid skolor och forskningsanstalter lär vi ut vetenskapens senaste ståndpunkt på en rad områden. Kan man inte förfara på samma sätt med filosofin? Nej, vill jag hävda. Filosofin

är väsensskild från övriga vetenskaper. Inom filosofin finns det i stort sett ingen etablerad sanning, till vilken vi kan hänvisa. Det gäller filosofins frågor i allmänhet och moralfilosofins frågor i synnerhet. Visst ackumuleras kunskaper, nya distinktioner tillkommer, nya argument formuleras, vissa resonemang avslöjas som i grunden felaktiga. Men beträffande alla svåra filosofiska frågor, om den fria viljan, om kunskapens möjligheter och begränsningar, om objektiviteten hos tids- och rumsuppfattningar och så vidare, finns samtida kompetenta anhängare av radikalt olika, och ömsesidigt oförenliga, synsätt. Sak samma inom moralfilosofin.

Kristdemokraterna går i sitt principprogram i polemik med den så kallade värdenihilismen. Det har de förstås all rätt att göra. Men saken kommer i ett helt annat läge då de också kräver att vi som undervisar vid universitet ska lära ut att värdenihilismen är felaktig.

Jag undervisar varje termin grundstudenter i värdeteori. Jag medger att jag på denna punkt personligen delar kristdemokraternas uppfattning. Jag är moralisk realist. Men jag framhåller också att den ståndpunkten är svår att motivera på ett övertygande sätt. Den är lika svår att motivera som värdenihilismen. Och jag inbjuder de studerande att ta del av de starkaste argumenten för och emot de olika positionerna.

Jag är noga med att framhäva att olika uppfattningar i frågan har samtida kompetenta företrädare. Så går det till vid ett universitet! Vad kristdemokraterna inte kan tåla är just detta öppna ifrågasättande, detta systematiska sanningssökande utan för-

Moralfilosof. Göran Hägglund har avrått från Tännsjö's "etiska handledning". Tännsjö svarar att kristdemokraterna är dogmatiker och fundamentalister.

Foto: Johan Främst/Pressens Bild

utfattade meningar. De vill att jag ska lära ut att värde realismen är en riktig hållning. Det är jag inte beredd att göra, trots jag i detta stycke delar deras uppfattning!

KRISTDEMOKRATERNA anser alltså också att de själva sitter inne med sanningen i moralfrågor. De avvisar till exempel utilitarismen, den moraluppfattning jag personligen tror kommer närmast sanningen. Enligt denna lära bör vi handla så att lyckan i världen sammanlagt blir så stor som möjligt. I utilitarismens ställe vill kristdemokraterna sätta något de kallar "personalismen", en uppfattning med följande innebörd (principprogrammet):

"Människan är ett mål i sig. Ingen annan människa får äga henne eller på ett kränkande sätt använda henne som ett medel. Denna människosyn brukar beskrivas som att människan är en person, vilket innebär att varje människa är en unik och oersättlig individ och har samma absoluta och okränkbara värde oavsett kön, ålder,

social position, etnisk och religiös tillhörighet eller sexuell identitet. Människovärdet är knutet till existensen, inte till olika stadier eller situationer i den enskilda människans livscykel eller till hennes förmågor eller egenskaper."

Kanske har kristdemokraterna rätt. Jag betvivlar som sagt detta. Andra, också de personer som tänkt länge och kritiskt kring dessa ting, har kommit till uppfattningar som liknar den kristdemokratiska. Men dessa två alternativ, utilitarismen och personalismen, uttömmar inte området. Jag har skrivit en *Grundbok i normativ etik*. I den diskuteras inte mindre än sju radikalt olika grundläggande etiska synsätt. De bästa argumenten för och emot de olika lärorerna redovisas och granskas ingående. Problem som påpekas i samband med utilitarismen är att den på en gång förefaller att vara oerhört krävande och skandalöst tillåtande. Vi måste ägna all vår tid till att förbättra värl-

Forts. nästa sida

Ny världshistoria handlar om möten

GLOBAL HISTORIA. Även historikerna vandrar i takt med tiden. Fram till andra världskriget präglades Internationella historievetenskapliga kongressen av diskussioner färgade av mellankrigstidens ideologiska motsättningar i Europa. Under kalla kriget blev den ett forum för vetenskapligt utbyte mellan öst och väst. Sedan 1990-talets början har kongressen sett sin uppgift att globalisera den historievetenskapliga debatten. Detta lyste igenom i de tre huvudteman som lanserades för 2005 års kongress: miljöhistoria, historia och myt, samt krig och fred i det internationella samfundet.

Kongressen var den tjugonde i ordningen och ägde rum under en vintersolig julvecka i Sydney. För första gången sedan begynnelsen 1896 anordnades den utanför Europa och Nordamerika. Ett sekel tog det sålunda för världskongressen att bli en global angelägenhet värd namnet, även om skeptikern anar att de globala perspektiven hade varit större om den ägt rum i Nairobi, Jakarta eller Buenos Aires.

Hur skrivs en global historia? Det var en gäckande fråga under kongressen, explicit i de stolta inledningsanförandena och implicit i många av dis-

kussionerna. Finns det något sätt för historievetenskapen att omfamna hela världen, med all dess mångfald och motsägelser, och se den som om den vore en och samma?

En form av globalhistoria skrevs redan på 1960- och 1970-talet. De moderniseringsprocesser som medfört genomgripande förändringar i Europa under 1800-talet – industrialisering, urbanisering, demokratisering – höll nu på att omgestalta tredje världen på ett lika fundamentalt vis. Inspirerade av samhällsvetenskaplig utvecklingsforskning tecknade historikerna den moderna världens framväxt, som visserligen hade lokala variationer men i grunden följde samma mönster. De ambitiösa modellerna visade emellertid sin begränsning när de europeiska erfarenheterna av modernisering inte kunde göras till allmän sanning. Världen kunde inte fångas i en enkel formel.

Ett annat sätt att skriva världens historia har mycket äldre anor än så. Det är en historia om spridning – av kristendom eller parlamentarism, bikini-mode eller snabbmatskultur. Av hävd har det varit en historia om hur en idé eller institution har uppstått i västerlandet för att sedan spridas över

världen. Detta tenderar dock att bli mindre en global historia än en historia om globalisering. Om vad som gjorde en kultur till en kultur, om de interna processer och specifika händelser som har präglat den, säger den föga.

Är då dagens drömmar om en universell historia en utopi, en illusion eller bara början på en ny nordatlantisk berättelse om vår tid? I öppningsceremonin vid årets kongress lanserade den amerikanska historikern Natalie Zemon Davis en tredje modell för historiker som vill tänka globalt, nämligen det hon kallar "axes of exchange and power". För henne blir världens historia en historia om möten: aldrig utbyte utan makt, aldrig makt utan utbyte. Kanske är detta ett manifest för vår tid. Det återstår dock att se på vilket sätt detta tänkande skiljer sig från äldre modeller för global historia och om det kan bryta det eurocentriska ramverket.

Helt säkert är åtminstone att nästa världshistorikermöte 2010 åter kommer att hållas i Europa.

MARIE CRONQVIST & JOHAN ÖSTLING
historiker vid Lunds universitet

Forts. Kd hotar akademiska ...

den, och när vi gör det helgar ändamålet medlen. Jag pekar på andra svårigheter med en moraluppfattning liknande den kristdemokratiska. Det kan förefalla godtyckligt att just tillhörigheten till den mänskliga arten får moralisk betydelse och det kan vara svårt att acceptera att det i sig inte är värre att mörda en medmänniska än att kassera ett befruktat ägg vid en IVF-klinik. De studerande uppmanas att med utgångspunkt i denna granskning själva försöka bilda sig en egen uppfattning. Hur annorlunda skulle det inte se ut, om kristdemokraterna fick bestämma? Då skulle de studerande förses med ett facit.

När jag läser angrepp från personer som Alf Svensson och Göran Hägglund får jag intrycket att de inte har något som helst begrepp om hur det går till då filosofi studeras vid en akademisk institution i vår tid. De tror nämligen att jag brukar min akademiska position till att propagera

för en bestämd filosofisk uppfattning, vilken de finner vedervärdig: utilitarism. De har inte förstått skillnaden mellan ett öppet kritiskt sanningssökande och ett dogmatiskt hävdande av vad man uppfattar som den slutgiltiga sanningen.

HUR HAR DE kunnat få saken så om bakfoten? Det finns en enkel förklaring. De är själva dogmatiker och fundamentalister. De vill själva erövra universiteten för sin lära, vilken de vill att ständigt nya generationer av studerande och forskare ska bibringas. Och de dömer oss akademiker efter sig själva. Antingen propageras utilitarismen eller också den så kallade personalismen. Antingen propageras värdenihilismen eller värderalismen. Och de vill i så fall att värderalismen och personalismen lärs ut som vetenska-

pens nuvarande ståndpunkt.

Vilken betydelse har det att det finns ett parti som bygger sin existens på en bestämd filosofi och som inte accepterar tanken om akademisk frihet? Vad innebär det att det finns ett parti som ivrar för att en statsfilosofi ska etableras?

Vilken betydelse har det att det finns ett parti som bygger sin existens på en bestämd filosofi och som inte accepterar tanken om akademisk frihet?

Det beror främst på vad övriga borgerliga partier anser. Moderater, folkpartister och centerpartister har format en valallians tillsammans med kristdemokraterna. Vi som verkar inom universitetsvärlden, och särskilt vi som arbetar med filosofiska frågor, måste därmed oroligt ställa frågan vad en borgerlig regering skulle kunna innebära för våra arbetsförhållanden. Ja, även gymnasielärare i filosofi har anledning att känna sig oroade.

Bo Rothstein har på ett förtjänstfullt sätt pekat på hur statsmakternas

önskan att styra och ställa med forskningen har kommit att hota den akademiska friheten. Vad han har pekat på är emellertid endast en mild västanfläkt jämfört med vad vi skulle få se om kristdemokraterna fick inflytande över forskningspolitiken i vårt land. För vetenskapligt verksamma personer, som i sin professionella vardag rör sig inom det område kristdemokraterna gjort till sitt, handlar det om så elementära och basala ting som anställningstrygghet.

Det känns märkligt att i en upplyst tid behöva ställa en sådan fråga, men jag känner mig tvingad att göra det: vad anser övriga borgerliga partiledare, som den 30 augusti är bjudna hem till Göran Hägglund för att presentera sin gemensamma politiska plattform, om de kristdemokratiska attackerna på den akademiska friheten? Måste den akademiska världen frukta att den akademiska friheten ska gå förlorad, om den borgerliga valalliansen får makten i vårt land?

■

Ax:son Johnson-stiftelsen på tv

Global Axess

Från och med den 6 september sänds *Global Axess* i TV8 på tisdagar kl 21.00 med repris på söndagar kl 23.00.

6 SEPTEMBER

Turkiet – på väg mot EU? Författaren Orhan Pamuk intervjuas av Nathan Shachar.

13 SEPTEMBER

Demokrati och kultur. Professor och journalist Ian Buruma intervjuas av Edward Lucas.

20 SEPTEMBER

Det försvinnande Europa. Professor David Coleman intervjuas av Thomas Gür.

27 SEPTEMBER

Ett svunnet imperium. Professor Richard Pipes intervjuas av Thomas Gür.

4 OKTOBER

Romarriket och nutida imperier. Journalisten och författaren Peter Bender intervjuas av Thomas Steinfeld.

Semesterns omställning

LEDIGHET. På arbetsplatserna talas det nu om omställning efter semestern. Kanske blir omställningen i framtiden mindre om semestertiden krymper i Europa. Det är väl inte vad den som redan nu längtar efter nästa sommar vill läsa, men ämnet diskuteras icke desto mindre i flera internationella tidningar. *Houston Chronicle* (18/8) påpekar att fyra av tio fransmän inte kom i väg på semester i år, på grund av arbetslöshet och dyra resor. Efter en betydande ökning av antalet semesterfirare under andra hälften av 1900-talet verkar trenden ha vänt. *International Herald Tribune* (17/8) undrar om européerna, som i två decennier har krävt allt längre ledighet, i stället kommer att fokusera på att tjäna mer pengar och arbeta fler timmar. I vilket fall som helst kommer det att ta lång tid innan européerna hinner i fatt amerikanerna, påpekar tidningen. Amerikaner arbetar årligen 350 timmar mer än tyskar, 300 timmar mer än fransmän och 100 timmar mer än briter.

RED.

TEMA: DEN SEGLIVADE NATIONEN

Illustration: Claes Jurander

När globaliseringens stormar drar förbi söker vi fortfarande helst skydd i den nationella stugan. Den är gammal, men vi bygger om den hela tiden. Men hur står det egentligen till med husets grund? Nationen stärks och staten försvagas. Vad händer nu med nationalstaten?

Sidorna 14–23

Nationella identiteter består eftersom de förändras

ESSÄ/ Nationen består. Många har förespätt att de nationella identiteterna kommer att ersättas av en global identitet. Men detta tycks främst gälla den globala elit som påminner om den förnationella erans tvärkulturella aristokrati. Den nationella identiteten, i dag mer öppen och formbar än någonsin, behåller greppet om majoriteten och förblir den starkaste och politiskt sett mest gemenskapsbefrämjande.

Vår moderna värld är ett globalt samhälle. Den tidsålder vi lever i är den första som är global. De ekonomiska förändringarna, vårt ömsesidiga politiska beroende och masskommunikationen har gjort hela världen till "en enda plats". Det betyder att också vår gemenskapskänsla och våra identiteter är globala, åtminstone är det vad vi strävar efter. I dag har vi flera identiteter – en lokal, en könslig, en klassmässig, en etnisk och så vidare. Men det är tillfälliga identiteter som sammanfattas och överbryggas av vår framväxande globala identitet. Och politiskt sett kommer den identiteten att bli den viktigaste i den postmoderna eran.

Detta är ett resonemang som envist återkommer i olika varianter. Det framförs så ofta och så enträget att man börjar misstänka att det döljer en obehaglig och icke önskvärd sanning, nämligen den att vi fortfarande lever i ett nationellt tidevarv och att vår nationella identitet behåller sitt grepp om oss, oavsett hur det blir i framtiden. Det är över hundra år sedan Ernest Renan förutspådde framväxten av en europeisk federation, och Marx och Engels räknade med att all "nationell trångsynthet" skulle försvinna.¹ Men när vi ser oss omkring möter vi samma nationella landskap som förut, samma fikande efter makt och inflytande bland nationalstaterna. Vi möter samma nationella identiteter och lojaliteter som med påstridig nationalism utlöst två världskrig och gjort världen till en samling territoriellt avgränsade nationalstater.

Men är verkligen dessa nationella identiteter och lojaliteter lika orubbliga som förr? Har inte den nationella identiteten blivit formbar och sammansatt till följd av det massiva inflöde av ekonomiska flyktingar och asylsökande som vi har sett de senaste decennierna? Detta förutsätter förstås att "nationell identitet" förr var något mycket bestämt, en "essens", och inte som nu något flytande och fragmentariskt. Men man kan ifrågasätta om nationella identiteter någonsin har varit något enhetligt, än mindre något osammansatt, vilket nationalisterna vill få oss att tro. Likaså är det ovisst huruvida identiteterna har blivit så splittrade som "postmodernister" som Homi Bhabha påstår. Man kan lika gärna som Michael Billig hävda att nationellt medvetande är något djupt rotat i samhället och att "flaggan vi inte viftar med" är något självklart. Den är och förblir den starka, om än underförstådda, symbolen för våra bergfasta känslor och utgångspunkter.²

Kan vi då bortse från åsikter och argument och finna belägg för nationernas och de nationella identiteternas fortbestånd eller förfall, åtminstone i väst? När det gäller icke-västerländska nationer är läget trots allt rätt annorlunda. De har i många fall blivit starkare först på senare tid, till följd av antikoloniala rörelser i Asien och Afrika, eller också skaffat sig en särskild profil som i Latinamerika. Och för Östeuropa reser situationen en helt annan typ av frågor och argument mot bakgrund av den nazistiska Förintelsen och fyrtio års kommunistiskt förtryck följt av en plötslig vitalisering.

Av
Anthony D.
Smith

Professor of Ethnicity
and Nationalism vid
London School
of Economics

Översättning av
Inger Johansson

Mycket av diskussionen om nationsbegreppets uppluckring kretsar i en global tidsålder kring respektive nations "myt" och dess grepp om människornas hjärtan och föreställningsvärld. Med myt menar jag då en allmänt omfattad tro på ett heroiskt förflutet, en berättelse som fyller nutida behov. För Benedict Anderson är nationen "samhället som man inbillar sig att det var" – avgränsat, suveränt, horisontellt eller utan klassklyftor. Sådana fantasibilder av nationer skapas och fortlever, eftersom de fyller det tomrum som uppstått efter världsreligioner och absoluta monarkier. Enligt Anderson lär myten som fantasi knappast försvinna; den svarar mot ett mänskligt behov av något absolut gott och oförgångligt.³

Andersons analys fångar förvisso det gripande i de subjektiva känslor vi förknippar med nationen. Däremot är den alltför generell, alltför abstrakt formulerad för att vi med hjälp av den ska kunna bedöma hur "sunda" och livaktiga verkliga nationer, eller grupper av nationer, är. Den kan heller inte användas till att avgöra hur stabil och seg, eller omvänt hur försvagad och urholkad känslan för den nationella identiteten är. För det syftet behöver vi en mer konkret och exakt måttstock, en som kan relatera subjektiva känslor och fantasier till mer "objektiva" och konkreta inslag i nationaliteten.

Detta i sin tur kräver att vi finner en alternativ definition och metod, så att vi skiljer mellan begreppen nation och stat, men ändå erkänner deras historiska relation, och samtidigt skiljer på nation (och nationell identitet) och nationalism, som ideologi och som rörelse. På samma sätt är det bra att hålla isär begreppen nationalkänsla å ena sidan, det vill säga känslan av lojalitet med nationen och önskan om att det ska gå den väl, och å andra sidan nation och nationalism. I praktiken betyder det att en försvagning av ett fenomen med någon av dessa beteckningar inte behöver medföra försvagning av de andra. Så behöver exempelvis en tillbakagång för nationalismen inte åtföljas av någon tillbakagång för nationen eller den nationella identiteten.

EFTERSOM JAG FRÄMST är intresserad av den seglivade nationsmyten ber jag att få börja med begreppet nation. Här tycker jag att det går bra att definiera en nation som ett namngivet och självdefinierat samhälle med gemensam historia och gemensamt öde. Detta samhälle har ett hemland vars invånare omfattar gemensamma myter, minnen, symboler och traditioner och omhuldar en tydlig offentlig kultur med ett rättssystem. Det är idealet eller urtypen för en nation; få verkliga nationer når upp till detta ideal. Flertalet historiska nationer har bara vissa likheter med det. Begreppet nationell identitet kan också definieras som ett ideal: en fortgående reproduktion och omtolkning av en uppsättning symboler, värden, myter och minnen som tillsammans utgör nationens särpräglade arv, samt det förhållandet att enskilda människor identifierar sig med detta kulturarv. Som vi ska se har den senare definitionen en inbyggd möjlighet till förändring, eftersom inslagen i den nationella identiteten alltid är föremål för konflikt

1 Ernest Renan, *Qu'est-ce que la nation?*, Paris 1882; Karl Marx och Friedrich Engels, *Basic Writings on Politics and Philosophy*, red. Lewis Feuer, New York 1959.

2 Homi Bhabha (red.), *Nation and Narration*, London 1990, kap. 16; Michael Billig, *Banal Nationalism*, London 1995.

3 Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origins and Spread of Nationalism*, andra uppl., London 1991.

4 Walker Connor, *Ethnonationalism: The Quest for Understanding*, Princeton 1994, kap. 8; samt Anthony D. Smith, *Nationalism*, Cambridge 2001, kap. 1.

och förhandling. Och paradoxalt nog är just detta en av orsakerna till nationernas fortbestånd.⁴

Samma metod kan tillämpas för att analysera nationalismen. I idealtypiska termer kan nationalismen definieras som en ideologisk rörelse med syftet att uppnå och bibehålla självstyre, enhet och identitet för en befolkning som i vissa företrädares ögon utgör en verklig eller potentiell nation. Det är de gemensamma målen och åberopandet av nationen som skiljer nationalisterna från andra typer av sociala och politiska rörelser. I praktiken är dock nationalismen ett historiskt fenomen, den antar skilda former alltefter rådande omständigheter i respektive samhälle, alltefter de ledande "nationens bärarnas" materiella och ideella intressen. Och nationalismen är inte enhetlig, lika litet som de nationella identiteterna. Tvärtom kan vi räkna med att finna rivaliserande och konkurrerande nationalismen i ett och samma samhälle.

TILL SKILLNAD FRÅN exempelvis ekonomiska och politiska intressen överlever gärna myter och symboler de förhållanden och processer som legat bakom deras framväxt. Här finner vi ännu ett skäl till att nationsmyten är så livskraftig. Men för att fatta varför den har varit och förblivit stark och seglivad måste vi först undersöka vilka processer det är som har främjat bildandet av nationer.

Den första processen är en framväxande självdefinition i samhället. En viktig aspekt av detta är när man skaffar sig ett kollektivt egennamn, inte bara som en benämning för utomstående, som när grekerna kallade kananéerna på Medelhavskusten för *foinikes* (fenicier), utan ett namn som invånarna använder som beteckning på sig själva, både inbördes och gentemot omvärlden. Allt detta ingår i en process som innebär självdifferentiering och självkaraktärisering i motsats till andra, vilka uppfattas som annorlunda och främmande.⁵

En gemensam historia och ett gemensamt öde har man när man omhuldar minnen från ett eller flera folks förflutna och deras strävan efter en egen framtidsväg. Med andra ord gäller det inte "det förflutna" sådant det uppfattas av mer eller mindre sansade historiker, och inte heller "framtiden" sådan den förutspås av mer eller mindre opartiska forskare. I stället handlar det om minnen från ett etniskt förflutet, eller flera, sådant det i generationer har återberättats av individerna, och om en tydlig gemensam framtid som stakas ut av enskilda individer – om en särskild bestämmelse för ett särskilt folk. Att det finns personer som ägnar sig åt sådant återberättande och sådana framtidsvisioner är avgörande när folkgrupper och nationer uppstår.

Lika betydelsefullt är odlandet och vidareförandet av myter och symboler som är specifika för folkgruppen – som utmärker den och förklarar den för den enskilde. Här är ursprungsmyter och ursprungssymboler framträdande inslag i den fond av myter, symboler, minnen, värden och traditioner som utgör en gemensam tillgång av skaparkraft och självförståelse. Vi kan tänka på varginnan som räddade Romulus och Remus eller på kung Klodvigs dop. Och än viktigare i det långa loppet är myter om en etnisk utvaldhet genom vilken folkgruppen tillerkänns ett exklusivt gudagivet eller historiskt uppdrag, antingen genom något speciellt förbund eller oftare genom att den får en unik uppgift i världens moraliska ekonomi. Den sortens myter blir särskilt viktiga i kristider, eftersom de hjälper till att säkra folkgruppens fortlevnad i svåra prövningar.⁶

Att nationerna besitter egna "hemländer" är en truism, även om somliga faktiskt kan ha berövats sina fädernesländer. Härav följer att territorialisering är en nyckelprocess då det gäller nationsbildande, inte bara genom att man rent konkret tillägnar sig mark, utan också därigenom att utomstående erkänner att marken tillhör folkgruppen i fråga och att de enskilda individerna ser den som sin egen. Detta inbegriper tillkomsten av ett folks egen hemvist där gruppen och ett specifikt landområde "växer ihop", det vill säga människorna knyts primärt till ett visst område och inget annat, och värdesätter det mer än alla andra. Så småningom kan denna hemvist bli "helig mark" – helgad av hjältar och helgon eller av folkets egen helighet eller förfädernas gravar.⁷

En väsentlig process i nationens liv är skapandet av en tydlig offentlig kultur. Innehållet kan skifta alltefter folkgruppen och dess etnohistoria, men den innehåller alltid en uppsättning politiska symboler (flagga, samlande symbol, nationalsång, myntslag, monument och så vidare), offentliga ritualer (nationaldag, flaggceremonier, parader, edgång, statsbegravningar etcetera), tydliga

Stark och formbar. Den nationella identiteten är mer flexibel än någonsin tidigare när det till exempel gäller etnisk tillhörighet.

Illustration:
Claes Jurander

koder (för uppförande, språk etcetera) och typer av offentlig utbildning. Också detta är en långsam process som under långa tider kan vara helt inriktad på eliterna eller särskilt utvalda samhällsskikt. Men huvudsaken är att det är nationella riter, symboler och koder som upprätthålls gemensamt och förevisas offentligt.

Detta skede förebådar framväxten av ett enda rättssystem och en efterlevnad av gemensamma lagar i hela det territorium som folkgruppen behärskar. Vi känner till lagsamlingar från så långt tillbaka som det gamla Sumer och Babylon, men i allmänhet har de gällt för antingen stadsstater eller imperier, inte för enskilda folkgrupper eller nationer. I sig kan lagarna inte skilja ut eller skapa en nation, men efterlevnaden av lagar bidrar till att befästa en nation i vardande tack vare nationsbildandets övriga processer. Ett standardiserat rättssystem som gäller i hela samhället och inte bara ställvis stärker banden mellan individerna och skapar nya gemenskaper; det gör också seder och konventioner som man delar.

Av det hittills sagda framgår att man när de ovannämnda processerna utvecklas och kombineras kan räkna med att få se samhällen som närmar sig idealtypen för en nation. I praktiken däremot när faktiska historiska nationer inte idealen. Det hindrar dock inte att denna typ av analys utgör ett kriterium när vi försöker förstå hur nationer uppstår och tar form. På samma sätt kan metoden användas som måttstock på en nations "tillbakagång", det vill säga försvagning av nationella band och uppluckring av nationella identiteter. Därmed kan vi också få bättre grepp om en del aktuella diskussioner om globaliserings effekter på nationens anpassningsförmåga, om nationalismens fortbestånd och om nationella identiteter.

DEN FÖRSTA DEBATTEN GÄLLER nationalismens öde som ideologisk rörelse. Här hävdas det att nationalismens glöd åtminstone i väst mer eller mindre har falnat efter två världskrig och hot om kärnvapenkatastrof. Det är i synnerhet USA:s oerhörda

⁵ Sabatino Moscati, *The World of the Phoenicians*, London 1973, kap. 1.

⁶ Anthony D. Smith, *Chosen Peoples: Sacred Sources of National Identity*, Oxford 2003, kap. 3–5.

⁷ Eric Kaufman och Oliver Zimmer, "In search of the authentic nation: Landscape and nationalism in Switzerland and Canada", *Nations and Nationalism*, vol. 4, nr 4 1998, 483–510.

makt och de europeiska nationernas växande integration inom EU som medverkat till att tämja och eliminera nationalismen som politisk kraft. Hur mycket de än fikar efter inflytande vid konferensborden i Bryssel är det föga sannolikt att någon europeisk stat skulle lämna unionen, än mindre ta till vapen mot grannarna.

Detta är ett påstående som har fog för sig. Krig mellan större eller medelstora västmakter har omöjliggjorts, liksom troligen ett kategoriskt avvisande av europeisk integration. Men det är inte hela sanningen. I de delar av Europa som inte ingår i unionen griper antagonismen omkring sig, i synnerhet på Balkan, den senaste skådeplatsen för etniska konflikter och blodbad. Också vid gränsen mot Ryssland råder viss spänning, särskilt i Ukraina och ännu mer i Kaukasus. Ytterligare ett förbehåll måste göras beträffande de statslösa nationerna. I många västerländska stater uppstod under 1960- och 1970-talet "etniska väckelserörelser": bland flamländarna i Belgien, bretagnarna och korsikanerna i Frankrike, katalanerna och baskerna i Spanien, skottarna och walesarna i Storbritannien, för att inte tala om de fortsatta konflikterna i Nordirland och Quebec. Men i det stora hela har det varit rörelser som eftersträvat större självstyre, inte total oavhängighet, även om vissa nationalistiska minoritetspartier med självständighet på programmet ibland attraherat stora väljarskaror.⁸

Rent allmänt får man aldrig bortse från nationalismen som maktfaktor. Eftersom den är en ideologisk rörelse i syfte att uppnå och bibehålla självbestämmande, enhet och identitet för ett folk som anses utgöra en nation, är den alltid i stånd att förnya sig när samhällsförhållandena är gynnsamma. Nationalismen kan alltså bara hållas i schack, aldrig utrotas – med mindre än att den berövas förfästet, nämligen nationen och enskilda människors känsla för den nationella identiteten. Alltså gäller den viktigaste frågan nationernas fortbestånd.

I vad mån kan man påstå att nationsmyten behåller sitt grepp om invånarna i västerländska stater? Finns det tecken som tyder på att nationen är på väg att bli överspelad i den globala tidsåldern? Vi kanske ska börja med föreställningen om en global kultur, den som eventuellt skulle tränga undan de nationella kulturerna i ett "postnationellt" tidevarv. Hur skulle en sådan kultur definieras? Det främsta kännetecknet tycks vara en högt uppdreven konsumtion grundad på massproduktion av varor och nya former av digital kommunikation. En sådan kultur är dock till sin natur eklektisk, till och med i de fall då den är en produkt av USA:s "icke-territoriella imperialism". Den är också med nödvändighet ytlig. Utöver välstånd och valfrihet för konsumenten tillhandahåller den inga värden, ingen vägledning och förmedlar ingenting av tradition, historia eller minnen. I den mån vi kan ana huvud dragen i denna kultur utgörs de av ett lappverk av skilda teman, stilar och språk hämtade från vissa aspekter av existerande etniska och nationella kulturer. Det som håller samman lappverket är den nya digitala tekniken för masskommunikation – vetenskaplig, opersonlig och universell, men utan de historiska kulturernas varma, livfulla uttryck och källor till tröst.⁹

Kan man skönja någon rörelse bort från de nationella kulturerna och nationernas myter, symboler, minnen och traditioner i riktning mot en sådan kosmopolitisk, universell, vetenskaplig kultur? Ja, utan tvivel finns det politiska och ekonomiska "globala eliter" för vilka olika varianter av denna mångsidighetskultur i något avseende är attraktiv. I den meningen är de arvtagare till den förnationalistiska erans tvärkulturella aristokratier och romarrikets stoiska intellektuella före dem. Men har de samma attityder, känslor och uppfattningar som den stora majoriteten medborgare i västerlandets stater? Eller är majoriteten kvar i nationellt färgade föreställningar, övertygelser och synsätt? Och kan vi i så fall sluta oss till att självdefiniering, territorialisering och liknande processer, som skapat nationerna och upprätthållit de nationella identiteterna, fortfarande är relevanta och fullt verk-samma?

DET RÅDER INGET tvivel om att västerländska nationer med egna stater har "nationens intressen" som ledstjärna för sin utrikespolitik och inrikespolitik, något som tar sig uttryck till exempel i ändlösa förhandlingar om pakter och fördrag inom EU. Trots att Europaparlamentet på senare tid fått utökade befogenheter ligger den verkliga makten fortfarande hos ministerrådet och de nationella regeringarna, som i sin tur måste tänka på väljaropinionen. Den senaste tidens debatt om kriget i Irak visar också att

Nationell symbol. När det i juli ryktades om att Pepsi skulle köpa den franska matjätten Danone blev fransmännen utom sig.

Foto: Tatiana Markow/Sygma/Corbis/Scanpix

nationella intressen och värden går före globala. På hemmaplan har också nationalstaten i allt högre grad återopats när man velat befästa den nationella identiteten i såväl infrastruktur partipolitik som politiskt symbolspråk.

För det andra har majoritetens känsla för den nationella identiteten förstärkts som reaktion på de senaste årens stora invandring. Det beror dels på att invandrarna har vitt skilda kulturer, dels på rädslan för ökad konkurrens om jobben. Fientliga reaktioner mot illegala invandrare från Albanien till Italien, mot "asiater" i delar av England, mot muslimer i vissa områden i Frankrike och våld mot muslimer i Nederländerna är exempel på denna trend. Den intensiva debatten om asylsökande och invandring i en lång rad europeiska länder har tagits över av högerpartier som Le Pens i Frankrike och medverkat till att förstärka majoritetens engagemang för nationella livsstilar och gett upphov till lagändringar när det gäller medborgarskap.

Allt detta har underblåst diskussionen om nationella identiteter och vari de består, särskilt på skolans område där "multikulturalismen" som ideal alltmer utsätts för kritisk granskning. En liknande företeelse är att nya tankar om "hybridiserade" nationella identiteter inte har trängt ut de traditionella, särskilt inte i de äldre generationerna. Alldeles tydligt har det skett en förändring i riktning mot större tolerans gentemot andra trosuppfattningar och kulturer, men det som Homi Bhabha kallar människors dagliga "utövande" av sin kultur, i motsats till statens och dess elits officiella pedagogik, är ofta införlivat i nydanade, flexibla men ändå livskraftiga identiteter.¹⁰

Vem frågar i dag efter Klodvig, Arminius eller kung Alfred och danelagen? Har vi inte förlorat allt intresse för historier om "våra förfäder" eller "vårt nationella ursprung"? Trots bristen på systematiska jämförelser med tidigare ungdomsgenerationer kan man utan vidare påstå att intresset för och kunskaperna om nationellt ursprung och historia är tynande bland ungdomen. Det är också sant att äldre, mer enhetliga "nationella historier" har "gått förlorade" och delats upp i en mängd historier som torgförts av rivaliserande historiker. Så skedde på 1980-talet med Ernest Lavisses stora franska nationalhistoria skriven för den tredje republiken. I Storbritannien uppstod under samma årtionde en livlig "historiedebatt" i samband med att man övergick till mer inlevelseinriktad, barncentrerad undervisning och en mer samtida historiesyn. Och ändå är och förblir gemensamma minnen av ett nationellt förflutet och nationens "guldåldrar" en kulturell tillgång för många – Ludvig XIV:s era, elisabetanernas tid, Rembrandts tidevarv. Vi ser deras fortsatta inflytande i lidelsen för "kulturarvet", museer, krigsfilmer, hjältar och liknande. Känslan för etnohistoria har inte försvunnit, även om den kanske inte är lika stark som under perioder som kännetecknats av elitutbildning och obligatoriska historieböcker.¹¹

Förr var tron på det egna folkets förfäder avgörande för framväxten av både folkgemenskaper och nationer. Men som vi konstaterat ovan tycks denna tro i stort sett ha gått förlorad. Kan då en nation överleva denna förlust? Här finner vi en viktig skillnad mellan etniska grupper och nationer. För de förstnämnda är känslan för ett gemensamt folkligt förflutet givetvis vital, ja oumbärlig. För nationerna är situationen en annan. När en nation väl har bildats och bestått i många generationer blir känslan för folkets

⁸ Montserrat Guibernau, *Nations without States: Political Communities in a Global Age*, Cambridge 1999.

⁹ Se Anthony D. Smith, *Nations and Nationalism in a Global Era*, Cambridge 1995, kap. 1.

¹⁰ Homi Bhabha, a. a., kap. 16, se not 2: om invandring, se Anna Triandafyllidou, *Immigrants and National Identity in Europe*, London och New York 2001, kap. 4–5.

¹¹ Suzanne Citron, *Le mythe national*, Paris 1988; Juliet Gardiner (red.), *The History Debate*, London 1990.

ursprung av mindre betydelse än andra myter och symboler för identitet och enhet. Bland dem är myten om nationens utvaldhet den absolut viktigaste för nationens kontinuitet och aktiva sammanhållning. Och vi behöver bara ta del av påståenden som framförs av till exempel politiker och i medier och skolor för att få klart för oss att utvaldhetsmyterna lever och frodas. Varje myt berättar om någon helig uppgift som nationen har fått, om nationens unika bestämmelse eller dess lysande framtid. Numera är det förstås inte fråga om någon militär framtid, om krig eller erövringar. Nej, det handlar om en framtid av välbefinnande, civiliserat uppförande, social demokrati, mänskliga rättigheter och nationell skaparkraft, men alltihiop enligt den brittiska, franska, tyska eller svenska "modellen" som är en förebild för alla andra... Vi behöver bara skrapa på ytan för att få syn på den tidigare religiösa underbyggnaden av tro på utvaldheten: fransmännen tro alltså på revolutionen på det historiska uppdraget att sprida en sekulär civilisation byggd på frihet och förnuft som ersättning för "kungen av Guds nåde" och hans folk, och den amerikanska kulten av frihet och demokrati som minner om en äldre evangelisk vision av staden på berget.¹²

I EN GLOBAL TIDSÅLDER skulle man kanske väntat sig påtagliga förändringar i nationsgränsernas genomsläpplighet och i människornas syn på sina hemländer. Det råder heller inget tvivel om att varor, tjänster och arbetskraft passerar regioner och gränser i större omfattning än någonsin, främst i kraft av EU:s bestämmelser om den inre marknaden. Dessutom har nationalstaterna förlorat vissa av sina ekonomiska funktioner. Men vi får inte över-skatta betydelsen av detta eller tala om någon försvagning av nationernas anknytning till sina territorier. Helt nyligen har man vidtagit åtgärder för att stärka gränskontroller i kampen mot brott, narkotikahandel och terrorism, men också för att utestänga invandrare och asylsökande. Vidare har nationalstaterna kraftigt utökat sina befogenheter gentemot medborgarna på sådana områden som utbildning, sjukvård, kommunikationer och rättsskipning.

Även på miljöområdet ingriper nationalstaten i ökad utsträckning. Här råkar kommersiella intressen i konflikt med miljögrupper som vill bevara skönhetsvärden i orörda naturområden i hemlandet. Detta har medverkat till att bevarandet som ideal på nytt blivit ett nationellt intresse, parallellt med behovet av att begränsa industriutsläppen på global nivå. Likaså har massuturismen främjat en bredare folklig uppslutning kring diverse poetiska landskap och nationella kulturarv. Resultatet har blivit att de starka banden mellan geografi och nationell identitet består, trots förändringarna.¹³

När nu engelskan vinner insteg över hela världen, kan vi då inte anta att de enskilda nationernas offentliga kulturella koder luckras upp? Det verkar som om internet och digital-tv fått så snabb spridning att de nationella kulturerna och deras traditioner och värden har trängts undan. Och det är just detta som många nationella eliter befår. Ett exempel är fransmännen som oroar sig för att engelskan hotar deras kulturella hegemoni, och som har försökt försvara sina kulturella intressen inom EU. Men också i det här fallet bör vi akta oss för att överdriva. Det är fortfarande så att varje lands utbildningsväsende har sin egen lista över inhemska litterära standardverk. Adrian Hastings har dessutom påvisat att den egna litteraturen har varit en nyckelfaktor i varje nations tillblivelse och självdefinition. När det gäller inhemska tv- och radiosändningar så sker de i allmänhet på inhemska språk och sprider den nationella kulturens idiom och budskap.¹⁴

Lika viktigt som språket är för nationens fortbestånd de politiska symbolerna och ritualerna. Vissa nationalsånger kanske inte sjungs så ofta och engagerat, men som Michael Billig har visat väcker nationsflaggor, om man viftar med dem eller inte, fortfarande respekt, liksom nationalsymboler. De finns mer eller mindre synliga i vardagslivets bakgrund och fortsätter att representera "oss" både vid högtidliga tillfällen inom landet och i det internationella umgänget.¹⁵

De mest intensiva nationella känslorna är måhända reserverade för stora nationella högtidsdagar och minnesdagar. Somliga firas till minne av nationens "födelse" – det förmenta grundandet av staten eller den dag landet fick sin självständighet eller sin grundlag. Andra uppmärksammar ödesmättade skeden som revolutioner och krig. Så firar fransmännen den fjortonde juli till minne av stormningen av Bastiljen. I högtidligheterna ingår cere-

monier vid den okände soldatens grav under Triumfbågen och militärparader nedför Champs Élysées till Place de la Concorde med defilerings förbi landets högsta dignitärer. I London firas årligen Remembrance Day den söndag som infaller närmast Armistice Day (vapenstillståndsdagen den elfte november, då första världskriget var slut) med en ceremoni i cenotafiet på Whitehall. Också här möter ett överflöd av fanor, militärmarscher och musikkåror. Vallmokransar läggs vid foten av den tomma graven och högtidligheterna bevisas av monarken, inhemska ämbetsmän och dignitärer från Samväldet. Dessa nationella högtidsdagar ger tillfälle till både enskilt sörjande och kollektiv eftertanke. Det djupaste budskapet är dock att en nationell förnyelse kräver offer, något som i sista hand går tillbaka på ett tidigare omhuldat kristet uppståndelsemotiv.¹⁶

TROLIGEN ÄR DET PÅ lagstiftningens område som den nationella upprätthållande processen är direkt hotad. Det beror dels på att klyftan växer mellan regeringarna och deras väljare, dels på att väljarkåren blir alltmer heterogen. Detta har fått till följd att den förutvarande etniska grunden för många europeiska nationer är i upplösning, och man försöker övergå till att definiera den nationella identiteten mer utifrån medborgarskap och hemvist. Men det hot som har väckt mest debatt är EU:s regler för "harmonisering" och uppfattningen att övernationella institutioner "lägger sig i" vad nationella rättsliga och politiska instanser gör. Men i den mån det ligger något i denna uppfattning kan "hotet" väcka kollektiva reaktioner som stärker känslan av att ha en gemensam nationell identitet, denna gång gentemot "eurokraterna i Bryssel".

I detta läge blir det avgörande vad nationalstaten företar sig. När väl nationalismen har stävjats måste staten i allt högre grad stärka och skydda nationen precis som de flesta nationalister hade tänkt sig. Statens roll när det gäller att initiera och tillämpa lagar och förhållningssätt, inklusive skick och bruk vid offentliga ritualer, har varit av stor betydelse. I vår tid är de flesta stater nationalstater, det vill säga de legitimeras av en enhetssträvande nationalism, men rymmer en dominerande *ethnie* – en grupp med gemensamt ursprung och språk – plus andra folkgrupper och/eller invandrarminoriteter. Och de sistnämnda medverkar som vi har sett än i dag till att stärka de flesta nationers rötter, oavsett vad som krävs för medborgarskap. Häri har nationalstaten både sin styrka och sin svaghet. För om den enskildes rättigheter kompletteras med grupprättigheter för etniska och kulturella minoriteter, kan det nationella medborgarskapets rättigheter och skyldigheter komma att åtskilja lika mycket som de förenar i en alltmer heterogen nation.¹⁷

ATT DE BÅDA VÄRLDSKRIGEN utgör en vattendelare i nationalismens historia är ställt utom allt tvivel. I synnerhet efter andra världskrigets ohyggliga övergrepp mot civila under Förintelsen låg farorna med den extrema, radikala nationalismen i öppen dag. Men trots detta har nationalismen inte dött ut. Den har antagit beskedligare former och verkat främst inom gränserna för de nationalstater som de nationalistiska rörelserna hade medverkat till att grunda eller stärka. Frånsett ett antal statslösa nationer och etniska minoriteter har den politiska nationalismen uppnått sitt mål att varje nation ska ha en egen stat till sitt beskydd. Detta förhållande får dock inte misstolkas. Det betyder inte att nationalismen är överspelad utan bara att den hålls i schack som legitimering av nationalstaten.

Men nationalismens förändrade status har inte medfört någon motsvarande nedtoning eller tämning av nationernas och de nationella identiteternas roll. Begreppet nation har visserligen undergått en förändring, men inte alltid så att det definieras i relation till medborgarna, vilket många tror och än flera önskar. I de flesta europeiska nationer har främst massinvandringen återigen blottat det etniska fundamentet. Men samtidigt sker en fortgående omtolkning av vad nationell identitet innebär, i syfte att göra den mer flexibel, mindre enhetlig och mer öppet ifrågasatt med avseende på ålder, kön, klasstillhörighet och etnisk tillhörighet – och framför allt formbarare än någonsin. Den nationella identiteten är och förblir den primära och politiskt sett mest gemenskapsfrämjande av de många identiteter som enskilda människor kan välja eller tillerkännas. Av vår tids alla konkurrerande kollektiva kulturella identiteter är den dessutom den starkaste. ■

12 Se "Chosen Peoples" i *Nations and Nationalism*, vol. 5, nr 3 1999 (specialnummer).

13 David Hooson (red.), *Geography and National Identity*, Oxford 1994.

14 Adrian Hastings, *The Construction of Nationhood: Ethnicity, Religion and Nationalism*, Cambridge 1997.

15 Michael Billig, a. a., se not 2.

16 George Mosse, *Fallen Soldiers*, Oxford 1990; Smith, *Chosen Peoples*, se not 6.

17 Michael Ignatieff, *Blood and Belonging: Journeys into the New Nationalisms*, London 1993.

Socialpatriotism växer sig stark i det gränslösa Europa

REPORTAGE/ Nynationalism. Det vanliga argumentet för nationalstaten har varit att den är den bästa ramen för demokratin. I dag menar allt fler att den är den bästa ramen för välfärdsstaten. Inom EU frodas den nationella känslan samtidigt som staten i realiteten försvagas. Frågan är vad som händer om nation och stat går olika vägar.

LISA IRENIUS

Journalist och statsvetare

JAG SNUBBLAR nästan över en döende fågel som ligger och flämtar på marken. Den har flugit in i en nyrest glasvägg i EU-kvarteren i Bryssel, där det är lätt att förirra sig bland den utvidgade unionens nybyggen och växande institutioner. Själv befinner jag mig i den europeiska huvudstaden för att undersöka hur nationalstaten klarar sig i EU. Europasamarbetet har tolkats både som dess död och dess räddning. Men diagnoserna är kanske olika för nationalstatens två komponenter "nation" och "stat", som Anthony D. Smith särskiljer i sin artikel. Frågan är också hur "det nationella" yttrar sig i EU? Var kommer det till uttryck och på vilket sätt?

De europeiska institutionernas diskreta, blågrå byggnader i glas, metall och betong ger inte många ledtrådar om vad som ryms därinne. Kommissionens nyrenoverade hemvist Berlaymont reser sig stolt i form av ett kryss i kvarterets centrum, med glasfasader som ska signalera transparens och öppenhet. Emellertid har ett ytterhölje som liknar ett slags jättepersienn monterats på utsidan, som därför blir gråaktig på dagen och genomskinlig endast på natten. Skyltar stort med nationell karaktär gör däremot en mängd små ställen som ligger runtomkring kommissionen. Det är "La Petite France - le spécialiste de la baguette", "Da Fanfani - la cucina italiana", "Belgium's Master-Chocolatier Neuhaus", en grekisk restaurang och en irländsk pub.

Vad de nationella kulturerna verkar frodas här, tänker man ända tills man kliver in på puben Kitty O'Shea och en våg av så kallad *eurospeak*, eller *eurojargon*, sköljer över en. Detta märkliga EU-språk som är ett derivat från engelskan har blivit så omfattande att det tillägnats en egen ordbok på 344 sidor.² Fast på detta eurokraternas stamhak är det åtminstone denna dag så hög ljud-

nivå att det är svårt att urskilja annat än skränet från storbildsskärmen och lukten av hamburgare. Jag går ut från Kitty O'Shea och slutar studera omgivningarna. Det är nog inte meningen att man ska ägna sig åt sådant här. Byggnaderna har inte rests för ögat utan för arbete.

Jag går mot rådets kolossbyggnad för ett möte med tjänstemannen Per Lagergren. Är det någonstans den nationella substansen gömmer sig i EU-kvarteren borde det väl vara innanför rådets spegelfasader? Eftersom rådet representerar medlemsstaterna förväntas det sträva efter att bevara makten hos nationalstaten och försvara "nationella intressen", medan kommissionen som representerar allmänintresset och Europaparlamentet som representerar medborgarna förväntas driva på mot djupare integration och ökad överstatlighet. Per Lagergren ansvarar för rådets kontakter med Europaparlamentet inom ramen för medbeslutandeförfarandet.³

Med andra ord har han konkret erfarenhet av det förmodade mötet mellan "mellanstatlighet" och "överstatlighet". Och han ställer sig delvis frågande inför användningen av dessa begrepp.

"På både parlamentet och rådet genomsyras lagstiftningsarbetet av överstatlighet", säger han: "Förställningen om att rådet 'bromsar' är en klyscha. Det är en EU-institution som är en sammansättning av medlemsstaternas regeringar. Men även om rådets ståndpunkt härrör ur nationella intressen är slutresultatet de facto övernationellt. Det är per definition omöjligt att säga att rådet representerar nationella intressen, eftersom det förmedlar något som alla har enats om."

Vi sitter i en soffgrupp bredvid rådets interna kaffebär. Det kom-

mer och går små grupper av tjänstemän som talar olika språk.

"Alla här är européer", säger Per Lagergren. "Alltför ofta talar pressen om nationella intressen som något trångsynt och smalt. Men nationell politik inbegriper ofta en ambition att agera internationellt. Inbakat i varje nationell byggsten finns en europeisk beståndsdel."

Samtidigt poängterar han nationella särarters motståndskraft i Bryssel och menar att det är viktigt för medlemsländerna att fylla sina informella kvoter med tjänstemän i institutionerna. "Om det är många svenskar här som förmedlar svenska arbetsvanor så gagnar det Sverige genom ökad ömsesidig förståelse." Själv har han varit i Bryssel i snart tio år, är gift med en kvinna från Skottland men anser sig fortfarande ha en stark svensk identitet och vill gärna ha messmör till frukosten varje morgon.

"Inbakat i varje nationell byggsten finns en europeisk beståndsdel."

Per Lagergren, tjänsteman på ministerrådet

MELLANSTATLIGT och överstatligt, nationellt och europeiskt, allt hänger ihop. Det ena innehåller det andra och vice versa. En nationell förpackning kan dölja ett europeiskt inre, liksom den irländska puben Kitty O'Shea. När man talar om globalisering, EU och andra fenomen som sträcker sig bortom nationalstatens trygga gränser används gärna ord som "komplext" och "sammanlänkade". Det är inte längre så lätt att särskilja den nationella sfären och ändå - eller just därför - har det nationella blivit ännu viktigare. Uppgraderingen av den svenska nationaldagen till helgdag är ett typexempel. Enligt regeringens förslag handlar det om att stärka "den nationella identiteten som i en tid av ökad internationalisering förefaller bli mer och mer betydelsefull".⁴ Det sägs att ju mer människor liknar varandra, desto mer angelägna

blir de om sina små skillnader. Freud lär ha kallat detta "de små skillnadernas narcissism"; ju mindre skillnaden är, desto viktigare kommer den att framstå.⁵

I ett alltmer likartat Europa har det nationella blivit ett konkurrensmedel och måste lyftas fram och definieras i högre grad. Mer krasst har det nationella även blivit ett konkurrensmedel mellan enskilda individer i kampen om politisk makt i europeiska institutioner. Det är just nationaliteten som ger tillträde till positioner inom kommissionen, rådet och parlamentet. För medan EU förbjuder "diskriminering på grund av nationalitet" i alla andra sammanhang, är nationaliteten självaste grunden för politisk representation i dess organ. Hur skulle det då se ut om folk slutade tro på det nationella?

JAG ÅKER UT till Polens EU-representation, ett kantigt och modernt hus mitt emot ett stort parkområde, för att få veta mer om så kallad *nation branding*. Detta lär vara en växande trend och handlar om att söka förbättra en nationell image genom reklaminspirerat arbete. Polen har anlitat en av världens främsta experter inom nation branding, Wally Olins.

"Det krävs att länder specialiserar sig på någonting och därför föddes idén att anlita Wally Olins. Och för några månader sedan presenterade han en slogan för Polen - *creative tension*. Det är en ganska bra slogan eftersom den signalerar ett slags kaotisk utveckling. Polen är inget land som stagnerar. Där händer saker och det finns spänningar i landet", säger Andrzej Rudka vid den polska representationen: "Slogan är som ett ankare att hänga upp andra saker på. Möjligheterna att lyckas blir större. Det kan vara bra för lobbyning också eftersom polska företag kan använda Polens slogan som en liten del i en större strategi. Proble-

met i dag är att olika grupper i Polen använder olika symboler. Nu är ambitionen att hitta en gemensam symbol för alla."

Direkt då jag kom in i ambassadens ljushall tyckte jag mig få bekräftelse på att Polen är särdeles förtjust i sin nationella identitet. Blicken fångades av en stor oljemålning i grått och rosa som täcker den ena kortväggen – en modernistisk version av Europa och tjuren i sällskap av en yppig kvinna med helgongloria – och med en framträdande skrift nere i högra hörnet: "DIVINA POLONIA". En jättemålning tillägnad det "gudomliga Polen", ett tydligt bevis på nationell självkärlek! Men snart fick jag förklarat för mig att denna titel var ny, målad över en tidigare: "Europa profana". En senior kommissionär hade uttryckt missnöje med den ursprungliga titeln och ambassaden hade lydigt ändrat den. Från det profana Europa till det gudomliga Polen, på en europeisk kommissionärs beställning.

Jag sitter tillsammans med Andrzej Rudka och hans kollega Eliza Konczyk inne i ett sammanträdesrum, dricker apelsinjuice med is i sommarhettan och samtalat om betydelsen av nationell identitet i EU.

"Polen har bara haft en självständighet, nationell identitet i 15–16 år. Då är man inte så ivrig att avstå från den", säger Rudka: "Och nationell identitet är otroligt viktigt i EU."

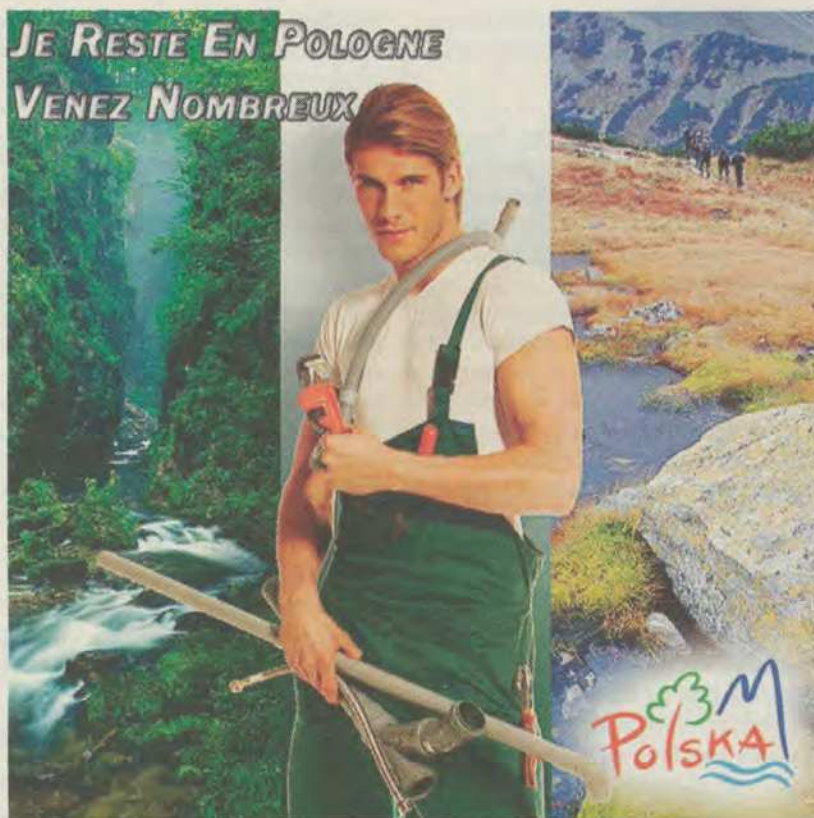
Man skönjer en viss avundsjuka när han talar om länder med stark och etablerad identitet. Under ett besök i Spanien slogs han av hur konsekvent den spanska logotypen användes, en grafisk figur som utstrålade sol, fest och livsglädje:

"Polen har länge associerats med saker som vodka, jakt och Chopin. Vi vill förknippas med något som är mer modernt. Helst något som rör tjänstesektorn, liksom Finland har Nokia."

Nokia kommer upp flera gånger under samtalet som ett mönsterexempel på nationell framgång. De menar att även om Nokia nu är ett internationellt verksamt företag vet alla att det är finskt. Jag förvånas över att kultur och historia är så frånvarande i denna identitetsdiskussion som i stället har kommit att handla främst om ekonomi, den sfär som jag trodde mer än andra hade frigjort sig från nationella gränser.

"Företag är helt klart viktigare för nationell identitet. Polsk historia är tragisk och handlar mest om att vara stolt över dem som dött. Det vore bättre att vara stolt över dem som konstruerat något nytt. Det vore bättre att tänka mer på framtiden", säger Rudka.

"Det finns en stor klyfta mellan gamla och nya länder i EU. Vi vill minska den klyftan", förklarar Eliza Konczyk: "Som det är nu tänker

Polsk rörmokare. I Frankrike symboliserar han billig arbetskraft som drar ned lönerna. Polska turistbyrå försöker vända bilden till något positivt.

Foto: Polish National Tourist Office

folk på gatan att Polen ligger i Europas ände, är fattigt och inte förmår konkurrera."

Lite sorgset talar Rudka och Konczyk om hur fransmännens rädsla för sänkta löner till följd av arbetskraftsinvandring från öst har projicerats på en niddbild av "den polske rörmokaren". De visar mig i stället den polska turistbyråns bild av rörmokaren, en stilig och muskulös ung man som påminner om fotbollsstjärnan David Beckham. Mot en bakgrund av polska landskap står han iklädd åtsmitande arbetarkläder och håller ett par rör och en duschslang som vore de fallosar. Han ler inbjudande och har ett förföriskt sug i blicken. "Je reste en Pologne. Venez nombreux", står det på bilden: Jag stannar i Polen, alla är välkomna.

"Vi försöker vända något negativt till något positivt", förklarar Andrzej Rudka.

HISTORIERN OM den polske rörmokaren, som en tarvlig fiende i den franska versionen eller en leende sexsymbol i den polska versionen ter sig, liksom historien där företaget blir ett slags nationell champion som exempel på de samtida nationella myter som Anthony D. Smith omtalar i sin inledande artikel. Intressant nog kretsar just dessa nationella myter kring sådant som utmärker staten: ekonomiska resurser och skatte- och lönepolitik. Medan nationen ofta betraktas i termer av kultur och historia har ny statsvetenskaplig forskning betecknat den moderna staten som TRUDI. Denna akronym har fyra

komponenter: Territorial State, Rule of Law, Democratic State, Intervention State. Med andra ord handlar det om de fyra dimensionerna resurser (finansiella och militära), lagar, legitimitet och välfärd.⁶ Kan det vara så att dagens nyväckta nationella medvetenhet snarare fokuserar på statens egenskaper än på nationen?

Den franske statsvetaren Jacques Rupnik tycker sig i dagens nationalism kunna skönja ett slags *souverainisme social*, socialsuveränism – kanske skulle man också kunna kalla det socialpatriotism.

"En del av Frankrikes nej till den europeiska grundlagen bestod i detta", säger han när jag träffar honom på forskningsinstitutet CERI i centrala Paris. Vi sitter i en soffgrupp i ett avlångt genomgångsrum och då och då skyndar någon förbi. I övrigt verkar tyst koncentration råda såhär knappt en månad efter fransmännens oväntade ställningstagande mot EU i folkomröstningen.

"Europas främsta bidrag till misslyckandet i Frankrike, det är Bolkestein. Man kan aldrig understryka det tillräckligt", utbrister Rupnik och blir upprörd bara han pratar om det: "Debatten kring Bolkesteindirektivet (om liberalisering av tjänstemarknaden) innebar en och en halv månads gratis kampanj för nejsidan! Tanken att i det Europa som nu växer fram så ska du arbeta med en albansk lön och rumänska normer – en karikatyr på vad Bolkestein föreslår – är helt oacceptabel för folk. Då blir det en reaktion där folk säger att om det här är Europa, då

vill inte jag vara med längre. Här har man ett exempel på det som jag kallar 'socialsuveränism'. Det handlar inte om nationell suveränitet i vanlig bemärkelse, utan om att man i Europa nu åter drar sig tillbaka till välfärdsstaten. Det vanliga argumentet var att nationalstaten är den bästa ramen för demokratin, vänsterns argument är nu att nationalstaten är den bästa ramen för välfärdsstaten."

Jacques Rupnik är forskningsledare på CERI med inriktning på EU, nationalism och Östeuropa. Tidigare var han rådgivare åt den tjeckiske presidenten Vaclav Havel och han har skrivit flera böcker om Europas utvidgning. Han säger själv att han i femton år har argumenterat för östutvidgningen, men att han nu är besviken på hur europeiska ledare har genomfört den utan att övertyga medborgarna om motiven.

"Detta utvidgade Europa är inte samma sak som det gamla Europa. Det är en annan sak. Och när man säger att det är en annan sak utan att kunna säga vad det är skapar man rädsla och tvivel. Folk känner inte längre igen sig i det europeiska projektet. De har fått känslan av att man utvidgade EU och fortsätter att annonsera nya utvidgningar utan hejd. Europa efter kriget innebar trygghet – fred, välstånd och demokrati. Och så plötsligt är det i stället ångestframkallande, med gränser som hela tiden flyttar sig och otrygghet när det gäller arbete och utlokaliseringar. Detta är nyheten tror jag, och härifrån kommer det nyväckta intresset för suveränitet i de gamla medlemsländerna."

FÖR TIO ÅR sedan redigerade Jacques Rupnik en antologi om *Le déchirement des nations*, nationernas splittring, där han bland annat noterar hur det nationella återuppvaknandet i öst har fått genklang i väst.⁷

"1990-talet präglades av kontrasten mellan fördjupad integration i Västeuropa och sönderfall av multinationella stater i Östeuropa – Sovjetunionen, Jugoslavien, Tjeckoslovakien, tre federationer som spricker. Man frångick nationalstaten i väst medan man återupplivade nationella identiteter i öst", säger Rupnik. "Sedan sjönk temperaturen på nationalismen i öst tack vare hoppet om att komma med i EU. Paradoxen är att efter EU-inträdet så kan man återigen se en förstärkning av den nationella hållningen hos vissa länder. Det är den polska paradoxen – man går med i EU, en övernationell gemenskap där man förväntas dela suveränitet, samtidigt som man hävdar sig som nationalstat. Det är en ny hållning, för tidigare har den europeiska integrationsprocessen betraktats som ett sätt att frångå suveränitet."

Rupnik menar dock att tendenser

till en sorts nynationalism kunde skönjas i EU redan före utvidgningen och att det inte beror på influenser från öst. Dagens fokus på nationell identitet i öst och väst ter sig som två parallella tendenser.

"När fenomenet national-populism uppenbarade sig för första gången, med Heider i Österrike, blev det stor uppståndelse. Senare har det sagts att särskilt Frankrikes reaktion var överdriven. Numera är detta den europeiska normen, ett slags euronationalism om man så vill. Det finns också andra uttryck för nationalism, som vi har sett i samband med den holländska folkomröstningen och i den brittiska valkampanjen bland annat."

Rupnik ställer sig kritisk till dessa företeelser och sörjer en europeisk anda som han menar har försvunnit.

"Det är en missuppfattning att säga att EU tömmer nationalstaten på dess substans och att om EU inte fanns så skulle alla nationalstater blomstra. Nej, de skulle konfronteras med en globaliserad värld där suveränitet är ett mycket relativt koncept."

Man glömmer lätt att militär och monetär suveränitet var ett minne blott också utan EU, hävdar Rupnik: "Varför beslutade man att införa den gemensamma valutan? Det handlade inte bara om federala drömmar, nej det var en realistisk kalkyl. För vad betydde monetär suveränitet för femton år sedan? Det betydde endast att när Bundesbank höjde räntan tvingades Frankrike och andra länder att göra samma sak."

"Valet står alltså mellan fiktiv, total suveränitet och reell, delad suveränitet. Frankrike har bara en liten del av bestämmanderätten i ECB. Men jag föredrar att bestämma tillsammans med tyskarna i stället för att bara behöva följa Bundesbank."

Det påminner om vad som i svensk debatt kallades "suveränitetskalkylen", ett omdiskuterat begrepp som rymde argumentet att EU-inträdet var positivt för den reella suveräniteten, om än inte den formella.

"Den nationella identiteten där emot håller inte på att försvinna, den hotas inte av EU", säger Rupnik. "Tvärtom, man kan se ett uppsving för nationella identiteter. Men när suveränitet och identitet kopplas ihop blir det ett problem. Det är en politisk instrumentalisering av frågan. När man säger att

man ska bevara både suveränitet och identitet anspelar man på en verklighet som inte finns."

PÅ VÄG TILL PARIS från Bryssel åkte jag Thalys. Detta måste vara sinnebilden av det gränslösa Europa, ett TGV, *train à grande vitesse*, som på endast 1 timme och 25 minuter förflyttar människor mellan två av kontinentens huvudstäder. Inga passkontroller, inget krångel, ett tåg varje halvtimme, det är ju fantastiskt, tänkte jag medan snabbtåget tyst rullade ut från Bruxelles Midi. Efter ett tag kom en civilpolis fram till min stolsrad. Han vände sig inte till mig, utan till en mörk, medelålders kvinna på andra sidan gången. På värsta FBI-maner visade han fram sin id-bricka och frågade henne om hon hade några "varor", *marchandise*. Förvirrad och oförstående skakade hon på huvudet. Då frågade polisen efter hennes väska. Hon pekade mot en ljusgul bag på bagagehyllan. Han lyfte ned den och rotade igenom den, men hittade inga varor. "Tack då", sade han artigt och fortsatte fram i tåget. Kvinnan blev sittande kvar med en skamsen rodnad i ansiktet, medan alla runt omkring gav henne misstänksamma blickar.

Det gränslösa Europa framstod inte längre i ett lika romantiskt skimmer. Schengen innebär ju att gränserna i stället finns överallt. Var som helst kan polisen avkräva dig identitetshandlingar. Samtidigt är det endast för medborgare och inte för polismakten som nationella gränser har upplösts. En belgisk polis har endast i undantagsfall rätt att verka i Frankrike. Men hur vet man när man passerat en nationell gräns inom Schengen? Utanför tågets fönster passerade vidsträckt, platta åkerfält, några barackliknande industribyggnader och några bondgårdar för storbruk. Det finns inte något sätt att veta huruvida vi befinner oss i Belgien eller Frankrike, tänkte jag. Men snart började det pipa här och var inne i vagnen. Också min mobil pep och signalerade "nytt meddelande": det var mobiloperatören Vodafone som hälsade "Bienvenue en France". Ironiskt nog är det numera "det gränslösa kapitalet", ett multinationellt företag, som talar om för dig i vilket land du befinner dig.

DETTA VITTNAR samtidigt om nationalstatens styrka. Den förmår

begränsa inte bara ordningsmakten utan även multinationella företag till den nationella sfären – ytterligare ett tecken på att det gränslösa Europa ännu står ofärdigt. Men resultatet är blandat, finner statsvetarna Zürn och Leibfried i en genomgång av TRUDI:s status i dag. Samtidigt som staten behåller kontrollen över skatteintäkter och våldsmonopolet förlorar den på andra plan. Lagar tillkommer i allt större utsträckning i den internationella sfären och statens roll som "försörjare" (provider) i välfärdsstaten minskar, även om den faktiskt ökar sin reglerande funktion. Sammantaget skönjer forskarna ett asymmetriskt mönster, olika "paradoxer och inkongruenser i statens sammansättning". De skriver att de trådar som håller samman TRUDI är i färd med att "nystas upp av olika processer, i olika fart och åt olika håll". Det är en "situation av strukturell osäkerhet" där det blir svårt att finna former för beslutsfattande som är demokratiskt legitimt.⁴

Ett par veckor efter min resa med Thalys skulle Frankrike meddela att de tillfälligt gjorde undantag från Schengen och stängde gränserna, till följd av bombdåden i London i juli. Det var ett starkt politiskt budskap och ännu ett exempel på att det är nationalstaten som symboliserar trygghet när det svajar i världen. Men även om Europas gränser finns kvar kan man fråga sig om de trots allt inte blivit så pass öppna att det är mycket svårt att återförluta dem helt. Inom Schengen är gränsstationerna nedlagda, flygplatserna ombyggda och varor, människor och inte minst den gemensamma valutan cirkulerar genom en mängd kanaler.

En återgång till nationalstaten vore omöjlig i Europa, skriver den tyske sociologen Ulrich Beck. Aktörerna är så bundna till och beroende av varandra att ett utträde ur systemet skulle innebära en "extremt hög kostnad".⁵

EN SLUTSATS OM nationalstatens tillstånd i EU är att nationen, den nationella känslan, är ovanligt välmående medan staten, de underliggande strukturerna, delvis håller på

att lösas upp. Anthony D. Smith skiljer som sagt på dessa två begrepp, nation och stat, i likhet med många samhällsvetare. Men en viktig fråga inte minst i EU-sammanhang måste vara i vilken utsträckning det i praktiken går att hålla dem isär. Vad händer med nationalstaten om nationen blomstrar medan staten förvittrar? Förekomsten av nationella myter som anknyter till statens egenskaper vittnar om hur sammanlänkade de två företeelserna är. Det är också talande att Smiths definition av en nation har flera saker gemensamt med definitionen av TRUDI, till exempel territoriets och lagarnas betydelse.

Det var bland annat Walker Connor som för trettio år sedan menade att teoretiker måste hålla isär begreppen stat och nation. Statsvetaren Paul Howe hävdar i en aktuell artikel, "Nationalist Idealisation and the State", att Connors råd blivit alltför väl åttlytt. Åtskillnaden av stat och nation kan gå för långt, för de är i själva verket intimt förenade i den moderna eran.¹⁰ Om det är sant att dessa nationalstatens två beståndsdelar är svåra att särskilja i praktiken, tycks EU-projektet stå

inför två valmöjligheter. Antingen söker man bevara nationalstaternas autonomi inom EU eller så försöker man mer aktivt skapa en europeisk identitet genom utbildning och liknande. Möjligen kan det i dagsläget vara en idé att applicera båda strategierna. Men det verkar motsägelsefullt – och i längden kanske olycksbådande – att försöka stärka den nationella identiteten samtidigt som staten lämnar över makt till Bryssel.

Den europeiska unionens fader Jean Monnet skrev om kol- och stålunionen: "Detta förslag har en väsentlig politisk betydelse: att i den nationella suveränitetens murar öppna en bräsch som är tillräckligt begränsad för att uppbåda samtycke, tillräckligt djup för att föra med sig staterna mot den enhet som är nödvändig för freden."¹¹ Femtiofem år senare är frågan fortfarande vilken storlek den öppning har som kan anses både tillräckligt begränsad och tillräckligt djup. ■

"När man säger att man ska bevara både suveränitet och identitet anspelar man på en verklighet som inte finns."

Jacques Rupnik, fransk statsvetare

Fotnoter:

1 Nation definieras av Statsvetenskapligt lexikon som "en upplevd samhörighet som definierar sig själv utifrån vissa historiska och kulturella traditioner, och som har en gemensam identitet" medan begreppet stat beskriver "de

territoriella enheter som är internationellt erkända ... och som innefattar både territoriet, invånarna och myndighetsorganen".

2 Eurojargon: a dictionary of European Union acronyms, abbreviations and terminology. 7:e uppl., Eric Davies

(red.), European Information Association: Manchester 2004.

3 Medbeslutandeförfarandet innebär att Europaparlamentet och rådet delar på den lagstiftande makten, vilket har ökat parlamentets makt väsentligt.

4 Regeringens proposition 2005/05:23, s. 8.

5 Jacques Rupnik (red.), *Le déshérentement des nations*, Seuil: Paris 2005, s. 31.

6 The TranState Research Center" samt Michael Zürn och Stephan Leibfried, "A New Perspective on the

State. Reconfiguring the national constellation", *European Review*, nr 1 2005, s. 213 ff och 1–36.

7 Rupnik, a. a., se fotnot nr 5.

8 Zürn och Leibfried, a. a., se fotnot nr 6, s. 25–26.

9 Ulrich Beck, "Les deux grands leures européens",

Courier International, nr 760 2005 (översättning från *Süddeutsche Zeitung*).

10 Paul Howe, "Nationalist Idealisation and the State", *National Identities*, nr 1 2005, s. 79–102.

11 Jean Monnet, *Mémoires*, Fayard: Paris 1976, s. 351.

Det typiskt svenska behöver inte vara svenskt

ESSÄ/ Uppgraderad identitet. I det moderna samhället är livets viktigaste värden knutna till individen och det kan se ut som om människor i västvärlden upphört att ha en gemensam identitet. Men förankringen i en nationell identitet är en förutsättning för det individuella identitetsbyggandet. Vi förbiser det ofta därför att den nationella identitetens manifestationer inte längre ser ut som förut.

Som vi alla vet gick det inte bra för EU:s konstitutionsförslag när medborgarna i Nederländerna och Frankrike fick visa vad de tyckte. De ledande politiker som ville ha ett ja misslyckades med att övertyga sina väljare. I medierna betecknades dessa två nej som ett haveri för konstitutionen och unionen sades befinna sig i ett kristillstånd. Med stor sannolikhet skulle allmänna val i exempelvis Sverige och Storbritannien ge samma resultat, oavsett vilka offensiver Persson och Blair drog i gång.

Varför gjorde medborgarna tummen ned? Berodde det på att förslaget var uselt och borde skrivas om? Var konstitutionen så svår att förstå att medborgarna tog det säkra före det osäkra och sa nej? Eller var det kanske för att konstitutionen uppfattades som ett hot mot den nationella självbestämmanderätten? Varken holländare eller fransmän ville föra över ännu mer makt från de egna nationerna till EU.

Oavsett vilken delförklaring som väger tyngst står det klart att EU:s politiker underskattat medborgarnas nationella förankring. Professionella politiker, intensivt upptagna med att agera i samhällsstrukturen och med starka bindningar till det egna politiska partiet, förstår inte alltid de lokala världar där en majoritet av medborgarna bygger sina identiteter och förankrar sina liv. Att politiker-na blev tagna på sängen är begripligt också med tanke på att nationalstaten i globaliseringsdebatten allt tydligare har framstått som en svag åldring, mogen för ättestupan. Det unga, nya och starka var ett enat Europa naturligtvis, men i kanske ännu högre grad hela världen. Världsekonomin valutaflöden, industrilokaliseringar, medier, internet och ny teknologi rent allmänt, banade vägen. Framtiden var global och den urbana värld som bese-grade landsbygden befolkades av invånare som hade sina rötter lite varstans.

Ett typiskt exempel är den sommar-

Av
Karl-Olov
Arnstberg

Professor
i etnologi

pratare i radions P1 jag hör i bakgrunden när jag skriver detta, Marcus Samuelsson, en av de hetaste stjärnkockarna. Inspirerad av etnisk gatumat från världens alla hörn driver han vid drygt trettio års ålder inte bara en svensk, utan också en japansk restaurang i New York. Han är född i Etiopien och adopterades som liten till Sverige. En av de saker han säger i sitt sommarprogram är att han nästan inte ens vet om han är vit eller svart. I Sverige uppfattas han som svart men i Etiopien som vit. Budskapet är entydigt: vinnarna förstår att släppa taget om gårdagens nationella och etniska identiteter.

Den som synar korten upptäcker att denna uppfattning om världsmedborgarskap inte är särskilt väl underbyggd. Det är sant att medborgarna i väldigt många länder via tv tar del av ett slags samtidighet som upplöser gränsen mellan centrum och periferi. Varje kväll ser människor runt om i världen i sina tv-apparater samma kändisar, mediecelebriteter och tv-såpor. I såväl Bangkok som Stockholm skrattar vi åt Mr Bean och frågar oss hur det ska gå för Paris Hilton. Det är också sant att vi har en växande musikalisk genre som kallas för världsmusik, precis som vi fått ett världskulturmuseum i Göteborg, den kanske största svenska politiska manifestationen av globaliseringsprocessen under senare år. Ser vi på världen som helhet är det tveklöst så att globaliseringen är en närvarande kraft i den fysiska miljön. Moderna hus är vanligen inte estetiskt förankrade i sina lokala sammanhang, utan precis som är fallet med arkitekterna kan idealen hämtas varifrån som helst. Vagnät och kommunikationer bidrar också till att forma den fysiska miljön, så att det nybyggda är snart sagt identiskt var vi än finner det. Stadslandskapet breder ut sig med sina bostadsområden, stora varuhus och företagens hus i glas och stål. Likhet intill förväxling? Ja, men det är ett misstag att dra slutsatsen att den fysiska miljöns nivellering också leder till en upplösning av de lokala identiteterna.

En förkrossande majoritet av världens invånare är fast förankrade i sina lokalt avgränsade existenser och kommer så att förbli. Världen är definitivt inte något sammanhållet politiskt system, lika lite som den har en enad ekonomi. Det som syns i globaliseringen är ett femtiotal moderna och fungerande demokratier. Resten är osäkra kort. I stora delar av världen har staten så gott som brutit samman. Makten innehas av krigsherrar, klanledare, religiösa fundamentalister och kriminella karteller. Globalisering är således ett begrepp med präktiga skygglappar. Men håller man sig innanför dem så är det bara en tidsfråga innan vi alla kan kalla oss för världsmedborgare, åtminstone vi som strävar efter framgång i livet.

SITUATIONEN ÄR INTE alldeles olik den vi hade i västvärlden efter andra världskriget och under femtiotalet. Det fanns en blomstrande retorik om det internationella samhället och solidaritet över de nationella gränserna. När det gällde rasism hade Europa till priset av ett ofattbart lidande lärt sig sin läxa. Och USA hade visserligen allvarliga rasmotsättningar, men samhället var inte desto mindre en "smältdegel". Rastänkandet och det trångsynt nationella var i västvärlden på väg mot dyngstacken.

Emellertid var nationerna vid synnerligen god hälsa och rastänkandet fortsatte att blomstra, om än under nya etiketter. Etnisk och nationell tillhörighet kom att uppfattas som något beständigt och "äkta" i en alltmer föränderlig och relativiserad värld. Utvecklingen tog således en helt annan väg än vad samhällsvetarna ens kunde föreställa sig. För gemene man var det fortfarande av grundläggande betydelse att ha ett hemland och att tillhöra en etnisk grupp.

Det som vägledd forskare och politiker då som nu var en linjär och optimistisk utvecklingstanke, enligt vilken etniska och nationella bindningar efter hand skulle försvagas. Det ideologiska slutmå-

let? Ja, det formulerades knappast på femtiotalet, men i dag kan det skönjas allt tydligare: det är den från alla hämmande band "befriade individen". En välutbildad, jämlik och jämställd person som har hela världen som arbetsmarknad, som klarar att bo var som helst och för den delen också kan överskrida sitt kön och gifta sig med vem som helst, inte bara svart som vit utan också man som kvinna. Den historiska förankringen, klasstillhörigheten, etniskt ursprung och de begränsningar som hör samman med det man råkade födas till skulle med förenade krafter förpassas till historien. Den var helt enkelt omodern.

Denna längtan efter befrielse har mycket djupa historiska rötter. Som det heter i Galaterbrevet 3:28 "Nu är ingen längre jude eller grek, slav eller fri, man eller kvinna. Alla är ni ett i Kristus." Byt ut Kristus mot Världen och det ideologiska bandet sträcker sig över två årtusenden. Så långt befrielseideologin och dess kraschlandningar, dess bristande förståelse för inte bara nationella identiteter utan snart sagt alla slag av identitetsprocesser.

OM VI POLARISERAR och ställer det moderna mot det traditionella samhället och frågar hur identitetsbygget går till, kommer vi att upptäcka en viktig skillnad. Det traditionella samhället opererar först och främst med *tillskrivna* identiteter. Medborgarna har i stort sett sina framtida liv schemalagda redan vid födseln och behöver inte göra särskilt många individuella val. Det handlar inte bara om släkt- och gårdstillhörighet utan också om det framtida yrket och den sociala positionen, ja till och med vilket slags man eller kvinna man kommer att gifta sig med. Även om äktenskapet är ett val, så är det synnerligen reglerat. Vad som däremot inte ens är teoretiskt möjligt att välja är kön och nationell tillhörighet. Dessa *primära* identiteter gick inte att diskutera – inte därför att det fanns ett förbud, utan därför att en sådan diskussion inte kunde göras begriplig. Som en följd av att en så liten del av den egna identiteten är resultatet av ett eget ställningstagande finns i traditionella samhällen inte modernismens ungdomsuppror, lika lite som den existentiella osäkerhet som är så utmärkande för det moderna samhället.

Därmed har jag också antytt vad som karakteriserar modernismens identitetsbyggen. Det handlar om livskarriärer med många val. De första kommer vanligen i tonåren, med upptäckten av det egna jaget och plikten att välja ett eget liv, en karriär som kontrasterar mot föräldrarnas och en tidigare generations. Att i rollen av en ny generation till snart sagt vilket pris som helst hitta på något nytt är en av de centrala komponenterna i modernismens dogm om framtidskridandet. Här handlar det dock mindre om protest än om nyskapelse. Identitetsprocesser är till sin uppbyggnad *kontrastiva*. Det viktigaste är inte att definiera vem man själv är, utan att markera vem man *inte* är. I en tidsålder i vilken ungdom är ett övergripande värde för alla generationer gäller det därför för ungdomar att bejaka livsstilar som är stö-

Säker i sadeln.

Nationella identiteter kan rida på förändringar.

Foto: Sandra Qvist/
Pressens Bild

tande eller åtminstone oåtkomliga för en äldre generation. Det är en krävande uppgift och det är föga förvånande att enkäter av olika slag brukar visa att ungdomsgenerationen känner sig stå under starkare psykisk press än någonsin.

Valen fortsätter emellertid genom hela livet. Lika gärna som vi talar om ett "livslångt lärande" kan vi tala om livslånga identitetsbyggen, där det också sent i livet är fullt möjligt att byta såväl bostadsort som hemland, religion, yrke, livspartner, klass – ja, till och med etnisk tillhörighet och kön. Det är visserligen inte lätt att skifta dessa senare identiteter, men möjligheten finns där för ett litet fåtal, som inte väjer för något slag av kostnader. Här bör man dock tillägga att de mest dramatiska markeringarna, de som syns tydligt i den offentliga debatten, inte gäller gemene man. För de allra flesta medborgare handlar identitetsvalen mera om potentialiteter än om verkliga byten. Dessutom är det inte självklart att motkulturer, "drop outs" och andra dramatiska byten fungerar socialt försvagande, det vill säga som representativa förebilder. Tvärtom kan alternativen genom att framstå som extrema för majoriteten verka som en bekräftelse på att de valt "rätt" livsstil.

Inte bara globalt utan också lokalt har det moderna samhället många röster. Man kan naturligtvis sörja förlusten av en tydligare och mer homogen värld, men det är att göra det lite för lätt för sig om man bara beskriver det nya som växer fram som ett slags kollaps. Det vi sett födas är en ny relation mellan individ och samhälle. Alla moderna samhällen genomgår en individualiseringsprocess och livets viktigaste värden blir allt tydligare knutna till individen. Individualismen påverkar inte bara samhället utan också familjen, som blir den mikrogemenskap där individen kan bygga upp sin identitet och få den bekräftad.

Samspelet mellan globala och lokala krafter leder till att lokala sociala mönster förändras. Vi får en värld där den svenske

affärsmannen med sina intressen i London och sin semester i Malaysia lever i ett stadscentrum där den ena grannen är från Chile och har livets mening förlagd inom den latinamerikanska diasporan, medan den andre grannen är arbetslös och riktar sin aggressivitet mot invandrarna och sörjer förlusten av en lokal värld där alla kände alla. Han är den store förloraren, eftersom det var han och hans gelikar som konstituerade den tidigare homogena gemenskapen. För den som valt en profession med internationell relevans, exempelvis en forskare eller en idrottsman, kan yrkestillhörigheten bli en helt överlägsen komponent i identitetsbygget. Och motsatt, för den som tror sig behöva det, kan den nationella tillhörigheten skruvas upp till en politiskt sett farlig nationalism, av det slag som resulterat i krig mellan grannländer och till och med satt världen i brand. Nutidens nationalistiska grupper är dock, medborgarligt sett, inte representativa. De är politiska sekter i västvärlden, minoriteter som ofta befinner sig på kollisionsskuren med andra minoriteter.

Människor kan bygga såväl kollektiva som individuella identiteter med snart sagt vilket material och vilka aktörer som helst. Några av mina vänner häktar, till min förvåning, upp en stor del av livets mening kring hur det går för ett fotbollslag – förlåt, deras fotbollslag. När jag påpekar att jag kan tycka att fotboll och annan sport är kul, men att denna djupa identifikation är mig främmande, ler de generat, men det jag säger biter egentligen inte på dem. Nästa gång det egna laget spelar match så står de där igen, intensivt engagerade, skanderande ramsor och klädda i lagets färger.

Det som syns till vardags, när den nationella identiteten inte behöver manas fram, är således en synnerligen blandad värld. Och som om inte det räckte tycks varje individ bära på ett spektrum av identiteter där en handlar om ursprung, en annan om arbetsgemenskap, en tredje om

familj etcetera. Ytbilden signalerar tydligt att medborgarna i utvecklade västländer slutat vara bärare av en gemensam identitet. Det verkar inte längre finnas något *res publica*. Massan har fallit sönder i ett antal mindre intressegrupper och massupplevelsen är numera främst reserverad för stora musik- och sportevenemang. Samhället kommer allt tydligare att framstå som ett konglomerat av många identiteter.

VAR BEFINNER SIG den nationella identiteten i denna modernismens häxvirvel av identitetsmarkeringar? Svaret är att det antagligen är den mest vilande identitetsmarkeringen av alla. I likhet med odjuret i Storsjön och Loch Ness visar den sig inte ofta, men till skillnad från dessa monster finns den på riktigt. För de allra flesta av oss som lever våra liv inom en nations gränser tillhör inte den nationella identiteten de byggstenar i identitetsskapandet som kan diskuteras och ifrågasättas. Snarare är det tvärtom, vetenskapen om att höra hemma någonstans ger en självklar trygghet. Det gäller därför att inte låta sig förvillas av ytbilden, av sekundära och förvärvade identiteter.

Att den underliggande, passiva, ej ifrågasatta nationella tillhörigheten verkligen finns där visar sig i synnerhet i tider av kris och vid avgörande vägval. Medborgarna i Nederländerna och Frankrike fann det relevant att visa den när de röstade om EU:s konstitution. I Sverige såg vi den senast under tsunamikatastrofen. Mig veterligt har regeringen och den svenska staten aldrig i modern tid mött så stark kritik och bred medborgerlig upprördhet som när det visade sig att den inte var beredd att göra en insats med nationella förtecken, när den inte snabbt och tveklöst ställde upp och efter förmåga hjälpte de svenskar som drabbats av katastrofen.

I en tid då det gemensamma svaret på vilka vi är faller sönder i ett antal delsvår är denna underliggande nationella identitet förmodligen viktigare än någonsin. I Sverige pratar vi emellertid inte så mycket om att vi är svenskar; den patriotiska retoriken är inte alls så utvecklad som i exempelvis USA. Inte desto mindre ägnar vi oss tveklöst åt att vara svenskar. Vi behöver inte göra personliga ställningstaganden, utan det räcker med ett bejakande. "Svensk" blir därför mitt i en ocean av valda identiteter en lika stark och grundläggande identitet som en gång beteckningen "kristen" var. Nationen omsluter oss som ett av den personliga identitetens viktigaste skal och Gud nåde den som i vår tid förlorat sin nationella tillhörighet. Till och med i det Sverige som berömmar sig av humanism och generositet sätts flyktingar i fängelse, när de inte utvisas för att gå sin undergång till mötes. Det handlar inte om kriminella människor, utan deras enda "brott" är att ha förlorat sin nationella hemhörighet.

OM DEN FÖRSTA frågan gäller den nationella identitetens existens, så gäller den andra dess manifestationer. På vilka sätt bejakas och syns den svenska identiteten?

Den som ställer frågor får lite trevande svar med ledord som dalahästar, midsommar, kräftor, lucia och surströmming. Ber man sedan svenskar sjunga den svenska nationalsången, så klarar de inte detta så bra, i varje fall inte andra versen. Det blir betydligt lättare om man ska räkna upp de tecken som finns på att Sverige är mångkulturellt. Vi lyssnar på musik från hela världen, äter fler brödsorter än andra folk och många bland oss med knappa inkomster tycker nog mycket bättre om det thailändska köket när vi äter ute än gammal hederlig svensk husmanskost. Har vi gott om pengar väljer vi kanske det franska eller italienska köket.

I Sverige har amerikanska värderingar stark genomslagskraft. Det gäller i synnerhet om vi ser till underhållningsindustrin. Frågan är exempelvis om det finns några svenska städer som presenteras i tv:s underhållningsprogram lika ofta som New York och Los Angeles. Andra frågor: Säljer svensk populärmusik lika bra som amerikansk? Vad ska det vara för varumärke på jeansen etcetera?

För den som tror att det typiskt svenska absolut måste innehålla svenska symboler är situationen nedslående. Men de symboler vi hyllar behöver inte alls vara svenska för att fungera stärkande på den svenska identiteten. Sport på elitnivå är ett bra exempel. Ishockey är ingen svensk uppfinning eller särskilt förknippat med Sverige, lika lite som slalom och tennis. De som tävlar för Sverige är inte alltid födda och uppvuxna i Sverige. Ändå fungerar sportens idoler i nationellt avseende såväl integrerande som stärkande. När Sverige har slagit Kanada i ishockey, när den svenska nationalhymnen rullar ut över isen och den svenska flaggan hissas i sporthallen, är det säkert en och annan svensk framför sin tv som höjer ölburken i en tyst salut. Och när Kajsa Bergqvist glider över höjdhoppssribban ligger jobben nere på åtskilliga arbetsplatser så att svenskarna kan följa reportagen i tv och radio. Det är inte aktuellt att det svenska samhället skall förlora sin egenart när det gäller sport.

Det är till och med så att en alltför stor rigiditet rörande kulturella former kan vara hotfull för såväl etniska som nationella identiteter. Tar vi en minoritet som svenska romer trodde många att deras utanförskap kunde förpassas till historien när de i slutet av 1950-talet på allvar började flytta in i vanliga bostadslägenheter, klä sig mindre avvikande (i varje fall männen), åka bil i stället för häst och vagn etcetera. Snart skulle de vara som "alla andra". Detta var ett felslut av det slag som blir resultatet när man lyfter olika formspråk ur deras kontext. Den viktiga frågan är vad som är identitetsgivande. För romernas del kan man rentav hävda att om de fortsatt att leva ett traditionellt romskt liv, så hade det varit svårare för dem att upprätthålla den romska identiteten. Det hade blivit knepigt för dem att övertyga uppväxande generationer om det fördelaktiga i att vara rom framför att vara svensk.

Samma trolöshet med avseende på symbolernas hemhörighet gäller givetvis svenska förhållanden. Det är helt ok att

stjäla symboler var som helst och från vilka som helst. Masskonsumtionen kommer på så sätt att smida en stark länk mellan det globala och det nationella. Medborgarna bygger såväl de nationella som sina individuella identiteter via sina konsumtionsval i allmänhet och sin märkesetrohet i synnerhet. De tunga identitetssigvarna är boende, bilmärken, märkeskläder, musikutbud, parfym, matvanor med mera. Den befrielse retorik jag började med att beskriva är inte särskilt närvarande i denna process. De viktigaste identitetsmarkörerna är de band och förankringar som människor skapar sig via sina ägodelar. Även om det sällan utsägs, därför att det inte är särskilt hedersamt, sätter de flesta bland oss likhetstecken mellan ett bra liv och ett i materiellt avseende bra liv.

Om man frågar folk vad som är meningen med livet framstår dock inte det materiella som viktigt. Vi har, vilket bland andra den tyske sociologen Ulrich Beck noterat, rört oss från materiella mot existentiella frågor. Under de första decennierna efter andra världskriget var medborgarna på det klara med sina önskemål. De strävade efter välordnade liv med villa, bil och rent allmänt höjd levnadsstandard. Identiteten var inte alls en så viktig och framträdande kvalitet som den är i dag, när många människor är sysselsatta med frågor rörande livets mening och tycker sig finna svar i olika individuellt orienterade trosriktningar och terapier. Det materiella och konsumtionen finns där och är antagligen viktigare än någonsin, men har inte desto mindre sjunkit i bakgrunden med avseende på vad vi uppfattar som viktigt i livet.

LIVSSTILAR, FORMSPRÅK, ja till och med religiösa rörelser förlorar sin ursprungliga förankring och sprids via medier och internet i ett accelererande tempo runt jorden. I stort sett samma konsumtionsvaror bjuds ut i Stockholm som i Riga. Lokal produktion blir en marginell företeelse riktad mot turister på jakt efter det traditionella och artegna. Som den engelske sociologen Richard Jenkins konstaterar spelar det snart inte så stor roll om man kliver av flygplanet på Nya Hebriderna, på Novaja Zemlja eller i New York. Likheterna är väl så slående som skillnaderna.

Detta hindrar inte människor från att, med hjälp av via marknaden spridda konsumtionsartiklar och kapitalvaror, vidmakthålla sina nationella identiteter. Det är till och med ofta så att modern konsumtion blir till ett bevis för att medborgarna är välinformerade, trendriktiga och "hänger med". Parallellt med globaliseringen inte bara fungerar de nationella förankringsprocesserna, utan de framstår som mer angelägna än någonsin. Identitetsbyggen är totalt amoraliska processer. Det innebär att om människor har intresse av att vidmakthålla sina nationella identiteter så kommer de att göra det också i framtiden med de medel som står till buds. Globalisering och lokalisering är inte motställda begrepp, utan länkas samman och formar på så sätt framtiden. ■

Litteratur:

- Arnstberg, Karl-Olov, *Typiskt svenskt*, Stockholm 2005.
Beck, Ulrich, *Democracy without Enemies*, eng. övers. Mark Ritter, Oxford 1998.
Clifford, James, *Routes: Travel and Translation in the Late Twentieth Century*, Boston 1997.
Jenkins, Richard, *Rethinking Ethnicity. Arguments and Explorations*, London 1997.
Robertson, Roland, "Glocalization: Time, Space and Homogeneity – Heterogeneity", i Mike Featherstone, Scott Lasch och Roland Robertson (red.), *Global Modernities*, London 1995.
Werbner, Pnina och Tariq Modood (red.), *Debating Cultural Hybridity. Multi-Cultural Identities and the Politics of Anti-Racism*, London 1997.

För många i omvärlden har **Orhan Pamuk** blivit Turkiets röst. Så fort en politisk fråga dyker upp står pressen i kö för en kommentar. Ändå har det dröjt innan han skrivit en politisk roman. När den nu är författad har han försökt identifiera sig med sina motståndare – islamisterna. De har gjort hans liv i hemlandet osäkert.

Insyltad i Turkiets politik mot sin vilja

Av

Nathan Shachar

Dagens Nyheters korrespondent i Latinamerika

TILL HÖGER, PÅ EUROPAS UDDE, ligger Topkapı-palatset. Därifrån styrdes under sekler halva den gamla världen, från Jemen till Sarajevo. Strax norr om det, bakom Gyllene Hornets inlopp, häver sig Istanbuls vykortsmoskéer som högbröstade och belåtna matronor mot solnedgången. Så låter vi blicken svepa tillbaka mot söder, där Marmarasjöns horisont bryts av femtiotusentonnare på väg in för att lossa. Mitt emot oss, tvärs över Bosporen, pilar passbåtarna i sicksack mellan Europa och Asien likt skyttlarna i en varp – som de gjort sedan tidernas morgon – numera i skuggan av ryska tankskepp, nordamerikanska kryssare och andra främmande jättar.

Allt detta behändigt i blickfältet från en enda balkong! Jag känner inget panorama som stegar nyfikenheten och retar fantasin som denna utsikt. Varje gång jag passerar Istanbul ber jag att få sitta där en stund och bara begäpa den myllrande duken, medan den spelar upp sitt register av liv, sjöfart och historia. Balkongen ligger i Cihangir, den minst europeiska enklaven i den gamla europeiska stadsdelen, och den hör till författaren Orhan Pamuks arbetslya.

Pamuks närmaste granne i söder är en stor moské. Dess portar är låsta med tunga kedjor, som inte forceras ens då kallelsen till de trogna sprakar genom bönetornets spruckna högtalare. Det är ingen inspelning, som i vissa andra obesökta moskéer, men muezzin – som så många arabiska ord har det ordet nått svenskan i sin turkiska form – är gammal och ledbruten och orkar inte flänga upp och ned i tornet fem gånger om dygnet. Hans ord når ut via en sladd från bottenvåningen.

Orhan Pamuks verkstad är ett elfenbenstorn,

men varken särskilt avskilt eller särskilt utmanande beläget. Ett elfenbenstorn är det likafullt – med hans egna ord; en eftersökt och svartsjukt omhulad position ett gott stycke ovanför gatan, med dess passioner och stridsfrågor.

Han väntar utan en min av otålighet tills böneropet klingat av, och förklarar:

– När jag började bryta mig en bana som turkisk romanförfattare på sjuttioalet kom de mest populära författarna från de lägre klasserna och de var alla mycket politiska. Under flera generationer hade begåvade skribenter kastat bort sin talang på politiska böcker eller fastnat i trångsynta attityder därför att de mobiliserat sig för "samhället" och "folket". Så när jag började skriva romaner svor jag att inte gå i deras fotspår. Jag sökte det avskärmade och osympatiska elfenbenstornet.

Orhan Pamuk hörde till vänstern som ung, men han lyckades ändå hålla sin kammare och sina böcker fria från den handgripliga politiken – ända till i fjol, då han skrev sin första politiska roman, *Snö*, som kommer på svenska i höst. Men när det långa, blodiga kriget mellan Turkiet och kurdiska PKK bröt ut i början av nittioalet lät han sig lockas ned från sitt torn och göra politiska uttalanden, något som den gången var betydligt mindre bekvämt än i dag. De väpnade styrkorna begick svåra övergrepp i öster, och hela landsdelar tömdes på sin befolkning för att isolera PKK från civilbefolkningen. Spåren möter en i dag utanför alla större turkiska städer, i de kurdiska flyktingarnas kåkgytter.

– Medan staten slogs mot gerillan pressades den turkiska demokratin in i ett hörn. Jag hade börjat bli känd utomlands och folk vädjade till

mig att skriva under upprop och protester. Det förde mig, mot min vilja, in i politiken. Etablissemangen svarade med att sprida verkligt fula rykten till massmedierna om mig. Det gjorde mig förstås ännu argare, och steg för steg syltades jag in i allt det jag velat hålla mig från. Jag uttalade mig allt oftare om politik. Det lät ofta utmanande, jag medger det, men ibland sade jag saker som behövde sägas.

I FLERA ÅR NU har Pamuk varit en av Turkiets inofficiella "röster". Så snart en politisk skandal eller kris bryter ut belägras han av utrikeskorrespondenter och kolleger i andra länder som hoppas på en skarp och braskande reaktion. Han säger att det är mycket tröttsamt, och på sistone har han tvingats anlita en medhjälpare för att värna om sin skrivro. I våras fick Pamuk ännu en gång plikta dyrt för sin frispråkighet. Han talade oförblommerat med en schweizisk tidning om den armeniska tragedin för 85 år sedan, och reaktionen hemmavid blev så häftig att han tvingades till en kortare exil.

– Det var mina vänner som föreslog att jag skulle försvinna för en tid, och det var ett gott råd att hålla sig undan tills det frenetiska, nationalistiska vansinnet hade bedarrat. Jag kände mig inte säker i mitt eget land. Så jag for till USA för att arbeta i lugn och ro. Efter tre månader slank jag hem igen utan att göra något väsen av mig, och nu är allt på väg in i de gamla gängorna. Jag undrar om han övervägde att ansöka om polisskydd.

– Mina vänner bönföll mig att göra det. Kanske hade det blivit nödvändigt om jag stannat. Men det är ingen lätt sak för en turkisk författare

Illustration: Claes Jurander

att lämna sitt öde i myndigheternas händer. Jag har sett så många turkiska författare ur den äldre generationen leva sina liv med livvakter, sneglande över axeln efter blodiga hot från islamisterna. Jag skulle inte kunna vänja mig vid det.

Innebär detta att det nu får vara nog av rampljus och sanningssägande för ett tag?

– Jag måste vara försiktig, fast när det gäller att säga nödvändiga saker är det svårt att låta bli. Men det är en roll jag ogillar. För ett halvår sedan, när det såg ljusare ut med Turkiets EU-inträde, brukade jag skoja med mina vänner och säga: "Jaha, detta är slutet på politiken för min del, allt ordnar sig och jag blir fri att återvända till mitt elfenbenstorn, dit jag längtat tillbaka hela tiden." Men nu, efter alla dessa europeiska "nej", vet jag inte om jag slipper så lätt undan.

I TURKIET ÄR DEN GÄNGSE metoden att svärta ned en våghalsig tyckare att antyda att han vore jude – och därmed brista i fosterlandskärlek. Två av de islamistiska kvällstidningarna, *Yeni Safak* och *Vakit*, excellerar i sådant fabulerande, som endast drabbar västerländskt orienterade personer. Nyligen utkom en tjock bok vars bärande tema var att Pamuk i själva verket var *dönme*, att han skulle härstamma från de judar som anammade islam i slutet av 1600-talet. Vad ligger bakom?

"... i stället för att underteckna upprop så kunde jag få allt det politiska ur mig genom att skriva en politisk roman."

Orhan Pamuk

– I Turkiet finns en mycket stark och livaktig antisemitism. Detta är visserligen inte unikt, det finns en stark antisemitism i arabiska länder också. Ibland rörs antisemitismen ihop med hatet mot väst. Det är inte alltid fokuserat på de turkiska judarna, som månar sig om en mycket låg profil. Men islamisternas och nationalisternas propagandametod är nu en gång sådan, för att kompromettera dig försöker de bevisa att du är jude. Det är en mycket otäck rasism, men jag vill inte ge mig i strid med dem, det är lönlöst.

OM VI NÄMNER DESSA ledsamheter så måste vi samtidigt understryka att Turkiet sett hälso-samma förändringar de senaste åren. Pamuks och många konstnärliga och akademiska kollegers frispråkighet har varit en nödvändig faktor i detta töväder, vars grundförutsättning varit

det hägrande EU-medlemskapet och den heta viljan att visa sig värdig förtroendet som tolerant och demokratisk Europapartner. På senare år har böcker publicerats i ämnen som långt in på 90-talet var strängt tabubelagda: arméns roll i landets moderna historia, den armeniska tragedin som EU lovat gå till botten med och de senaste decenniernas våldsamma framfart bland kurderna. Ibland undrar man hur djupt tövädret trängt i den frusna marken, om konsensus oskrivna regler verkligen är på väg att luckras upp eller om det hela är en charad i syfte att bedåra européerna.

– Vi hämtar mod ur situationen. När EU:s framtid är i fara kastar det en skugga över oss, över det turkiska demokratiprojektet, och skrämmer de intellektuella. Det hela är mycket komplicerat. Det är klart att den viktigaste impulsen att reformera vår demokrati är EU-ansökan. Men det är ett faktum att 90 procent av alla medborgare – islamister, kurder, minoriteter – verkligen stödjer demokratiprojektet. Detta är ett av världens mest orättvisa samhällen, ekonomiskt sett. Folk har fått nog, och de hoppas att demokratin skall ge dem rättvisa. De som rasar över mina uttalanden om armenier och annat är inte vanligt folk, utan de ideologiska lägren, nationalisterna och islamisterna. Jag trodde mannen på gatan skulle döma mig, men jag är helt förbluffad över hur många som gläder sig över att någon ger luft åt det osägbara. Så, visst: EU ger oss draghjälp, men det viktigaste bränslet är ledan vid hyckleriet och folks törst efter öppenhet.

Turkiets intellektuella och demokratiska tillfrisknande är dock ingen linjär process. Nyligen bet ledningen för det statliga Boazigi-universitetet huvudet av en stor skam och kallade till ett vetenskapligt symposium om den armeniska tragedin. Ett par dagar före kom en gallsprängd uttjuttelse från justitieministern, som stämplade evenemanget som "ett knivhugg i nationens rygg". I Turkiet räcker en sådan tillrättavisning för att ett statligt universitet skyndsamt skall inställa ett omstritt projekt.

– Ja, det finns saker som allmänheten aldrig får veta. Jag vet, från egen erfarenhet, att universitetet sannolikt mottog hotbrev, utöver ministrarnas utskällning. Det är inte säkert att de kom från staten, det kan ha varit små ultrahögergrupper som stått för hoten. Universitetet skulle förlora prestige om det avslöjades att det vikt sig för hotelserna, så man hittar på något svepskäl.

EUROPAPROJEKTET VAR LÄNGE den kemalistiska elitens skötebarn, ett projekt i skarp relief till den tidigare islamistledaren Necmettin Erbakans vision om ett Turkiet med ansiktet vänt mot öster och islam, och till ultranationalisternas griller om ett nytt stormaktsvälde i union med Asiens turkiska folk. Men de senaste åren har det gängse spelet störtats över ända, och den turkiska politiken har tumlats om efter noter. Nu är EU den nye, islamistiske premiärministern Recep Erdogans baby. Via EU vill den moderna, politiska islam sidsteppa det gamla, kemalistiska, militär-byråkratiska etablissemang. Den gamla eliten har sett sig som européer, som i faderlig välvilja skall öppna portarna till Europa för sina mindre sofistikerade landsmän. Men nu, hux flux, i Europas och många turkars ögon, har detta etablissemang blivit boven i dramat – det är dess maktmonopol via det nationella säkerhetsrådet, dess polisväld och dess behandling av kurder och fångar som tycks blockera vägen. Allt detta har vällat svår oro, för att inte säga ångest, hos de gamla eliterna. De

ser att den styrande politiska islam använder EU för att neutralisera de gamla makthavarna på ett slugt sätt, för att nöta ned deras privilegier.

Om premiärminister Erdoğan's plan verkligen är att försvara det nationella säkerhetsrådet, är detta något att välkomna eller inte?

– Jo, det är bra, men det är viktigt att förklara vad detta råd är. Det är ett forum där officerare vrider om armen på valda politiker. Folk är trötta på det, trötta på militärdiktaturer, minikupper och diktat.

Den turkiska republiken är nära åttio år nu. Är detta den friaste, mest liberala tidpunkten i dess historia?

– Antagligen. Det senaste halvåret har vi nju- tit av en enorm, exemplös yttrandefrihet. Vi kan öppet ställa frågan: Vad skall vi med alla dessa soldater? Varför måste vi fråga dem om lov hela tiden? Och makthavarna har också förändrats. De är rasande och bittra, men de svarar inte med brutala mord som förr i världen. Under min uppväxt kunde man knappt öppna en tidning utan att stöta på en journals dödsruna, de dödades som flugor.

DET TURKISKA sekulariseringsprojektet är en av världshistoriens mest våghalsiga ideologiska bedrifter. Det var toppstyrt, i början av en enda person, Mustafa Kemal Atatürk, och det svor mot folkmajoritetens djupaste instinkt och sensibilitet. Men det som länge såg ut som en förkrossande och entydig triumf över islam och tradition har det senaste decenniet visat sig vara en seger med förbehåll. Den förste islamistiske ledaren valdes på nittioalet och avpoletterades strax av generalerna i en "light" statskupp 1997. Men dagens islamiska regering blir man inte av med lika lätt. Den är den enda islamiska regim i världen som åtnjuter både västerlandets sympati och dess beskydd. Sanningen – att miljoner turkar inte kände sig hemma i den hårdsekulariserade republiken – sticker nu fram bockfoten alltmer ogenerat, och dessa miljoner känner nu, för första gången, att de är representerade i Ankara.

När insåg Pamuk att det fanns andra sorters turkar än de i närmiljön – icke-moderna, icke-europeiska och icke-sekulara landsmän?

– Det ligger en stor ironi i detta, men faktum är att jag fick min första verkliga kontakt med landets kultur, och en glimt av en annan verklighet, när vårt hembitråde tog med mig till sin moské. Låt mig först förklara att jag kommer från den övre medelklassen, att jag växte upp i en av Istanbuls västerländska stadsdelar, med de ideal som staten inympade hos oss i småskolan. Jag anammade naivt dessa värderingar. Längre fram vacklade jag en smula i min övertygelse, jag började undra om riktiga européer verkligen såg oss som likar, jag anade att vår västerländskhet var artificiell och orepresentativ för landet. Med åren började jag känna mitt land bättre. Under mina år som vänsterorienterad student började jag resa runt i landet och fick perspektiv på min uppväxtmiljö.

Pamuk berättar om detta i sin senaste bok, som heter *Istanbul*. Det är en säregen och mycket underhållande genrehybrid, till hälften självbiografi, till hälften ett porträtt av hemstaden. Varför blanda ihop den egna historien och stadens?

– Jag hade länge velat skriva en bok om Istanbul. Men när jag började planera arbetet så insåg jag att jag inte kunde göra det på ett personligt vis, det hela var dömt att bli självbiografiskt.

I sekler tjusades och bländades resenärer av Istanbul, av dess överdåd, av dess puls och nerv, och av den obeskrivliga rikedom av folkslag,

trosriktningar och klädedräkter. Men som Orhan Pamuk skriver föddes han under det värsta lågvattnet i stadens historia, långt ifrån den kejserliga prakten och makten.

– Mellan sju och tjugotvå var jag uppfylld av drömmen att bli målare. En målare lär genom att imitera andra målare, och jag började läsa franska reseskildringar från Istanbul. Jag lärde mig om landskapets skönhet och hur man klär sådana intryck i ord. Det var de som öppnade mina ögon för sambandet mellan landskap och känslor. Baudelaire skrev om förhållandet mellan landskap och melankoli. I tonåren gick jag med en småbildskamera runt i Istanbuls kvarter för att träna upp mina målarinstinkter. Sedan gjorde jag Utrillo- och Pissarroliknande skisser av det jag sett. För mig var och är den väsentliga, dominerande sinnesstämningen i Istanbul en viss sorts melankoli, *hüzün* kallar vi det. Denna melankoli är rotad i sorgen och saknaden över all rikedom vi förlorade (då imperiet störtade samman).

Denna förlust var inte liten. Konstantinopel var den mest kosmopolitiska av metropoler, både estetiskt och i termer av etnisk och religiös mångfald. Där fanns arabiska, persiska, sefardiska, armeniska, grekiska, västeuropeiska och albanska kvarter inne i staden. I sin bok minns Pamuk hur han älskade att gå med sin mor i de grekiska butikerna i Pera – eller Beyoğlu, som den korrekt patriotiska termen lyder i dag. Det går fortfarande att driva upp enstaka greker, sefarder och armenier i Istanbul. Men som samhällsgrupper, minoriteter och ekonomiska aktörer är de krossade. De drevs bort med en hjärtlöshet och cynism som skulle varit osmanerna främmande. Kontrasten mellan det Konstantinopel som möter oss i källorna och dagens utslätade monokultur blir ibland pressande. Är Istanbul mer än en inåtvänd, trångsynt, nationalistisk plats med en tjusig historia och en vykortssiluett? frågar man sig uppgivet.

– Sekulariseringen av den nya republiken gick hand i hand med turkifieringen av Istanbul, som var en etnisk rensning, verkställd med ömsom juridiska tjuvknep, ömsom våld och statlig hjärntvätt av medborgarna. När jag gick i skolan, ända upp i de högre klasserna, så fanns det i regel, bland klassens trettiofem elever, fem judar, fem armenier och fem greker. Men efter hand försvann de alla, till följd av statens behandling av minoriteterna.

I SITT ATEISTISKA NIT har den turkiska republikens väktare – de ortodoxa kemalisterna inom försvaret, pressen och politiken – på ett paradoxalt vis blivit besatta av religion. Snarare än att slå vakt om minoriteternas och folkmajoritetens trosfrihet har överheten hållit vakt som hökar mot varje form av religion inom statens ramar: i parlamentet, på ämbetsverk, sjukhus, skolor och universitet är religiös klädsel och religiösa symboler bannlysta. Religionen må vara hårt hållen, men den blir i tilltagande grad den fond mot vilken det politiska spelets figurer och gester avtecknar sig. Denna spänning, i förening med motsättningarna modernitet-tradition, stad-land, centrum-periferi, kvinnor-män, komplicerar både Europaprojektet och demokratiseringen på ett otal traumatiska vis. För att tränga in i och gestalta den turkiska skiljovägens alla problemkomplex reste Orhan Pamuk häromåret mer än tusen kilometer österut, till den lilla provinsstaden Kars långt borta vid ryska gränsen, i det som en gång var armeniernas och kurdernas hjärtland. Han gjorde det för att skriva sin första politiska roman, *Snö*.

– Min första, och min sista, politiska roman! I mitten av 90-talet, efter det att jag skrivit *Mitt namn är röd*, så blev jag mer och mer intrasslad i landets politiska problem, mot min vilja. Det slog mig att i stället för att underteckna upprop så kunde jag få allt det politiska ur mig genom att skriva en politisk roman.

Under spaningarna efter ett lämpligt mikrokosmos för en brett upplagd turkisk allegori drog sig Pamuk till minnes det lilla Kars, som hamnat på den ryska sidan efter 1878 års gränsdragning.

– Jag behövde en ort som kan snöas in och isoleras från resten av Turkiet. När jag var tjugotre hade jag besökt Kars, och nu begav jag mig dit för att lära känna staden närmare. Det var där jag lät min historia utspela sig. Men det här var under kriget mot den kurdiska gerillan, jag kunde inte åka som oskyldig turist. Så jag bad en av våra stora tidningar om ett presskort.

Kars, i Pamuks tappning, är ett förminskat och behändigt Turkiet, vars rollista inkluderar alla samhällets arketyper: islamister av olika schatteringar, militärer, terrorister, kemalister, kurdiska nationalister och etniska minoriteter. Man anar att det varit en bok som det blivit nödvändigt för författaren att skriva.

– Ja, det hade blivit ett tvång. När jag var ung påbörjade jag en roman om en överklassmarxist som kastar bomber på premiärministern. Sedan kom militärkuppen 1980 och jag insåg att den boken inte skulle gå att ge ut. Jag var oerhört inspirerad av Dostojevskis *Onda andar*. Jag ville också skriva något sådant, något som kunde dramatisera och levandegöra mitt lands grundläggande dilemman.

Pamuk gör i *Snö* en heroisk ansträngning att förstå alla dessa turkar som inte är som han: de förtvivlade kvinnor som tar sina liv hellre än att blotta sina huvuden, terroristen, extremisten, den förryckte militaristen, personer han inte kan sympatisera med till vardags.

– Jag är glad att du lagt märke till det, och jag skulle vara ännu gladare om de turkiska läsarna också gjort det. De har stirrat sig blinda på det politiska innehållet, men de förstår inte att min lojalitet inte gäller någon politisk riktning, utan romanformen och dess krav. Min utmaning var att identifiera mig med de andra, de som inte hör till min lilla stam, min kultur, min grupp. Jag ville undersöka vad, om alls något, som håller samman vår nation. Romanen är på sitt sätt en nationalistisk konstform, den växte fram i nationalstaten, som en serie alternativa samhällsbilder, ur skiftande perspektiv. På sätt och vis är jag belåten med bråket och ilskan kring *Snö*, det har sporrat nationen att resonera om sina djupaste problem.

Snö har, under blodet och eländet, en optimistisk underton; som om författaren, trots allt, ser en gemensam framtid för alla de disparata typer som lyder under begreppet "turk".

– Min strävan var att tränga in i exempelvis islamistens själ, att förstå hur någon blir fundamentalist, att förstå utifrån våra västerländska begrepp. Varför tänker han som han gör, varför är han så rasande på väst, varför är han så vildsint okunnig, var kommer hans underlägsenhetskänslor ifrån... Ingen skriver om det. Jag vill utforska dessa dunkla saker. Min optimism är humanistens optimism, när han bärs av övertygelsen att hans mänsklighet räcker för att förstå resten av mänskligheten. För mig är romaner inte ett sätt att parafrasera eller omformulera det vi redan vet, utan att vräka på med motstridiga, motsägelsefulla idéer, så många som möjligt. ■

Musikalisk revolutionär. I 200-talets Kina stod musiken för en harmoni som sträckte sig från kropp över kung till kosmos. Den vise **Ji Kang** ville låta visan bara vara visa. Han spelade cittra och skrev poem, men tog sig också för att skriva en traktat där musiken framställdes som blott och endast klang. Där tolkade han klassiska texter på ett nytt vis och frantog musiken dess kosmologiska rang. För det fick han plikta med sitt liv.

Ji Kang rövade bort kungens egen ton

GÖRAN SOMMARDAL

Radioproducent, fil. dr i sinologi

I VÅRT MODERNA medvetande kan filosofin fortfarande vara en möjlig arena för den politiska kampen: om kunskap, om livets värde och människovärdet, om gud, maktens legitimitet och rättens grunder. Kanske förutsätter vi till och med att det är så. Men för att kunna tänka att musiken vore lika teoretisk och politisk som den är musikalisk och estetisk, måste vi göra oss redo för en helt annan historia. Då får vi fråga efter Musikens hemmahögheter i Himlen och på Jorden, undersöka dess förbindelser med furstar och undersåtar, fastställa dess ljudande inflytande över krig och maktutövning. Och i skalorna och tonarterna, i tonsvallen och orkestreringen måste vi söka efter det världsliga innehåll och de politiska hemligheter som vi påstår att den innebär.

En plats i denna speciella historia måste vi reservera åt Ji Kang (223–263), som i flera av sin tids historiska krönikor framträder som upphovsman till några av samtidens mest spridda idéer om musik och politik. I *Historien över Södra Qi* nämns hans teori att Musiken saknar glädje och sorg som ett av de två vanligaste ämnena för tidens samtal. Han var själv en frejdad cittraspelare och skrev ett "Ode över cittran". Han ägnade också tankar åt andra ting, och på minst två ställen i den auktoritativa skvallerkrönikan *Nya berättelser från samtiden* omtalas hans fysiofilosofiska traktat "Yang sheng lun" som en av de intellektuella landsplågorna.

Ji Kang höll till på ungefär den

plats där vi gärna föreställer oss att Kina alltid har legat, och just där inträdde efter den stora Han-dynastins slutliga förfall år 220 en lång period med rivaliserande riken, existerande jämsides eller avlösande varandra i tät följd, i strid eller allians och med ännu fler pretender till ännu fler riken. Då växte antalet frimodiga intellektuella, som i denna tid av dödligt kaos, men också kaotisk frihet, gav sig i kast med att uppfinna en ny ordning för kroppen och tanken, makten och riket – och för Musiken och musiken.

Han var en av de legendariska Bambulundens sju vise, vilka till skillnad från Zhengshi-periodens berömda intellektuella i allmänhet var mer begivna på att dricka vin än att bruka droger. Han gillade därtill att smida järn; han vattnade sin egen trädgård, spelade cittra och var känd för sitt ursinniga humör, om vilket tidens krönikörer gärna visste att berätta.

Samma källa som ovan noterar att Ji Kang inför sin avrättning inte rörde en min.

VILL MAN PLACERA Ji Kangs teori om Musiken och musiken inom ramen för en berättelse om dåtiden, måste man börja i Han-dynastin (206 f. Kr.–220 e. Kr.). Det som från början varit en mer arkaiskt återhållsam musikalisk politik utarbetades till ett föreställningssystem, som skrevs in i en värld av ohjälpliga sociala figuranter på ett så detaljerat vis att själva det tonsvall som det

ursprungligen gällde framstår som allt stummare, alltmer tonlöst. Medan den lätt heterodoxe filosofen Xun Zi, verksam på 200-talet f. Kr., alltid framhävde det enkla, konkreta och mänskliga behovet av musik, låter ett par sekler senare den anonyme författaren till *Ritmemorialet* själve Konfucius lägga ut texten om "De tre utan": "Musik utan ljud. Ceremonier utan gestalter. Sorg utan sorgdräkt." Där tycks den svindlande slutsatsen vara att en musik utan ljud kan nå längre med budskapets abstrakta lätthet än en aldrig så kraftfullt ljudande musik.

Doktrinerna som ofta överröstade den ljudande musiken var ord-satta i enlighet med tidens dominerande begreppsapparater, yin och yang, de fem elementen, den allmänna numerologi som växte fram ur uttolkningen av hexagrammen i *Förvandlingarnas bok* och dess vidlyftiga kommentarer samt andra lokala natur- och hälsofilosofier. Ett av de mest långtgående försöken att totalt systematisera musikens förbindelser med alla möjliga mänskliga och sinnesvärldslika fenomen hittar vi i *Traktaten om Musik* hos Kinas förste historiker Sima Qian, här i ett mycket litet urval:

När forntidens upplysta konungar lät framföra Musiken, var det icke för att själva förlusta sig, eller för att tillfredsställa sin tanke, ge fritt utlopp för sitt begär och låta begäret styra. Den rättmätiga läran utgår alltid från Tonkonsten. När Tonkonsten är rättmätig, uppför man sig rättmätigt. Därför utgör Musiken det med vilket man renar blodomloppet, kommunicerar med andan och därmed upprättar

hjärtats harmoni. Sålunda rör tonen Gong vid mjälten och upprättar Visheten, tonen Shang rör vid lungorna och upprättar Rätt-rådigheten, tonen Jue rör vid levern och upprättar Godheten, tonen Zhi rör vid hjärtat och upprättar Anständigheten, tonen Yu rör vid njurarna och upprättar Klokheten. Sålunda är Musiken det som inåt befördrar hjärtats enhet och utåt skiljer adel från menighet; uppåt tjänar den vid förfäderstemplet, och nedåt verkar den för att tukta massorna.

I motstånd mot detta formellt kosmologiska M kan man lätt föreställa sig att Ji Kang ville betrakta musiken som en sysselsättning som gav lika fritt utlopp för det egna kynnet som släggan, städet och smidestycket gjorde framför ässjan. För åhöraren skulle det innebära samma generösa inbjudan till emotionella svängningar som vinet och kanske drogbruket tillhandahöll för Ji Kang och hans dryckesbröder. Man kan också tänka sig att hans personliga utgångspunkter överensstämde med företalet till hans "Ode till cittran":

När jag var liten älskade jag musik, och som vuxen kom jag att musisera. Medan tingen är underkastade tillväxt och förfall, är musiken oföränderlig; smaken uppnår en mättnadsgrad, men musiken skapar ingen utmattning. Av allt som kan inspirera till ett återställande av själens harmoni, som kan avledda emotioner och stilla ambitioner, som när man bebor den yttersta ensamheten utan leda, kommer inget närmare än musiken.

I samma andetag som rymmer Ji Kangs åkallan av den fria musiken kan vi spåra hans avsky för de vulgära exegeterna (*suru*). Det var dessa exegeter som en gång i tiden hade "transponerat" klanger till ranger och försett partituren med en pseudomoralisk undertext. Ji Kangs avsky måste man i sin tur spåra till hans avsky för de härskande husen, vilka med hjälp av den vulgära exegetiken gjorde allt för att skaffa sig en historiefilosofisk grundbult för just sina särskilda anspråk på att överta innehavet av den politiska hegemonin under himlen. I denna tid innebar hart när varje uttalat försök att underbygga eller undergräva den ena eller den andra statsfilosofiska eller moraliska tesen ett ställningstagande för det ena eller det andra av de mäktiga lägren. Det ledde i sin tur till att de högtflygande begreppsapparaterna, innehållande sådant som "undersåttlig lojalitet" (*zhong*), "sonlig pietet" (*xiao*) och en tydlig åtydning av "Anständighetstraditionen" (*li*) kom att skruvas allt hårdare fast i ett system för de offentliga lögnerna.

I sin avsky för tidens förljugenhet var Ji Kang långt ifrån ensam. Ett gäng av tidens lärda berömdheter intog i olika frågor kätterska ståndpunkter i förhållande till den förhärskande traditionen. En hel del av dem fick plikta med sitt liv för sin avvikelse från en kanoniserad uppfattning av ett redan mytologiserat sammanhang, i all synnerhet om den princip som det historiska exemplet väckte till liv redan var ideologiskt intecknad för ett planerat dynastiskifte.

Vad Ji Kang kom att skriva som omfattades av denna "rena" politiska historia gällde till exempel hans redovisade skepsis inför talet om det naturliga begäret att studera. Detta var i en tid då man oftast gjorde klokt i att ingenting veta, än klokare att ingenting säga och allra klokast att inte trassla in sig med hjärta eller fingrar i politiken. 1900-talets store Ji Kang-beundrare och Konfucius-hatare Lu Xun framställde detta som ett polemiskt ställningstagande mot Konfucius lärdomsiver, men noga beaktat framstår saken mer som en omedelbar följd av 200-talets inbrytande neo-daoistiska antipedagogik: "att gå bortom sed och rit och följa naturen". I stället för att studera De sex klassikerna och därmed undfå ämbetsmannamässig, civilisatorisk förkovran skulle man slappna av (*fang*) för att begripa (*da*) och uppnå insikt (*tong*). Denna principiella och filosofiska avslappning tog sig inte sällan lätt fränstötande umgängesformer. Att vandra runt naken i sitt hus med hänvisning till att universum var ens hem och att ens hem strängt taget var ens kläder och att vem som än klev på hamnade i ens

byxor tillhörde tidens "avslappnade" beteende.

DET AVGÖRANDE skriftliga kätteriet för Ji Kangs del utgjordes nog av det avsnitt i hans brev till Shan Juyuan om att avbryta vänskapen, där han lägger ut texten om hur kungarna Tang och Wu grundade sina riken med väpnat våld, detta sagt i en tid då "alla" grundade sina riken med våldsmakt. Sannolikt var det dessa politiska paradexempel, hämtade av Ji Kang ur den kanoniska exempelsamlingen, som slutligen och i tillägg till hans enträgna försvaret av vännen Lü An förmådde tronpretendenten Sima Yi att låta döda Ji Kang. Att Ji Kang var medveten om det dödligt förbjudna i en sådan omtolkning framgår ur hans egen kommentar i Brevet till Shan Juyuan.

Skälet till att Ji Kangs intresse för musiken med nödvändighet ägde rum just i framställningen av historien och den politiska makten och inte gestaltades som ett konstfärdigt utanförskap, dit den politiskt plågade utövaren kunde dra sig undan och "knäppa på strängarna", kan bara vara Musikens tungt etablerade roll

som kosmologiskt smörjmedel. Musiken var en politisk ande i flaskan, en ande som på samma paradoxala gång måste släppas ut och hållas lagom igenkorkad:

Musiken förenar, Anständigheten åtskiljer. Förening innebär ömsesidig närhet, Åtskillnad innebär ömsesidig respekt. Om Musiken överväger uppstår lösaktighet, om Anständigheten överväger uppkommer klyftor.

Vad Ji Kang skrev om musiken uppfattades antagligen inte som lika kontroversiellt som hans kritik av den hävdvunna tolkningen av klassikerna, men i grunden utgör hans musikkritik en mer långtgående uppochnedvändning av den politiska världen än hans mer pragmatiska punkteringar av traditionen.

Anledningen till detta är att han skjuter in sig på en arkaisk utopi där varje musikuttryck föreställdes vara fött ur den sociala samfälligheten eller ur det kungliga enväldiga etos. Musiken tänktes oavvänt påverka sina åhörare som ett kulturellt intonerat subjekt, i akt och mening att bli och förbli ett socialt samstämt

kollektiv. Starkast talar den sammanhållande rösten ur *Musikmemorialet*, som visserligen inte är den äldsta källskriften för vår kunskap om den klassiska kinesiska musiken, men som ändå framstår som själva urskriften, den som "alla" citerar:

Den otyglade pöbeln håller sig lugn, feodalfurstarna erlägger sina gårdar och fullgör sina audienser, vapen och kyller sätts inte på prov, de fem straffen sätts inte i verket, De hundra namnen lider ingen nöd, Himlens son hemsöks inte av vrede. Sålunda når Musiken fram.

Här stavas Musiken fortfarande med stort, ursprungligt M, utskrivet med ett tecken som sannolikt visar på ett trästativ på vilket instrument vilar: är det klockor, litofoner eller strängar? Detta M är betydligt mer omfattande än en social matris, än varje slags gängse socialiserande blås- och slagverksorkester med sin rutinmässigt givna plats i ett ritualsystem. I *Musikmemorialets* universum gestaltas en social och musikal ordning, som redan i sin samtid framstod som arkaisk i sin syftning tillbaka mot en annan tid:

Ji Kang knäpper på cittran. Med några enkla grepp fick han samhällsharmonin att börja skälva.

Illustration: Tokyo Sophia University

Sålunda verkar Musiken och samhällsordningen framstår förklarad, hörseln skärps och synen klarnar, blodet och andningen finner sin harmoni, tukt och sedlighet förändras till det bättre, och frid råder under Himlen.

PRECIS SOM DE FILOSOFISKA kommentatorerna Wang Bi och Guo Xiang ville läsa av och avlusa de klassiska daoistiska texterna deras inmängda kosmologi och återföra orden och framställningarna på en ontologi, ville Ji Kang beskriva musiken i dess egen rätt och inte som ett ofelbart prognosinstrument för det politiska och moraliska tillståndet i en feodal vasallstat. För att kunna göra det använde sig Ji Kang, grovt sett, av en tvåstegsstrategi.

Det första steget var att skapa osäkerhet kring den kanoniserade tolkningen. Detta gjorde han bland annat genom att ifrågasätta ett par av den arkaiska kinesiska musikhistoriens mest luggslitna exempel på "Vindavlyssning" (*Xing feng*). I det första exemplet antas Konfucius kunna uppskatta kejsar Shuns hulda dygder under avnjutningen av ett framförande av det sägenomspunna stycket "Shao":

Och vad Kong Zi beträffar, när han lyssnade till "Shao" och suckade över dess fulländning, så var detta kort och gott en suck. Varför skulle det nödvändigtvis ha varit fråga om en kunskap om Shuns dygder grundade på ljudet av musiken, vilken föranlät honom att besucka och prisa den?

I det andra exemplet på denna vindavlyssning framställs arvprinsen Ji Zha av Wu kunna tolka den politiska sedligheten i Zhou-rikets skilda vasallstater utifrån en rad folksånger som spelas upp i tur och ordning. Folksångerna är ur *Sångernas bok* och själva scenen återfinns i Zuos krönika i avsnittet om hertig Xiangs av Lu 29:e år. Ji Kang kommenterar:

Hur skulle det ha varit möjligt att göra en bedömning av förhållandena om han enbart hade förlitat sig på ljudet av musiken?

Den slutsats Ji Kang drar av detta pragmatiska ifrågasättande av traditionen mynnar ut i ett angrepp på de vulgära skolarerna:

Att Zhong Ni [Konfucius] begrep allt in i minsta detalj, och att Ji Zha ägde ett sådant gott gehör, är säkerligen be-
drägeri. Allt detta är vulgära skolarers förvrängande nedteckningar, för att de velat

音

Yin. Själva tonsvallet, musiken. Sannolikt en mun som blåser i en flöjt.

försköna deras dåd och därmed skaffa sig åhörare. De har velat förvilla världen vad beträffar musikens sanna innebörd och därmed undvika att tala om principer.

Men samtidigt var Ji Kang på tidens en smula paradoxala maner inte påtagligt ute efter att angripa Konfucius och framhålla sina egna favoritprofeter Lao Zi och Zhuang Zi på dennes bekostnad. I den filosofiska framställningen hos tidens neodaoister hade Konfucius pånyttfötts som den store "daoistiske" läraren, som redan hade passerat in i och existentiellt identifierat sig (*ti*) med den sinnevärld och den natur (*ziran*) som de klassiska daoisterna fortfarande endast förmådde tala om.

I inledningen av Zhong Ni-kapitlet i den neodaoistiska klassikern *Lie Zi*, ett verk sammanställt någon gång under det andra eller tredje århundradet e. Kr., framställs Konfucius i samtal med två lärjungar såsom en idéhistorisk resenär, som överskrider såväl sin egen historia som sin traditionella gestalt och i stället briljerar i rollen som en fullfjädrad dialektisk resonör. Han vänder uppochnar på sina egna visdomsord och påpekar att gamla tiders glädje över Himlen och insikt om Himlens mandat inte kan liktydas med moderna tiders förhållanden. Den nya tiden kräver en annan hermeneutisk modell:

Detta jag sade dig i det förgångna, låt mig nu med dessa ord bidra med en rättelse. Den bekymmerslöshet som var det enda du erfor i din glädje över Himlen och din insikt om Himlens mandat nådde ännu inte fram till kunskapen om det svärmod som glädjen över Himlen och insikten om Himlens mandat innebär.

På samma sätt som *Lie Zis* upphovsman ville svara för en daoistisk förståelse av Konfucius genom att låta Mästaren själv uttala och omtolka sin egen text, ville Ji Kang genom att på sitt vis "befria" Konfucius från den påstått magiska förmågan att lyssna sig till moralisk mening ur tonsvallet därmed också befria musiken från tvånget att betyda något annat, alltså att avspejla en betydelse någon annanstans.

REDAN I INLEDNINGEN av sin framställning om musiken väljer Ji Kang att undvika att tala om den Stora Musiken, det vill säga med det tecken som ingick i rubriktexten till varje klassisk urkund och i kapitel-

樂

Yue. Den allomfattande Musiken. Tycks föreställa en träställning med instrument.

rubriken hos varje tongivande historiker och tänkare. Ty denna Musik omfattade förutom kling och klang såväl dans och sång som poesi och ritual, och den vette epistemologiskt bort från den ljudande musiken och ut mot den civilisatoriska semiotiken. Det ord Ji Kang i stället valde att låta representera hans musik med var nummer 3 i den stora musikala begreppshierarkin, det som vette mot röst och stämma och rätt och slätt ljud. Han hoppade till med över *yin*, det ord som i den klassiska tidens musikteori användes för att beteckna den ljudande musiken. Och detta val av terminologi kan vi betrakta som det andra viktiga steget i hans strategi för att befria musiken.

I Ji Kangs musikala universum hade musiken – kanske på nytt! – ingenting att beställa med riket, med fursten, med folket, med seder, med skördeutsikterna eller ens med kompositörers vandl och musikanternas känslösvall. Vad som återstår av musiken är dess "akustiska" natur:

[...] det enkla eller det elaborerade, det höga eller det långa tonläget, väljudet eller missljudet, allt detta utgör kroppen [på musiken], och upprördhet och stillhet, samling och avslappning blir människans naturgivna ansvar.

I en viss mening kom alltså en sådan nerskrivning av musiken – helt i linje med den neodaoistiska strategin att överskrida seder och riter och återvända till tingens natur – att innebära ett återgripande på en "enklare" och "ursprungligare" naturfilosofisk föreställning om musiken. Där föreställs människans musik som en motsvarighet till vindarna som naturens musik, och följaktligen blir musiken begripen som människans vind. Redan i de uppenbara etymologierna härjar en sådan föreställning. Folksångerna i *Sångernas bok* – den kinesiska urpoesin – benämns "*Guo feng*": vindarna från staterna. Och i kapitlet om att Göra tingen jämlika hos den daoistiske filosofen Zhuang Zi gestaltas en sådan naturvuxen vision:

Jordens orgelspel är sålunda helt enkelt toner som uppstår i olika håligheter. Människans orgelspel kan väl kanske jämföras med tonerna som frambringas i bamburören.

MAN KUNDE KANSKE PÅSTÅ att Ji Kangs befrielse av musiken från traditionens diskursiva tyngd syftade till att åstadkomma en social trivialisering. Från äldsta tider hade Musiken och musiken varit oskiljaktiga som en högtidlig, majestätisk, vördnadsbjudande och därmed strängt civilisatorisk historia, längre tillbaka i mytologin till och med skrämmande, rentav övernaturlig.

聲

Sheng. Tonerna, rösten, stämman, (o)ljudet. Visar ett öra och en litofon anslagen av en hand med ett slagredskap.

Historien berättades om och för furstar, ministrar, musikmästare och undersåtar, där dessa sorgfälligt föreställdes med sin egen särskilda ton på skalan. Nu framställde Ji Kang musiken som ett nöje och samtalsämne för någorlunda vanligt folk. I stället

för att utspelas i sin ritualiserade renhet och ceremoniella omständlighet vid hovet, låt Ji Kang musiken ta plats i nöjestället eller på näringsstället, där folk filosofiskt "slappnade av", det vill säga söp till och frivilligt avnjöt musiken.

Det är också här Ji Kang kan föreställa sig det individualiserade subjekt som motsvarade hans tanke om en samtida människa för vilken musiken avnjöts individuellt och inte automatiskt. Sammanhanget är sådant att musiken kunde föreställas till följd av sin egen natur. Där är musiken bara bra eller dålig, blott eufoni eller kakafoni, och där "äger Musiken en naturlig harmoni (*ziran*), som inte har med mänskliga känslor att skaffa".

Nu är det i en festsal fylld av gäster, och när folk har blivit rusiga av vinet blir det spel på cittra, och det finns de som saliggjorda fröjdas, och det finns de som förbittrade brister ut i gråt. Det beror inte på att den ene blir begåvad med sorg, medan den andre blir ledd till glädje. Musiken förblir densamma, medan lycka och förtvivlan samtidigt kommer till tals. Är inte detta en fullkomligt naturlig uppenbarelse av musiken?

Men en sådan "trivialisering" är bara skenbart en förenkling av förståelsen av musiken, och därmed också bara skenbart en återgång till ett äldre musikbegrepp. Ty medan den storslagna musikkosmologin inte tillåter några undantag, besvarar alla frågor, täcker alla rituella möjligheter och samtidigt är genuint enkel, så öppnar en genuin trivialisering för en hermeneutik som tvingas reflektera över sin egen tillblivelse. En historisering som ständigt hittar ytterligare ett skal inuti löken:

När den hjärtats sorgsenhet som finns gömd i det inre möter den avstämda musiken släpps den fri; den avstämda musiken föreställer ingenting, men det sorgsna sinnet äger sin bestämmelse. Vad beträffar sinnets upplevelse av den hjärtats sorgsenhet som den ingenting föreställande musiken släpper fri, så består den endast av sorg.

Krigsriskens 1905 var en nordisk propagandamyt

ESSÄ/ Unionsupplösningen. I samband med 100-årsminnet av upplösningen av unionen mellan Sverige och Norge har det åter gjorts gällande att de båda länderna stod på randen av ett krig. Men Sverige hade inget att vinna på ett krig. Krigsriskens är en myt vars syfte var att övertyga övriga världen om att det fanns en speciell nordisk samtalskultur som gjorde det möjligt att lösa konflikter fredligt.

Den svensk-norska grannsämjan har aldrig firats så grundligt som detta år. Bakgrunden är givetvis hundraårsminnet av unionsupplösningen 1905. En trevlig bieffekt av de officiella festligheterna är en plötslig generositet från departement och forskningsfonder mot historiker som sysslar med unionsperioden. Inom ramen för det så kallade "Projekt 1905" har forskare i Sverige och Norge inlett ett fruktbart samarbete, vilket bland annat avsatt två läsvärda antologier.¹ Dessutom har professorerna Bo Stråth och Francis Sejersted i ett magnifikt tvåbandsverk sammanfattat Sveriges och Norges historia under 200 år.²

I den massmediala bevakningen av firandet har det varit naturligt att ta fasta på dramatiken 1905. På Norges nationaldag den 17 maj hade *Dagens Nyheter* som sin förstanyhet att Sverige och Norge faktiskt stått på randen av krig, tvärt emot den påstådda "gångse bilden av unionsupplösningen som ett harmlöst fredsprojekt". Tidningen hade tagit del av stenografiska anteckningar som fördes av sekreteraren i riksdagens särskilda utskott, Sam Clason, i juli 1905, vilka nu ges ut av statsvetaren Evert Vedung i Uppsala. Av DN-artikeln framgår att riksdagsmännen Teofron Säfve och Lars Åkerhielm ansåg att Sveriges ära krävde krig. Generalstabschefen Axel Rappe förklarade att ett självständigt Norge alltid skulle utgöra ett hot och därför borde slås ned medan tid var. Som tidningen inte utan belåtenhet kunde rapportera dagen därpå väckte avslöjandet stor uppmärksamhet i norska medier.

Historikerna är emellertid inte lika entydiga i sina omdömen om risken för krig. Stavangerprofessorn Roald Berg, som skildrar den militära uppladdningen under unionskrisen i en av antologierna från "Projekt 1905", konkluderar att "det knappast förelåg någon omedelbar krigsfara året 1905. Det var mycket få av de norska och svenska officerarna som strävade efter att gå i krig mot varandra... Dock fanns det ingenting som stod i vägen för vare sig den norska eller svenska krigsmaktens beredskap att följa en krigsorder om den hade kommit."³ Bo Stråth konstaterar att en mängd omständigheter gör det lätt att i efterhand få "intrycket av att krig aldrig var ett alternativ 1905". Samtidigt kvarstår dock faktum att "krig var ingen otänkbar tanke och situationen var tidvis hotfull".⁴

Mycket talar emellertid för att bilden av det hotande kriget 1905 faktiskt är en myt, som liksom andra historiemyter tillkommit för att undervisa oss moraliskt, inte för att lära oss något om det för-

Av
Gunnar
Åselius

Docent
i historia vid
Försvarshögskolan
i Stockholm

flutna. Berättelsen om den avstyrda brödraslakten lär oss att konflikter kan överbryggas och fiendskap förbytas i vänskap. I ett sekel har minnet av unionsupplösningen underbyggt svenskars och norrmäns övertygelse om deras egen förträfflighet. Att det övriga Europa bara nio år senare lät sig lockas in i ett förödande världskrig med miljoner döda och ofattbar förstörelse har rimligen förstärkt denna känsla.

Men jämfört med 1905 hade kriget varit betydligt närmare tio år tidigare – vid den första unionskrisen 1895 – när de norska kraven på ett eget konsultatsväsende första gången framfördes och Sverige som svar sade upp tullfriheten mellan rikena. Den gången var stortinget splittrat och blev tvunget att ge efter, medan svenskarna visade oväntad beslutsamhet. Den nationalistiska ultrahögern i riksdagens första kammare, som hade sina starkaste fästen bland godsägare och ämbetsmän, nådde då kulmen på sitt inflytande. För att kunna möta utmaningen från alltmer välorganiserade politiska motståndare tvingades förstakammarhögern under de följande åren dock bredda sitt samarbete med andra konservativa krafter, som hade en starkare knytning till den moderna exportindustrin, var för frihandel och kunde acceptera allmän rösträtt, åtminstone för män. När det svenska högerpartiets riksorganisation Allmänna valmansförbundet slutligen bildades 1904 var första kammarens "ultras" på väg att förlora sin dominerande ställning. Därigenom var utgångsläget avsevärt förändrat vid den andra unionskrisen 1905.⁵ Storsvenskarna Åkerhielm och Säfve, som i särskilda utskottet krävde krig för äran, tillhörde nu en minoritet på utdöende.

INTE HELLER DEN KRIGISKE generalstabschefen Axel Rappe räknades 1905 till de tongivande. Under krisen 1895 hade han varit tjänstledig från posten som generalstabschef för att bekläda posten som lantförsvarsminister. Den gången hade den krigiska stämningen redan inom ett år reducerats till ett pinsamt minne. När det i remissdebatten 1896 uppenbarades att den svenska armén under fjolårets kris frångått sina normala upphandlingsrutiner för uniformspersedlar för att diskret kunna höja sin beredskap, ställdes besvärande frågor i riksdagen. Rappe, som tillhört de främsta krigsivrarna, ville inget låtsas om längre, utan skyllde allt på arméintendenten Adam Thorén. Thorén, som bara hade lytt Rappes order, vägrade ta på sig skulden och blev till sist avskedad. Åtgärden skedde under hänvisning till en sedan nästan 50 år outnyttjad paragraf i 1809 års regeringsform om att ämbetsmän

kunde avskedas när "rikets tjänst det fordra". Rättsövergreppet mot Thorén, som har beskrivits som en svensk Dreyfusaffär,⁶ försvagade allvarligt Rappes anseende i riksdagen.

Det hade naggats i kanten redan tidigare, när han en dag i oktober 1895 tankspridd korsat Norrbro iförd hög svart hatt till sin generalsuniform. Förtvivlad över skämtpressens elakheter hade han bitt kung Oscar II att få undergå disciplinstraff, och tilldömts 48 timmars arrest i eget rum. Efter att ha misslyckats med att få igenom anslag till Bodens fästning och mobiliseringsövningar lämnade Rappe slutligen regeringen 1899 och återgick till sin gamla post som generalstabschef. Det var knappast en befördran. Liksom Åkerhielm och Säfve framstår därför även Rappe som ett förbiseplat skär sommaren 1905. Hans rekommendationer till regeringen om beredskapshöjningar under unionskrisen skulle komma att nonchaleras och andra officerare tog i praktiken över ledningen. Så snart krisen var överstånden pensionerades han.⁷

DE MILITÄRA PLANER den svenska krigsmakten hade att följa 1905 hade i sin ursprungliga version gjorts upp 1893. Åtta tiondelar av den svenska armén skulle koncentreras söder om Dovremassivet och på tre tåter rycka fram mot Sarpsborg, Örje och Kongsvinger. Flottan skulle samtidigt blockera Kristianiafjorden. Norr om Dovremassivet skulle återstoden av den svenska armén rycka fram mot Trondheim och Namsos för att binda de norska stridskrafter som fanns där. I sista stund gjordes vissa tillägg till planen, eftersom Ryssland sommaren 1905 var upptaget av krig mot Japan, den ryska Östersjöflottan just hade sänkts vid Tsushima och Sverige i princip kunde satsa alla sina militära resurser – inklusive trupperna på Gotland – mot norrmanen. Längst i norr skulle en bataljon sättas in vid Kiruna för att skydda den nyinvidgade malmбанan. Samtidigt skapades en helt ny enhet, det så kallade Bohusdetachmentet, som av flottan skulle föras över till Kristianiafjorden och inta den norska flottbasen vid Melsomvik från landsidan. Tillsammans med huvudarmén skulle Bohusdetachmentet sedan inta Kristiania och upplösa stortinget.⁸

Invasionsplanen från 1893 hade dock syftat till att återupprätta kungamakten i Norge och förutsatte att unionsvänliga krafter i landet stod redo att ta över styret sedan ordningen återställts. Detta hade varit fallet på 1890-talet, men 1905 var läget annorlunda. Norrmännen stod eniga i kravet på självständighet, vilket om inte annat framgick av den folkomröstning som svenskarna varit oförsiktiga nog att kräva och som hölls den 13 augusti: med

Ingen större fara.
Norska gränsvakter
1905.

Foto: Nasjonalbiblioteket, Norge

368 204 röster mot 184 godkände de norska väljarna utträdet ur unionen.

Det var inte heller unionsupplösningen i sig som de politiska ledarna i Sverige motsatte sig, utan sättet på vilken den genomförts. Man ansåg att det hade skett olagligt, sårat den gamle kung Oscar och kränkt Sveriges ära. Därför måste nationen rädda sin prestige genom att åtminstone få formulera villkoren för hur unionen skulle avvecklas. Den sittande regeringen Ramstedt, som varit beredd att släppa Norge utan krav, tvingades avgå och ersattes den 2 augusti av en bred samlingsregering under den konservative Christian Lundeberg, särskilda utskottets ordförande. Förutom folkomröstningen krävdes att flottnings- och vattenrättigheter, transitotrafiken på malmбанan samt renbetesfrågorna skulle regleras mellan länderna, liksom att de gränsfästningar Norge uppfört efter krisen 1895 skulle rivas.

Regeringsskiftet Ramstedt-Lundeberg brukar betraktas som en milstolpe i den svenska parlamentarismens utveckling. Aldrig tidigare hade samtliga statsråd i en regering avgått för att den saknade riksdagens förtroende. Aldrig tidigare hade en ny regering bildats på riksdagens initiativ, med så brett parlamentariskt underlag och ett så tydligt mandat från de folkvalda. Samtidigt som regeringen Lundeberg utrikespolitiskt representerade en mer storsvensk och militant kurs än regeringen Ramstedt, betydde den inrikespolitiskt ett avgörande steg i Sveriges modernisering. I kretsen av statsråd återfanns också några av de personer som skulle komma att prägla svensk politik under de följande decennierna: högerledaren Arvid Lindman var sjöförsvarsminister, liberalernas ledare Karl Staaff konsultativt statsråd, statsministern under större delen av första världskriget Hjalmar Hammarskjöld (vars berömde son Dag föddes samma vecka regeringen tillträdde) justitieminister.

REDAN FRÅN BÖRJAN visste man i Stockholm att stormakterna ville ha en fredlig unionsavveckling. När den norska självständighetsförklaringen kommit den 7 juni hade Europas kungligheter varit församlade i Berlin för att bevista den tyske kronprinsen Wilhelms bröllop med hertiginnan Charlotta av Mecklenburg. Vigseln hade ägt rum den 6 juni, och den norska uppsägelsen av unionen därför taktfullt skjutits upp en dag för att inte störa feststämningen. Wilhelms och Charlottas bröllop erbjöd ett undantag i en annars ganska dyster internationell situation. Borta i Fjärran östern pågick sedan mer än ett år tillbaka rysk-japanska kri-

get, där det nu bara var en tidsfråga innan Ryssland skulle tvingas ge upp. I Nordafrika stötte Frankrikes försök att expandera sitt inflytande över Marocko på motstånd från Tyskland, vars kejsare demonstrerat genom en uppmärksam ridtur genom staden Tanger. Den franske utrikesministern, Théophile Delcassé, som arbetat hårt för att åstadkomma en tysk-fransk avspänning, hade just tvingats avgå. Det drog ihop sig till diplomatisk kraftmätning mellan stormakterna och för första gången skulle Storbritanniens nyligen etablerade vänskap med Frankrike testas. Det var sådana händelser som upptog förstasidorna i den europeiska pressen under dessa dagar, inte utvecklingen i Skandinavien.

Trots sina inbördes motsättningar var stormakterna ändå eniga om att situationen i Norden inte fick utvecklas i destabiliserande riktning. På initiativ av Österrike-Ungern ingick de i slutet av juni en inofficiell överenskommelse om att agera gemensamt i den svensk-norska krisen. Det internationella systemet år 1905 saknade de institutioner för formaliserad krishantering – FN, OSSE, EU – som i dagens värld genom sin blotta omständlighet garanterar att händelseutvecklingen vid en internationell kris inte skenar i väg och driver aktörerna till förhastade handlingar. Sommaren 1914 skulle frånvaron av sådana strukturer i Europa visa sig ödesdiger. Ännu 1905 framstod emellertid släktskapsrelationerna mellan Europas kungahus som en betydelsefull fredsfaktor, eftersom ständiga familjehögtider erbjöd rika tillfällen till diplomatiska samtal på toppnivå. Den svenska kronprinsessans kusinbarn kronprins Wilhelms av Tyskland bröllop i Berlin 6–7 juni var exempelvis ett sådant tillfälle. Mindre än tio dagar senare kom ett nytt tillfälle till samtal, när den svenske kronprinsen Gustav för till London för att gifta bort sin son Gustav Adolf med den brittiske kungens brorsdotter Margareta av Connaught. Både i Berlin och i London fick Gustav entydiga besked: Europa förväntade sig att svenskar och norrmän snabbt och fredligt reglera sina mellanhavanden.

Den 31 augusti inleddes förhandlingarna i Karlstad om de svenska kraven. Endast i frågan om gränsfästningarna blev det svårt att komma överens. Den 7 september begärde den svenske statsministern paus för att kunna konferera med de kvarvarande statsråden i Stockholm. Det var i samband med detta avbrott som krigshotet aktualiserades.

Redan genom att begära förhandlingspaus hamnade emellertid Lundeberg i ett psykologiskt underläge. Svenskarna kunde knappast efter pausen återvända till Karlstad och med bevarad trovärdighet hota med krig. Norrmännen skulle aldrig tro att den svenska regeringen först varit osäker på om det norska kravet på att få behålla fästningarna Fredriksten och Kongsvinger kunde accepteras, och att den sedan gått från denna tvekan till att tycka att ett krig verkligen vore bättre än en kompromiss. Eftersom Lundeberg hade kommit till makten på löftet om en tuffare linje än den som hans företrädare Ramstedt förordade, var han emellertid tvungen att undersöka hur långt hans statsrådskolleger var redo att gå. Det var inte långt, visade det sig. Även den blivande unionssonmonarken kronprins Gustav – som i likhet med många andra hört till de stridslystna 1895 – ville helst släppa Norge.

Samtidigt mobiliserade Norge omvärldens stöd. Genom att skrämma upp den danske utrikesministern med att Sverige hotat med krig i Karlstad – vilket inte var sant – fick Norges ombud i Köpenhamn, diplomaten Fredrik Wedel-Jarlsberg och uppträcksresanden Fridtjof Nansen, Danmark att vädja till stormakterna om att ingripa. De franska och ryska ministrarna i Stockholm gjorde särskilda framställningar till UD den 13 september, där det hette att den svenska regeringen skulle "göra sig förtjänt av Europas erkänsla om den gav prov på sin moderation och förde in en anda av försoning" i förhandlingarna med Norge. Tyskland och Storbritannien lät den svenska regeringen förstå att man stödde aktionen. Sverige kunde inte vänta sig någon förståelse ute i Europa, förklarade statssekreteraren i Foreign Office för den svenske ministern i London, om landet gick i krig för ett par gamla fästningars skull.

Vilken betydelse stormakternas ingripande hade för svenskarernas beslut att ge efter är osäkert. Redan dessförinnan var de flesta statsråd i Lundebergregeringen inställda på att vika sig i fästningsfrågan. När den svenska delegationen i Karlstad på eftermiddagen den 14 september meddelade norrmännen att den kunde tänka sig att kompromissa, visste den dock att Sverige ännu hade chansen att frivilligt välja en uppgörelse som landet annars skulle påtvingas under förödmjukande former av omvärlden.⁹

I fall att. Svenska planer på ett angrepp mot Norge.

Foto: Krigsarkivet

MEN VAD SKULLE Sverige ha haft att vinna på ett krig, om nu en uppgörelse visat sig omöjlig att nå? Den frågan måste ställas när möjligheten för krig 1905 diskuteras. Man eftersträvade ju inte att bevara unionen, utan bara att trygga dess avveckling på svenska villkor. Vad skulle man under sådana omständigheter ha som mål för sina militära operationer? Ockupera Norge och riva gränsfästningarna, för att sedan dra sig tillbaka och förklara unionen upplöst? Hur rimligt ter sig ett sådant scenario? I flygets och robotvapnets tidsålder hade en begränsad militär aktion varit möjlig – man kunde tillfälligt ha korsat gränsen och förstört gränsfästningarna, som när israeliskt flyg förstörde Osirakreaktorn i Irak 1981. År 1905 hade kanske beskjutning från flottstyrkor kunnat vara ett alternativ, men de omstridda Kongsvingerforten låg ju uppe bland bergen i inlandet.

Det bör tilläggas att kravet på de norska gränsfästningarnas rivande i första hand var ett prestigekrav från svensk sida. I både Sverige och Norge var fackmännen ense om att anläggningarna saknade militärt värde, var illa placerade och alldeles för svaga. De kunde varken hindra en svensk invasion eller utgöra utgångspunkter för större anfall mot svenskt territorium. Den svenske landförsvarsministern Lars Tingsten – farbror till den berömda DN-redaktören Herbert – förklarade för sina statsrådskolleger att luckorna mellan de norska fortens var tillräckligt stora för att den svenska invasionsarmén skulle kunna manövrera sig igenom, och därefter "torde hela linjens fall vara tämligen snart att vänta". Den befälhavande norske generalen Ole Hansen var lika skeptisk till befästningarna och menade att det hade varit slöseri att över huvud taget bygga dem.¹⁰

Det uteblivna kriget 1905 hör alltså inte till historiens knepigare gåtor. Det är inte svårt att förstå att den svenska regeringen, när den ändå beslutat sig för att acceptera unionens upplösning, avstod från att gå i krig om några gränsfästningar som saknade allt militärt värde, då detta dessutom skulle ha inneburit att man ådrog sig ovilja från Europas samtliga stormakter. Man behöver exempelvis inte – som lundahistorikern Inger Hammar i en i övrigt intressant och välgjord undersökning – tillskriva nätverk av kvinnliga fredsvänner i Sverige och Norge ett avgörande inflytande i sammanhanget.¹¹ Med undantag för Karl Staaff kunde knappast något av statsråden i Lundebergregeringen ens tänka sig kvinnlig rösträtt (åtminstone inte 1905), och det ter sig därför osannolikt att de i frågor som ansågs röra nationens ära skulle ha brytt sig särskilt mycket om vad personer som Ellen Key, Kata Dahlström eller Anna Bugge-Wicksell tyckte. När statsrådsberedningen diskuterade de norska gränsfästningarna 9–10 september var det inte heller något statsråd som lyfte fram fredsoptionen som ett hinder för att gå i krig. Några varnade visserligen för att nationen inte gick att ena bakom ett krig, men denna

splittring hade ju funnits hela tiden och gick även rakt genom regeringen.¹² Bo Stråth menar att det hade betydelse att förhandlingarna med norrmännen förlades till Karlstad, där de svenska delegaterna inte behövde ta lika mycket hänsyn till den nationalistiska huvudstadsopinionen, som hade blivit fallet om man träffats i Stockholm eller Södertälje.¹³

MAN KAN INVÄNDA att de historiska aktörerna inte hade facit. De visste inte att det hela skulle sluta lyckligt och kunde därför inte uppleva situationen på samma distanserade sätt som vi. Krigsfruktan framgår också av samtida brev och dagböcker. Det finns även gott om exempel från historien på krig som startats utan vidare eftertanke. Trupper stod exempelvis i beredskap på bägge sidor om gränsen. Hade det inte kunnat räcka med en enstaka olycklig incident, som sedan eskalerat till regelrätta strider, varefter det hela varit i gång? I sin underhållande bok om kontrafaktisk historia tänker sig Osloprofessorn Øystein Sørensen en sådan möjlighet. Scenariot har han lånat från en samtida norsk roman, *Det nye Norge. Krigen 1905* av pseudonymen Odd Munk (journalisterna Sven Elvestad och Olaf Wilhem Erichsen) som utgavs 1906. I boken går en patrull norska soldater över gränsen på jakt efter en förlupen roddbåt, kommer i skottväxling med en svensk patrull, blod flyter och sedan går upptrappningen inte att stoppa.¹⁴

Men i själva verket hör även denna typ av oplanerade krigsutbrott hemma i historiemytens rike. Även om kriget som rationell verksamhet kan diskuteras, står kriget som en viljestyrd verksamhet, åtminstone fram till det att mobiliseringsordern utfärdats, utom diskussion. Det jättelika byråkratiska maskineri som krävs för att föra moderna krig rullar inte i gång automatiskt efter en gränsincident. Det krävs också att de politiska beslutsfattarna ger klartecken, att de önskar krig eller åtminstone inte motsätter sig det. I kärnvapnets tidsålder blev "krig av misstag" visserligen tekniskt möjligt, men det har som bekant hittills aldrig inträffat. Den rimligaste tolkningen av Kubakrisen är faktiskt att stormakterna tar ansvar för världsfreden och klarar att kommunicera när det gäller. Men just kärnvapnets existens innebar att från 1960-talet en del krigsutbrott i det förflutna började omtolkas. Det gällde att hitta avskräckande historiska exempel som kunde uppfos- tra samtidens makthavare. Den berömde brittiske historikern A. J. P. Taylor, tillika en aktiv förespråkare för kärnvapennedrustning, beskrev exempelvis i uppmärksammade böcker bägge världskrigens utbrott som en sorts trafikolyckor, sprungna ur missförstånd och byråkratisk stelbenthet.¹⁵ Taylors tes om andra världskrigets utbrott väckte livlig debatt men vann knappast många anhängare. När det gäller sommaren 1914 är numera en utbredd uppfattning att den socialdarwinistiska mentaliteten bland de styrande eliterna och föreställningen att ett krig förr eller senare var oundvikligt verksamt bidrog till den olyckliga utgången.

Det är en annan sak att oplanerade (eller snarare planerade) incidenter ofta använts för att ursäktas krig: "skotten vid Pumala" 1788 blev förevändning för Gustav III:s ryska krig, "anfallet" på radiostationen i Gleiwitz 1939 fick motivera Hitlers invasion i Polen, "skotten i Mainila" samma år fick rättfärdiga det sovjetiska angreppet på Finland. Enligt somliga var även incidenten i

Tonkinbukten 1964, som motiverade USA:s upptrappning av Vietnamkriget, en riggad historia.

Bilden av den militära uppladdningen 1905 kan också behöva nyanseras. På svensk sida fanns från månadsskiftet augusti-september två årsklasser inkallade till ordinarie repetitionsövningar – omkring 50 000 man. Dessa män skulle under alla omständigheter ha kallats in, men nu fick deras närvaro den svenska regeringen att framstå som oerhört beslutsam. Med undantag för en vaktstyrka om 5 000 man som skickades fram till gränsen stannade dock de flesta på kaserner och övningshedar runtom i Sverige. Några insatsberedda fältförband organiserades aldrig och hade ordern om mobilisering kommit hade det dröjt minst tre veckor innan några sådana varit på plats. Den svenska invasionen av Norge skulle knappast ha kommit i gång före mitten av oktober. På norsk sida inleddes en mycket begränsad mobilisering den 13 september. Den norske statsministern Michelsen, som av sin överbefälhavare general Hansen fått veta att om krig skulle utbryta vore Norges chanser till seger "en mot 99", hade inga krigiska avsikter mot Sverige utan ville markera inför hårdföra nationalister i stortinget, som han fruktade annars skulle vägra ratificera den kommande diplomatiska uppgörelsen. Den svenske lantförsvarsministern Tingsten, som ville svara med en svensk mobilisering, fick däremot blankt avslag av Lundeberg. Samtidigt avbröt norrmännen sin mobilisering.¹⁶

NÄR DN KONFRONTERADE de svenska och norska statsministrarna, som i år firade 17 maj tillsammans i Eidsvoll, med sitt avslöjande om "krigshotet 1905" påstod de sig inte vara överraskade. "Det där är inget nytt", förklarade Göran Persson och avfärdade uppgifterna om att kriget varit nära. Även Kjell Magne Bondevik ansåg att bilden av en fredlig unionsupplösning inte förändrats och att det väsentliga ändå var att dåtidens politiska ledare lyckats förhindra krigshandlingar: "De visade stort klokskap och är därmed förebilder när andra länder ska lösa konflikter."

Det förefaller som om de bägge statsministrarnas bedömning av DN-artikeln nyhetsvärde är riktig. Bilden av krigshotet 1905 är knappast ny, och i väsentliga delar alltså en myt. Den norske statsministerns kommentar antyder vilka syften myten tjänar. Den bekräftar den tilltalande idén om en särskild nordisk samtalskultur som borde spridas till andra delar av vår splittrade värld, och ger därmed legitimitet åt svenska och norska diplomatiska strävanden att agera medlare och moraliskt föredöme i olika internationella konflikter.

Men den svensk-norska unionsupplösningen var en lättad- ministrerad historia. Det fanns inga gemensamma tillgångar att skifta. Just norrmännens önskan att slippa ifrån det som utgjorde unionen – dynastin Bernadotte, men framför allt den gemensamma utrikesförvaltningen – utgjorde ju konfliktens kärna. Inte heller hamnade några etniska minoriteter eller religiösa eller nationella vallfartsplatser på fel sida om gränsen efteråt. Det var två sedan länge färdiga nationalstater som skildes åt. Det blev inte kvar några kosovarer, något Jerusalem eller Kashmir att strida om. Att andra skulle ha så mycket att lära av vår lyckliga skilsmässa för hundra år sedan är därför osäkert.

Vi högtidlighåller nog minnet mest för vår egen skull. ■

Fotnoter:

1 Torbjörn Nilsson & Øystein Sørensen (red.), *1905 – unionsupplösningens år: nya perspektiv på ett svensk-norskt drama samt Goda grannar eller morska motståndare: Sverige och Norge från 1814 till idag*. Stockholm 2005. "Projekt 1905" presenteras närmare på hemsidan www.hf.uio.no/hil/prosjekter/P/prosjekt1905/.

2 Bo Stråth, *Union och demokrati. De förenade rikena Sve-*

rige-Norge 1814–1905 & Francis Sejersted, Socialdemokratins tidsålder. Sverige och Norge under 1900-talet. Stockholm 2005.

3 Roald Berg, "Krigsplaner och yrkesmilitärens hållning 1890–1905", i Nilsson & Sørensen, a. a. s. 225.

4 Stråth, a. a. s. 506.

5 Torbjörn Nilsson, *Mellan arv och utopi. Moderata vägval under hundra år 1904–2004*. Stockholm 2004. s. 130–138.

6 Alf Åberg, "Nytt ljus över svensk Dreyfusaffär", understreckare i *Svenska Dagbladet* 30/1 1970; Thorénaffären har även behandlats av Åke Bernström, "Affären Rappe-Thorén", *Personhistorisk tidskrift* 1979.

7 Gunnar Åselius, "Axel Rappe", *Svenskt biografiskt lexikon*.

8 Den grundläggande studien om de militära förberedelserna kring unionskrisen är en studie från Forsvarsstabens krigshistoriska avdel-

ning, *Militärt kring 1905*, som utgavs till 50-årsjubileet 1955 och hade författats av arkivarien vid Krigsarkivet Lennart Rosell.

9 Gunnar Åselius, "Stormakterna och unionsupplösningen 1905", i Nilsson & Sørensen, a. a.

10 Tingstens VPM om de norska befästningarna finns avtryckt i hans memoarer, *Hågkomster*, Stockholm 1938. s. 218–232; Hansens uppfattning redovisas i Berg, a. a. s. 236, 242.

11 Inger Hammar, *För freden och rösträtten. Kvinnorna och den svensk-norska unionens sista dagar*. Lund 2004; jfr även densamma, "Brödrafolken väl – systerskapets kris", i Nilsson & Sørensen, a. a.

12 Statsrådets minnesanteckningar från överläggningarna 9–10 september finns tryckta i Arne Wählstrand (red.), *Karlstadskonferensen 1905. Protokoll och aktstycken*. Uppsala 1953.

13 Stråth, a. a. s. 500.

14 Øystein Sørensen, *Histori-*

en om det som inte skjedde. Kontrafaktisk historie, Oslo 2004. s. 121–135; jfr även densamma, "Vad kunde ha hänt?", i Nilsson & Sørensen, a. a.

15 Svenska utgåvor: *För spelet till andra världskriget*, övers. Olle Moberg, Stockholm 1968 respektive *Krig efter tidtabell. Hur det första världskriget började*, övers. Richard Matz, Stockholm 1971.

16 Berg, a. a. s. 242.

Östtyskar reste alltid under politisk kontroll

ESSÄ/ Östtysk resekader. De svenskar som fick besök av DDR-medborgare ville ofta gärna tro att just deras kontakter var undantag från statens politiska kontroll. Men i en totalitär stat var något sådant inte möjligt. Bara de som var regimlojala kunde resa utomlands och de hade noggranna instruktioner om hur de skulle agera. Vi bör fråga oss om vi inte genom dessa kontakter bidrog till förtrycket.

Många svenskar som under Sovjeteran hade kontakt med gästande forskare, författare, konstnärer och andra intellektuella från kommunistiska stater hävdar i efterhand att man alltid insåg att gästerna från kommunistländerna hade politiska hållhakar på sig. Men om man visste, varför reagerade man inte starkare? Och om man *inte* visste, känner man ingen moralisk plikt att åtminstone i efterhand informera sig om hur de kommunistiska regimerna faktiskt fungerade?

Det forna Östtyskland är det land i vilket kommunisttidens dokument är mest tillgängliga för dagens forskning och förståelsen av regimens funktionssätt kommit längst.¹ Efter bygget av Berlinmuren 1961 reglerades utresorna ur DDR av en expanderande byråkrati. Eftersom ekonomin var centralreglerad var det statens och inte individens sak att avgöra vilka utlandsresor som landet skulle spendera dyrbar västvaluta på. Enligt den första paragrafen i de östtyska universitetens hemliga regler för utlandsresor var alla utlandskontakter del av regeringens utrikespolitik. Kontakterna skulle främja uppbyggnaden av socialismen i DDR och implementeringen av regeringens utrikespolitiska målsättningar. Resorna skulle främja östtysk ekonomi, både genom vanligt forskarutbyte och vad vi i väst skulle kalla industrispionage. Men de kommunistiska staternas utlandskontakter hade även ett politiskt syfte, nämligen att sprida den kommunistiska tolkningen av världspolitiken och en positiv bild av sovjetsocialismen och DDR.

ENLIGT REGELVERKET var politisk tillförlitlighet det främsta kriteriet för att släppa ut en universitetsforskare eller annan intellektuell på grön bete i väst. Närmare bestämt utvärderades individens "politisk-ideologiska kvalifikationer och den däri baserade förmågan att representera Marxistisk-Leninistiska ställningstaganden, [det styrande kommunistiska]

Av
Astrid
Hedin

Fil. dr
i statsvetenskap vid
Uppsala universitet

tiska] partiets och regeringens politik gentemot utländska medborgare."

I början av 1980-talet hade omkring 60 000 östtyskar ur olika yrkeskategorier tillstånd att göra tjänsteresor till utlandet. Omkring en tredjedel av dessa var inte medlemmar av det styrande partiet SED och uppfattades kanske i väst som opolitiska. Men samtliga lydde under systemet för reseregleringar, enligt vilket de resande valdes ut på politiska kriterier och var ålagda att formulera politiska resedirektiv åt sig själva samt att avrapportera sin resas politiska utfall. Över en tjugoårsperiod, från slutet av 1960-talet till slutet av 1980-talet, gjordes troligen omkring 40 000–50 000 besök vid västliga universitet.

Naturligtvis kan man fundera över den samlade politiska effekten av dessa kontakter. De svenskar som var med när östtyska forskare, författare och intellektuella besökte Sverige på 1970- och 1980-talet verkar ofta tro att just de individer de själva träffade enkelt kunde delas in i uppenbara politruker versus personer med bevarad personlig integritet och politiskt oberoende. De östtyskar man själv fattade tycke för eller respekterade skulle alltså på något mirakulöst sätt ha undgått landets reseregleringar. Så var det förstås inte. För att ta sig fram i det östtyska systemet och komma i åtnjutande av en så eftertraktad ynnest som en utlandsresa till Västeuropa räckte det inte med att vara yrkesmässigt duktig och politiskt passiv.

Till exempel hade en historieforskare som besökte ett svenskt universitet eller konferens en lång väg bakom sig. För det första var politisk tillförlitlighet och aktivitet en förutsättning för tillträde till högre studier, liksom för befordran inom forskarvärlden. Inte heller valde man tema för forskningen fritt. Enligt den socialistiska ideologin var ämnet historia ett slags naturvetenskap vars bevis och insikter skulle ligga till grund för de politiska visionerna och samhällsbyggnaden. Dess uttolkande kunde inte sättas i händerna på vem som helst. Den östtyska forskningen var generellt ålagd att följa den sovjetiska ledstjärnan, och detta gäll-

de i särskilt hög grad för ämnet historia. Sålunda var den östtyska historiska forskningen om Östersjöområdet knuten till motsvarande forskning i Sovjetunionen.

KANSKE ÄR ALLT DETTA självklarheter, men betydelsen av dem verkar inte riktigt ha sjunkit in i det svenska medvetandet. Den kommunistiska statliga kontrollen av alla utlandskontakter innebar att de personer från vårt grannland Östtyskland som under 1970- och 1980-talet besökte Sverige var del av, bidrog till och privilegierades av ett system där olikstämt förtrycktes. Rimligen borde det vara de svenska motparternas moraliska uppgift att fundera över hur man själv agerade under dessa decennier. Bidrog den svenska naiviteten till att mer rakryggade personer i Östtyskland fick lida? Fortsätter man kanske i dag i Norden att ge urskuldande, erkännande och prestige åt personer som bar upp de gamla kommunistiska systemen och deras ideologiproduktion?

Och hur förhåller vi oss i dag till gäster från de återstående kommuniststaterna, såsom Kina? Är vi för lata för att försöka förstå det större politiska system som dessa individer är en del av, dess regelverk, politiska motiv, långa politiska skolning och hållhakar på individen? Kanske ser vi hellre gästerna från kommunistländer som kulturellt säregna än som produkter och delar av ett säregnet politiskt system. Skillnaden är förstås väsentlig. En kulturell särart kan man se som ett uttryck för folkviljan, värd att respekteras. Men att tro att ett politiskt system som kränker mänskliga rättigheter är klassiskt kinesiskt eller genuint östtryskt är en förölämpning mot alla dem som lider under regimen och som knappast får åka på besök till Sverige.

I Sverige är myten om den vänliga välfärdsstaten DDR seglivad. I brist på grundläggande skol- och universitetsutbildning om hur kommunistiska system är uppbyggda fortsätter man tro att dessa går att jämföra med vårt eget, att de var "normala". Men det som särskiljer kommunistiska diktaturer är just hur politiken

¹ En första kartläggning av det kommunistiska systemet för resereglering och dess utrikespolitiska roll finns nu tillgänglig i antologin *Kommunistens ansikten* (utkommer på Symposium i september).

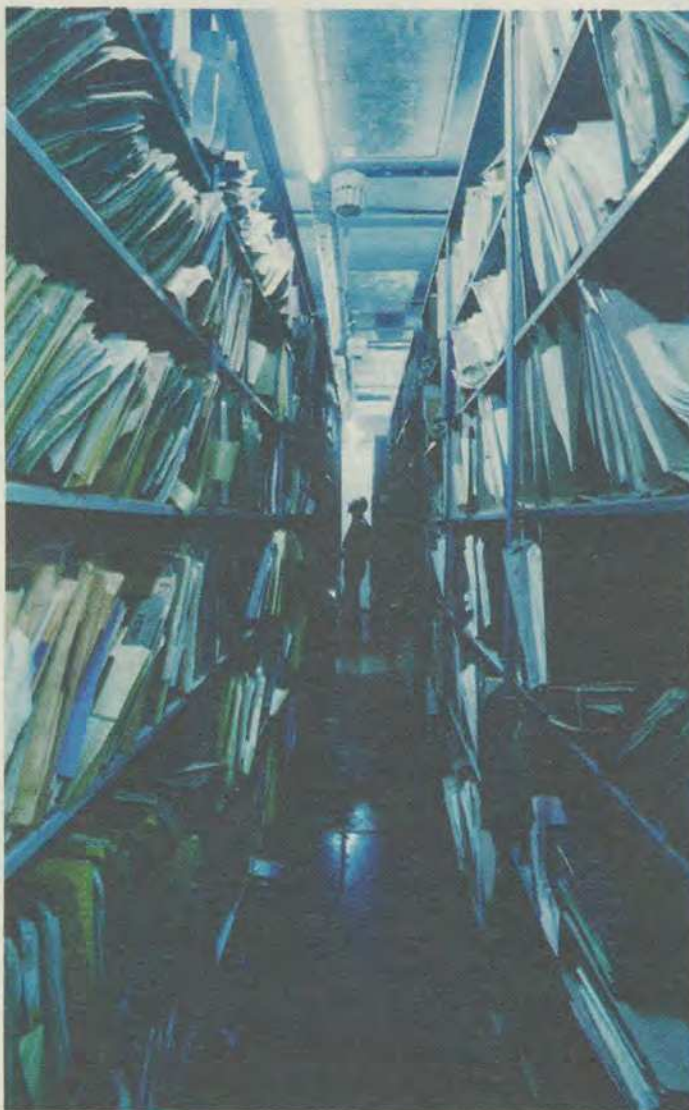
omfattade och trängde in i varje skrymsle i samhället. För att nämna en av de vanligaste missuppfattningarna: den östtyska säkerhetspolisen Stasi var inte källan till det politiska förtrycket, utan ett av flera verktyg för det politiska partiet SED. När det till exempel gällde kontrollen och styrningen av utlandsresorna beslutades och tillämpades detta av det styrande partiet SED, som var nära sammanvävt med den statliga byråkratin, liksom med alla i landet tillåtna organisationer.

VAD VET VI I DAG om resevillkoren för de östtyska universitetsforskare som besökte Sverige på 1970- och 1980-talet? Systemet för reseregleringar har lämnat spår i arkiven. Inför sin resa fick de utvalda resande skriva under ett "avtal" med sitt universitet där de "delegerades" av högskoleministeriet till en viss destination. Som delegerade kom de att lyda under den östtyska ambassaden i landet de besökte, vars instruktioner de förband sig att följa. Resekaderns avtalsblanketter kunde se en aning olika ut, men innehöll vanligen en formulering om att den resande ("den delegerade") utfäste sig att representera DDR i utlandet:

Den delegerade förpliktar sig att genom sitt politiska uppträdande, sitt moraliska förhållningssätt och genom utomordentliga arbetsresultat stärka DDR:s anseende.

Å ena sidan fick den resande helst inte ha alltför mycket kontakt med västliga medborgare och måste redovisa alla resans kontakter. En av högskoleministeriets utvärderingar från slutet av 1970-talet fördömer förekomsten av "otillräckligt redovisade och förklarade" privatkontakter i väst, vilka anses leda till att forskarna får idéer och lägger fram förslag som sedan måste avvisas av universitetens kommittéer för "vägledning och kontroll". Särskilt problematiska är de yrkeskontakter som utvecklas till privata kontakter, alltså östtyska forskare som hittar vänner bland kollegor i väst. Högskoleministeriet återkom ofta till detta tema och förde grundlig statistik över fenomenet, troligen baserad på reserapporterna. I särskilda instruktioner uppmanade högskoleministeriet universitetens kommittéer för "vägledning och kontroll" att genom ett "aktivt politiskt-ideologiskt arbete" söka minska resekaderns privatkontakter i väst.

Å andra sidan var de resande ålagda att skapa personligt förtroende och i privata konversationer med västmedborgare framhäva DDR-socialismens prestationer. Det var viktigt att de resande som representanter för DDR gjorde ett gott intryck och fick ett gott mottagande. Reserapporterna avspeglar denna ambivalens. Mot bakgrund av reseregleringens krav blir det ofta tämligen stela uppträdandet hos besökande forskare från DDR mer begripligt. Det var väsentligt att visa att man gjort en aktiv och framgångsrik insats för DDR:s och socialismens anseende i utlandet. Samtidigt var det viktigt att undvika att väcka politiska misstankar

Minutiös kontroll. Interiör från Stasis arkiv.

Foto: Bossu Regis/Corbis/Scanpix

hos partiet SED, bland annat genom att noggrant redovisa varje västlig kontakt.

Den vanligaste reseberättelsen skildrar tämligen milda former av försök till politisk påverkan. Via Svenska institutet delades varje år stipendier ut till östtyska studenter och språklärare som under ett par sommarveckor i Sverige fick tillfälle att studera svenska. Inför en sådan kurs sommaren 1972 vid Uppsala universitet fick språkläraren Herr I. följande mycket typiska resedirektiv:

Under deltagandet i sommarkursen och den anslutande studieresan bör varje möjlighet, inom ramen för kursen (särskilt seminarier/konversationsövningar), i samtal med kursdeltagare och vid andra möten, utnyttjas för att klargöra DDR:s och det socialistiska statsförbundets politik, som är inriktad på fred, avspänning och europeisk säkerhet [...]. I diskussionsinläggen bör uppmärksamheten framför allt styras till de uppnådda politiska, ekonomiska och kulturella framgångarna inom DDR:s utbildningsväsende, sjukvård och miljöskydd.

Resekadern fick inte ta egna initiativ i utlandsutbytet och inte berätta annat än smickrande om förhållandena i DDR. Först i slutet av 1980-talet förekommer det att resedirektiven avspeglar uppenbara

disciplinproblem. Inför ett studiebesök vid Lärarhögskolan i Malmö i oktober 1989, strax före Berlinmurens fall, fick Docent U. noggranna resedirektiv som – trots att han var medlem av SED, och alltså borde vara särskilt pålitlig – avslutades med en sträng befallning om disciplin:

Kamrat docent dr U. utvecklar inga aktiviteter som går utöver dessa direktiv. Han gör inga utfästelser till sina samtalspartners, avger inga inbjudningar och vad gäller de interna frågorna rörande DDR:s pedagogiska forskning och skolutveckling följer han föreskrifterna om bevarande av tjänstehemligheter.

I SVERIGE ANTAR många att det måste ha funnits en "normal" tillvaro bortom politiken i DDR. I den mån en sådan fanns, så inte var det bland systemets mest privilegierade, högt utbildade fåtal som fick besöka väst. Kanske har det med Sveriges långa historia av fred att göra att vi inte kan eller vill försöka förstå medlöperiets moraliska komplexitet. Vi vill helst inte se att det i Östtyskland var omöjligt att nå så långt som till en utlandsresa utan att ha bevittnat och bidragit till orättvisor. Ingen kunde passera genom detta system med annat än smutsiga händer.

Den tyska forskningen om DDR är mycket omfattande, man har tillgång till de dokument som visar hur beslut fattades och tillämpades. Men man saknar fler ärliga vittnesmål från de inblandade. Försvinnande få av det kommunistiska systemets deltagare har klivit fram med den självkritik och uppgörelse med det gamla som den östtyska offentliga sfären skulle behöva. Lysande undantag är senare medborgarrättsförespråkare som till exempel medicinen Jens Reich, som mycket öppet diskuterar medlöperiets villkor och psykologi. I sin bok *Abschied von den Lebenslügen* (1992) beskriver Reich sin själsliga "ryggvärk" då han med regimens välsignelse fick lov att resa ut ur Östtyskland och besöka väst.

Man kan fråga sig vem i Sverige som egentligen har intresse av att klara upp de svenska relationerna med kommunismen. Kanske har yngre generationer fortfarande svårt att hitta ut ur kalla krigets politiska världsbild, vars ursprung och vidmakthållande snarare borde vara föremål för analys än utgöra världskarta. Den svenska diskussionen står i skarp kontrast till den tyska forskningen, där kalla krigets lägst tänkande sedan länge är passerat och kommunismen som system sorterat till historiens sophög. Det öppnar för sakliga och spännande studier om en lång, fascinerande och betydelsefull tidsperiod i vår internationella historia. ■

Artikeln bygger på författarens texter "Ingenstans den minsta motvilja" – den östtyska resekaderns besök i Sverige" i antologin *Kommunismens ansikten*, red. Anu-Mai Köll, 2005 och "Wandel durch Annäherung, 'Förändring genom närmande'? Sverige och DDR i Östpolitikens era" i antologin *DDR & Norden. Östtysk-nordiska relationer 1949–1989*, red. Thomas Wegener Friis och Andreas Linderöth, 2005.

Konsten att bli berömd genom konsten

UTBLICK/ Ryktbar konst. Fem aktuella konstutställningar i London handlar direkt eller indirekt om kändisskap. Bland Kahlos djungelvegetation, Sutherlands törnen och Stubbs hästar finns konsten i dess yppersta form.

TOM ROSENTHAL

Konstkritiker och författare

Översättning av Inger Johansson

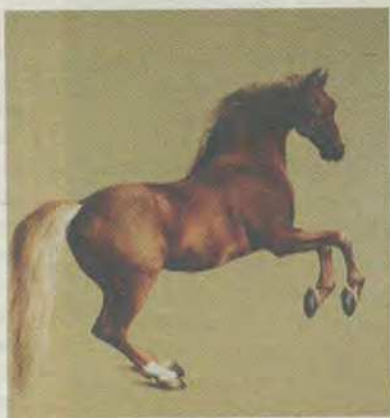
ENGLAND HAR EN nu levande kvinnlig målare i världsklass, Bridget Reilly, som med rätta har nått världsrykte. Men frågar man mannen på gatan om en känd kvinnlig konstnär, så nämner han inte Reilly utan antagligen Tracey Emin, en obetydlig begåvning men med gigantisk talang för att bli exponerad i tv och press angående sitt sexliv, sin spritkonsumtion och sin konceptuella konst, främst det verk som består av en snaskig obäddad säng omgiven av tomflaskor, använda kondomer och ett tält broderat med namnen på alla hon har legat med.

Tracey Emin tillhör dem som den amerikanske historikern Daniel Boorstin karakteriserat som de som är "kända för att vara kända", påhitade varelser skapade av pr-snillen och av skickliga konsthandlare som vet hur man får rika, konstnärligt obehövade kunder att punga ut med miljoner.

Ironiskt nog föranleds min sura kommentar ovan av ett antal genuint underhållande och betydelsefulla, aktuella konstutställningar i London. Alla anspelar direkt eller indirekt, öppet eller outtalat på strävan efter berömmelse, eller i varje fall berömmelsens fattiga släkting – kändisskapet.

UTSTÄLLNINGEN MED verk av Joshua Reynolds på Tate Britain heter faktiskt "Skapa ryktbarhet", en bländande och brokig samling porträtt av beryktade och berömda sjuttonhundratalsgestalter av en konstnär som till fullo förstod det raffinerade inbördes förhållandet mellan dem.

Sir Joshua Reynolds (1723–1792) tillhörde grundarna av Royal Academy of Art i en tid då akademisk ännu inte hade blivit ett skällsord och enbart samtidens finaste målare, skulptörer och arkitekter valdes in. Han målade av de flesta av Englands vackraste kvinnor, godsägar-

Whistlejacket. George Stubbs.

Foto: The National Gallery, London

Mrs Baldwin. Joshua Reynolds.

Foto: Compton Verney House Trust

aristokraternas fruar, ledande aktriser, alla grandes horizontales och alla dyra kurtisaner. Somliga var redan berömda, andra blev det åtminstone delvis tack vare att Reynolds med sitt sinne för både ryktbarhet och berömmelse spanade in dem och målade dem.

Med eftervärldens mått mått, alltså i ett nutidsperspektiv, är den störste engelske porträttmålaren tveklöst Gainsborough, Reynolds samtida och enda rival. Men medan de levde var det Reynolds som hem-

förde segern och efterlämnade en rad porträtt av samtida som också var vänner till honom, medlemmar i den litterära klubb han hade bildat, så berömd att den bara kallades Klubben. Richard Brinsley Sheridan, Oliver Goldsmith, Dr Johnson, Laurence Sterne, filosofen och politikern Edmund Burke, skådespelaren David Garrick och den förslagne statsmannen Charles James Fox. Reynolds porträtt av dem har åtminstone i England blivit de ikonporträtt som återges i alla historieböcker och på de flesta omslag till deras böcker.

PÅ NATIONAL Gallery pågår en utställning kallad Stubbs och hästen, ett namn med anspråk i klass med "Beethoven och symfonin". George Stubbs var i det närmaste samtida med Reynolds (1724–1806) och en smält motvillig och grälsjuk medlem av konstakademien i egenkap av anatomiker och genial hästporträttör. Han målade av ett litet antal människor också, men i huvudsak var motiven hästar ägda av samma aristokrater som Reynolds avporträtterade. I ett land där man haft hästar på hjärnan och i århundraden avlat fram några av världens mest frejdade avelslinjer, som på många sätt varit mer sofistikerade – och förvisso ädlare – än de som förtecknas i adelskalendern, har hästar ofta åtnjutit lika stor ryktbarhet och berömmelse som människor. Det är ingen slump att Jonathan Swift i *Gullivers resor* reserverar ett helhjärtat gillande endast och uteslutande för houghnmer-na, hans outtalbara gnäggningshärmade namn på hästarnas nobla filosofkungar, de enda han hyser medkänsla och har fördrag med.

På senare tid har man i London gjort en del vidlyftiga jämförelser mellan Stubbs och Leonardo och anför sådana lättköpta argument som att Stubbs var både en skicklig målare och en framstående anatomi-

tecknare. I resonemanget bortser man då lämpligen från att Leonardo också var ingenjör, uppfinnare, politisk rådgivare och framför allt målare med väsentligt vidare vyer än det snäva område som Stubbs höll sig till. Men det står klart att Stubbs var alla tiders främste hästmålare innan Géricault och Delacroix började satsa på att måla hästar.

De många anatomiska teckningarna på utställningen vittnar också om att han var en briljant och närmast besatt hästanatomiker. Sjuttonhundratalet präglades rent allmänt av starka lukter, men stanken av ruttnande djurkött från det hudflängda hästkadaver han hängde upp i taljor i ateljén för att minutiöst kunna rita av varje detalj i muskler, nerver, vener och artärer – den var kväljande, och man får lyfta på hatten för hans hängivenhet.

Men för Stubbs var det ett intensivt lärande. Utan det skulle han aldrig ha kunnat vara så levande och exakt som han är i sina bästa hästmålningar där det minimala landskapet, husfragment och diverse människor, hertigar, ridknektar eller stalldrängar är bifigurer och ibland rentav oengagerat målade.

Stubbs är den som har kommit närmast när det gällt att fånga rörelserna hos en galopperande kapplöpningshäst, men även han hade fel för sig. Inte förrän den engelskamerikanske fotografen Eadweard Muybridge gjorde sina rörliga studier på 1880-talet fick världen klart för sig exakt hur en häst rör sig i galopp och hur många ben som befinner sig ovan marken i varje givet ögonblick. Innan dess var synen på hästens rörelser och anatomi densamma som på George Stubbs bästa målningar, till exempel den nästan olidligt dramatiska "Whistlejacket" som blev mer berömd än sin ägare, markisen av Rockingham. Den är så full av liv och skönhet att genremålningens gränser överskrids, och vi ser helt enkelt konsten i dess yppersta form.

GRAHAM SUTHERLAND (1903–1980) är en annan betydande brittisk konstnär som ställs ut i London, på det underbara Dulwich Picture Gallery. Efter sin död har han råkat i kraftigt vanrykte. Skälet är främst den kometkarriär han gjorde mellan omkring 1950 och sin död. Han var tveklöst sin tids mest uppburne brittiske målare, fick många offentliga

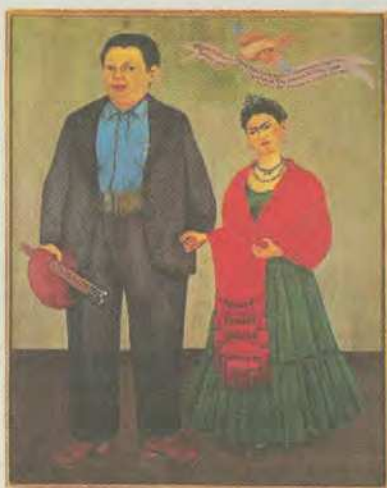
uppdrag, bland annat en jättelik, men föga lyckad gobeläng i den återuppgygda katedralen i Coventry (som hade bombats till ruiner av tysarna under kriget), och han hade etablerat sig som den mest eftersökta – och dyraste – porträttmålaren för rika och berömda. Han målade alla från Somerset Maugham till (kosmetikadrottningen) Helena Rubinstein och som alla vet var det hans porträtt av Winston Churchill som ett tacksamt underhus överlämnade till denne i gåva. För min del tyckte jag (att döma av fotona) att porträttet var beundransvärt, men Churchill gjorde det inte. Hustrun Clementine avskydde det till den grad att hon lät förstöra det kort efter överlämnandet.

Det är lovvärt att Dulwich kritiskt försöker rehabilitera Sutherland genom att koncentrera sig på perioden 1924 till 1950 och bara ha med två porträtt, av vilka det ena är det alltså beundransvärda Maughamporträttet som på kornet fångar den ironiska, sardoniska distans som är så karakteristisk för Maughams romaner och noveller. Merparten av de utställda verken är dock walesiska landskap, krigstidsmålningar som troligen är de bästa skildringar vi har av i synnerhet blitzens förödelse och bränderna i London och andra brittiska städer. Det är målningar som visar att Sutherland var den främste av sin tids målare på detta område. Hans studier av krigets kolgruvearbetare och gjuteriarbetare är utsökt gestaltade.

Störst utrymme ägnar utställningen dock åt Sutherlands mest intressanta arbeten – hans bilder av törnen. Sutherland var en djupt religiös målare med romantisk känslighet för detaljer i landskap i allmänhet och taggig vegetation i synnerhet. För sin gallerist Curt Valentin i New York bekände han en gång att han när han arbetade på ett korsfästelsemotiv hade blivit "som besatt av tanken på törnen (törnekronan) och av sår vållade av törnen".

TVÅ ANDRA högtintressanta Londonutställningar handlar om berömmelsens sol- och skuggsida, inte tematiskt utan i fråga om personligheterna hos två av 1900-talets viktigaste kvinnliga konstnärer. Frida Kahlo (på Tate Modern) och Gabriele Münter (på Courtauld Institute på Somerset House) kan knappast vara mer olika när det gäller produktion, anseende och publikframgång, och de företräder också ett paradigm för samhällets inställning till kvinnliga konstnärer.

Både Kahlo och Münter började mer eller mindre som bihang till var sin målargigant. Båda hade förhållanden med stora konstnärer och lärde sig mycket av dessa älskare, äkta män och mentorer. Münter kom i viss mån att överskuggas av mannen,

Frida Kahlo and Diego Rivera.

Frida Kahlo. Foto: Banco de México och INBAL Mexico

Somerset Maugham. Graham Sutherland.

Foto: Graham Sutherland Estate

Reflection. Gabriele Münter.

Foto: DACS

Wassily Kandinsky, och hennes genombrott som konstnär kom egentligen efter hennes död. Kahlo levde i supermachosamhället Mexiko och hade ännu svårare att vinna erkännande och framgång i skuggan av Diego Rivera, vars socialrealistiska muralmålningar tidigt hade gjort honom världsberömd. Men som död har Kahlo fått rykte som legend, för att inte säga myt, delvis genom Hollywoodfilmen *Frida* som gjort henne till 1900-talets enda internationellt erkända kvinnliga konstnär.

Julie Taylors film är sanningsenlig och historiskt korrekt och har en dramatisk appell som gett Kahlo en ny skara anhängare, så vem kan klaga?

Utgår man från Tate Modernutställningen kan det vara rätt svårt att skönja Kahlos konstnärsprofil genom de feministhysteriska dimmor som omger henne sedan Hayden Herrera kom med sin biografi. Tate Modern bidrar också i sin katalog till dessa dimridåer. Där kan man ta del av långa, helt oläsliga uppsatser om feminism och jämställdhetspolitik, som hade kunnat ta kål på intresset för en mindre begåvad målare än Kahlo.

Det som en del akademiska genusforskare inte lyckats släta över har väckt anstöt hos vissa konstkritiker, som noterat en tröttsam narcissism, ett hav av självömkan och ren brist på teknisk skicklighet på väggarna i Tate Modern. Själv häpnar jag över dessa reaktioner, jag som besökte Kahlos hem i Mexiko City för mer än tjugo år sedan och omedelbart blev trollbunden. För mig är hennes förmåga att ge lycka åt människans villkor, att skapa oförglömliga bilder och att uttrycka filosofiska föreställningar i måleri rentav ännu mer överväldigande en masse än i konstnärshemmets och ateljéns numinösa atmosfär.

Det första man blir varse är hur snabbt, lätt och flinkt hon kom att överglänsa Rivera i själva hantverket. Vissa verk från hennes surrealistiska fas är i klass med Max Ernsts. Hennes sätt att måla djungelvegetation är värdigt den allt annat än naive eller primitive Douanier Rousseau, och hennes självporträtt och skildringar av de fysiska och känslomässiga kval hon genomgick till följd av sin svåra olycka och oförmågan att föda barn, är i mina ögon allt annat än självupptaget. Det är självblottande, vilket är en helt annan sak. I sin förfärande uppriktighet ger hon en visuell självexponering jämförbar med den andre Rousseaus – Jean-Jacques – självgisslande ord i *Bekännelser*. Framför allt visar Kahlos målariskicklighet i vilken grad hon kunde överträffa Rivera vad han än gjorde. Bilderna gör ett outplånligt intryck i sin omedelbarhet, som står helt i samklang med allmogens primitiva votivmåleri, och ändå är det till sitt utförande så förfinat att det framkallar andan i renässansmålningar av helgons lidandeskval. Detta är en stor utställning av en stor konstnär och besökaren gör rätt i att slå alla genusvetenskapliga uppsatser ur tankarna.

GABRIELE Münters historia är relativt händelselös. Hon föddes i Berlin 1877 och dog i Murnau 1962. Hon studerade konst i München, blev elev till Kandinsky som var den

förste lärare, manlig eller kvinnlig, som uppmuntrade henne. De inledde snart ett förhållande och flyttade tillsammans med Aleksej von Jawlensky och Marianne von Werefkin ihop i ett hus som ortsbefolkningen i Murnau kom att kalla Ryska huset. Tillsammans med Franz Marc utgjorde de förgrundsgestalterna i den expressionistiska gruppen Blaue Reiter. Kandinsky kunde inte gifta sig med Münter eftersom han hade en hustru i Ryssland, och när han väl hade skilt sig 1916 övergav han Münter, samma år som de uppehöll sig en kort tid i Stockholm och sedan aldrig återsågs.

Münter tillbringade sina kanske bästa och mest produktiva år i Stockholm. Hon umgicks mycket med Sigrid Hjertén och Isaac Grünewald (båda elever till Matisse). Tack vare gåvor och depositioner från Münter förfogar Lenbachhaus i München över den största enskilda samlingen av arbeten och av Blaue Reiter-verk i allmänhet. Den som sett Hjerténs verk utställda där har inte svårt att spåra hennes inflytande på Münter i den reflekterande, intima karaktären hos hennes måleri. Majoriteten av Müntermålningarna (arton av tjugoen) på Courtauldutställningen kommer från Lenbachhaus och vittnar om att hon under expressioniståren inte på något vis stod Kandinsky efter. Att han blev mer känd internationellt berodde dels på att han inte hade stannat kvar i Tyskland, dels på att hans övergång till abstrakt måleri överensstämde bättre med tidsandan i konstvärlden. Men Londonutställningen visar också att Münter är en känslig skildrare av landskap och interiörer och att hon har talang för satiriska porträtt, särskilt av Kandinsky och Jawlensky. Det finns en underbar målning av Jawlensky när han röd i ansiktet lägger huvudet på sned och lyssnar på en osynlig Kandinskys senaste konsteorier.

Två av målningarna som visas är porträtt från Stockholmsperioden av Münters svenska modell och väninna Gertrude Holz. Det bästa av de två heter *Sinnende* (Begrundan), där den tankfulla modellen sitter intill ett omsorgsfullt utformat, kraftfullt målat stilleben bestående av bord, frukt, lampa och blommor, och man inte bara ser inflytandet från Hjertén och Grünewald utan anar också Matisse's ande bakom dem. Münters syn på det figurativa kontra det abstrakta uttrycker hon själv så här vackert: "Uppgiften att avbilda människan är så stor att jag aldrig har känt mig frestad att gå vidare bortom den och till exempel upplösa de mänskliga dragen, utsätta dem för medveten rekonstruktion och ersätta dem med nonfigurativt bildspråk." Ett fint testamente av en fin målare med en fin utställning. ■

Skorpionens logik styrde efterkrigstiden

Atombombens fader J. Robert Oppenheimer ville dela med sig av kunskapen till Sovjet. Vätebombens fader Edward Teller ville att USA skulle behålla övertaget. Ingen av dem kunde undvika skorpionens logik: i kärnvapnens era riskerar också anfallaren utplåning.

I ÅR ÄR DET 60 ÅR SEDAN atombombningarna av Hiroshima och Nagasaki. Det är inte förvånande att det nu ges ut flera böcker om dessa händelser som förändrade världen. De handlar i högsta grad också om nutiden.

Kai Bird och Martin J. Sherwins *American Prometheus. The Triumph and Tragedy of J. Robert Oppenheimer* ger delvis en spegelbild av dagens USA efter 11 september. The Patriot Act, lagen som skapades efter terrorangreppen, tillåter att varje individ i USA kartläggs så grundligt att till och med bibliotekslånen undersöks. Besökare i landet, som till exempel den tidigare norska statsministern Gro Harlem Brundtland, kan utsättas för förnedrande förhör innan de släpps in. Denna atmosfär är inte så olik den som rådde under de år då Robert Oppenheimer, atombombens "fader" och ledare för Manhattanprojektet i Los Alamos, där den första atombomben byggdes, utsattes för utdragna, politiska utfrågningar.

Oppenheimers motståndare på höga poster ville bevisa att han var opatriotisk. Efter förhör som av hans sympatisörer beskrevs som en skådeprocess förklarades han 1954 vara en säkerhetsrisk. Först 1963 återupprättades han. Hans öde som en vetenskapsens martyr har avhandlats i otaliga böcker och åtminstone en teaterpjäs, *In der Sache J. Robert Oppenheimer* av Heinar Kipphardt (1964). Pjäsen baserades på förhören och gjorde en ny generation medveten om de moraliska frågor som utvecklandet av kärnvapen väckte för Oppenheimer och för mänskligheten. I slutmonologen säger pjäsens Oppenheimer: "Jag börjar undra om vi inte förräder vetenskapens anda... Vi har gått Djävulens ärenden." Oppenheimer själv tyckte inte om den monologen. Han ansåg att den var för ensidig. Hans verklighet hade varit mera komplicerad än så.

Bird och Sherwin har i 25 år intervjuat hundratals personer som haft anknytning till Oppenheimer. De har fått fram tiotusentals sidor delvis nytt material från bland annat FBI-arkiv. *American Prometheus* tecknar bilden av en resonerande människa där andra önskat sig en ideolog.

Av
MONICA BRAW

AMERICAN PROMETHEUS
The Triumph and Tragedy
of J. Robert Oppenheimer

Kai Bird & Martin J. Sherwin

Alfred A. Knopf 2005 (736 s.)

EDWARD TELLER
The Real Dr Strangelove
Peter Goodchild

Weidenfeld & Nicolson 2004 (352 s.)

EFTER SIN LÄROTID som ung fysiker i framför allt tyska Göttingen, kvantfysikens sjudande, inspirerande hem på 20-talet, blev "Oppie" kollegernas och studenternas idol vid Berkeley i Kalifornien. Nästan alla i kretsen var reformister och revolutionärer. I denna depressionens och arbetslöshetens tid letade de efter nya samhälleliga lösningar. När andra världskriget bröt ut i Europa stod de på Sovjetunionens sida mot Nazityskland. Det dröjde till slutet av 1941 innan USA gick med sedan Tyskland och Italien förklarat USA krig. Strax därefter kallades Oppenheimer och många av de fysiker han redan kände, en del av dem flyktingar från Tyskland, till Los Alamos för att ta fram atombomben.

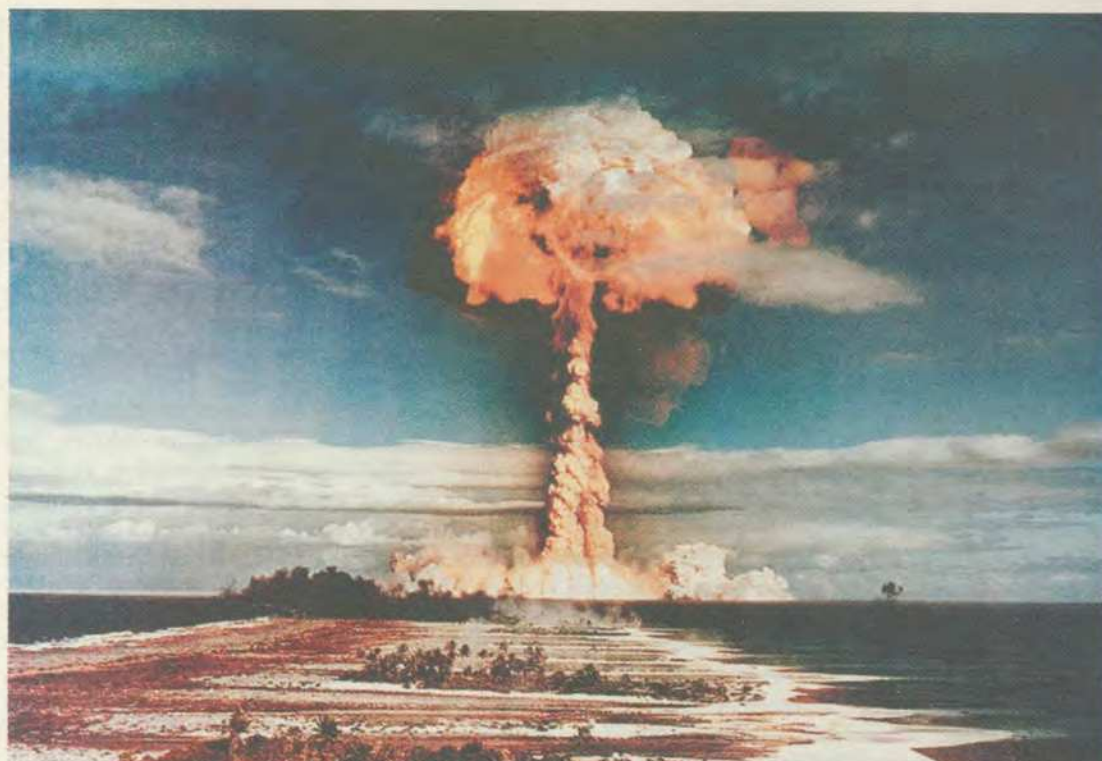
Här uppstod också tanken att bomben, eller åtminstone kunskapen om den, borde delas med Sovjetunionen. Oppenheimer höll fast vid det hela sitt liv. Det blev också den idé hans fiender inom administrationen använde mot honom. Sin grundinställning delgav han kollegan Leo Szilard i april 1945: "Det här är ett vapen som inte har någon militär betydelse. Det kommer att åstadkomma en mycket stor smäll – men det är inte ett vapen som kan användas i krig."

Han diskuterade med bland andra krigsminister Henry L. Stimson vilken betydelse kärnvapnen skulle få efter kriget, när det skulle bli möjligt att ta fram mångfald kraftigare bomber än den man höll på att bygga. Oppenheimer föreställde sig att atombomben faktiskt skulle kunna användas till att göra slut på alla krig. Förutsättningen var att man redan på detta tidiga stadium delade med sig av kunskapen till Sovjetunionen, så att inte misstänksamhet och kapprustning tog över. Han underströk att USA:s monopol på kärnvapen inte kunde bestå länge. Poängen var inte att USA måste behålla ett militärt övertag med hjälp av kärnvapen, utan att USA aldrig skulle kunna försvara sig mot sådana vapen när Sovjetunionen en dag också skulle ha dem. Därför måste framtida krig göras omöjliga.

Oppenheimer och många andra vetenskapsmän var oroliga för atombombens betydelse i vidare bemärkelse. Oppenheimers förebild var Niels Bohr, den danske fysikern som varit lärare för i stort sett alla de senare atomfysikerna och som var mycket respekterad som människa. Redan 1944 hade Bohr sett nödvändigheten av att kärnvapen kontrollerades. Då skulle freden för all framtid säkras. Förutsättningen var en "öppen värld" där både militära och industriella anläggningar liksom vetenskaplig forskning övervakades. Sovjetunionen måste inbjudas att delta i forskningen redan innan atombomben blivit verklighet.

Men i juli 1945, efter den första atomsprängningen, sade president Truman under samtal med Stalin i Potsdam ingenting mer än att USA nu hade "ett unikt vapen". Stalin reagerade tämligen likgiltigt. Tack vare spionage visste han redan vad Truman talade om. Truman hade emellertid ingen avsikt att dela med sig av kunskapen. Kapprustningen hade redan börjat.

ÅR 1946 BILDADES amerikanska Atomic Energy Commission (AEC), som hade kontroll över kärnvapen och tillhörande forskning, senare också kärnkraft. För Oppenheimer innebar det

Giftig svamp. Först i mitten av 1950-talet började en större allmänhet oro sig för provsprängningarnas radioaktiva nedfall.

Foto: Roger Ressmeyer/Corbis/Scanpix

begynnande kalla kriget att Bohrs och hans egna tankar om världsfred på grund av kärnvapnen aldrig skulle bli verklighet. Men nödvändigheten att finna sätt att stoppa kärnvapenutvecklingen fortsatte uppta honom. I ett senatsförhör tillfrågades han om man inte kunde smuggla in en atombomb i New York och spränga hela stan. "Visst", svarade Oppenheimer. Och hur kunde man hindra det? "Med en skruvmejsel att öppna varenda låda och resväska med", svarade den ironiske Oppenheimer.

Trots att Sovjetunionen 1949 sprängde sin första atombomb var han emot att USA skulle bygga en vätebomb, "Super". Det blev början till hans livslånga motsättningar med Edward Teller, vätebombens "fader". Oppenheimer önskade offentlig debatt om denna upptrappning av kärnvapenutvecklingen, eftersom "en superbomb rör vid själva grunden för vår moral. Det innebär en stor fara för oss att dessa beslut fattas på grundval av hemliga fakta." Som AEC:s konsult fram till 1954 var Oppenheimer bunden av sekretess. Men i det berömda "Skorpiontalet" 1953 påpekade han trots detta att de två stormakterna snart skulle kunna utplåna varandras civilisation. "Vi kan liknas vid två skorpioner i en flaska, där båda kan döda den andra men bara genom att riskera sitt eget liv." Han och många andra vetenskapsmän hade svårt att utvärdera att de skulle betraktas som opatriotiska om de talade om vad kärnvapen verkligen innebar.

Under sina sista år undvek Oppenheimer i stort sett debatt. Bird och Sherwin menar att han, som bedömts som en säkerhetsrisk, sedan försökte bevisa att han var en pålitlig fosterlandsvän. Han sade aldrig att han ångrade Hiroshima. När han besökte Japan 1960 uttalade han sig bara i oklara termer: "Jag ångrar inte att jag hade något att göra med atombombens tekniska framgång. Jag säger inte att jag inte känner mig illa till mods utan att det inte känns värre i kväll än i går kväll."

EDWARD TELLER var tydligare än Oppenheimer. I sin självbiografiska *The Legacy of Hiroshima* (1962) skrev Teller att han hade blivit övertygad om två saker: det hade varit "onödigt och fel" att använda atombomben mot Hiroshima utan var-

ning, men det var "nödvändigt och rätt att utveckla atombomben".

Peter Goodchild har nog tubbats av sitt förlag att till sin bok *Edward Teller* använda undertiteln *The Real Dr Strangelove*. Han rör sig inte med sådana klichéer i sin omfattande biografi. När Oppenheimer sattes att leda framtagningen av kärnvapen i Los Alamos 1943 hade han tillsammans med gräddan av världens unga fysiker redan intensivt diskuterat möjligheten av ett sådant vapen. Osäkerheten var stor. Ett tag fruktade de att själva atmosfären skulle antändas om de lyckades. Med tiden beslutades det att "Super", vätebomben, vars nästan obegränsade sprängkraft härrörde från fusion, skulle ta för lång tid att utveckla. Den skulle inte bli färdig i tid att sättas in mot Nazityskland. I stället inriktade sig Los Alamos-forskarna på fission. Atombomben, som inte heller blev färdig i tid, användes mot Japan.

Teller, som var hängiven tanken på Superbomben, fick fortsätta med den forskningen. Men han blev marginaliserad, inte minst omedelbart efter kriget. USA föreföll då överlägset som varande den enda kärnvapenmakten. Vätebomben ansågs onödig. Men Teller hade en annan utgångspunkt. Långt före kalla kriget och McCarthy-erans häxjakt på påstådda kommunister hyste han en outsläckt misstro mot Sovjetunionen. I hans hemland Ungern hade Bela Kun under en kort period 1919 lett en kommunistisk sovjetrepublik, som satt skräck i många och efteråt följdes av jedeförföljelser. Teller, som tillhörde en framstående judisk familj, hade studerat i Tyskland men flydde på trettioåret till USA. Hans kommunisthat blev kungstanken i hans livslånga arbete med kärnvapen.

Enligt Tellers kollega Hans Bethe kände sig de flesta andra fysiker i Los Alamos efter atombombningarna som plikttrogna soldater och återvände till sina universitet. Men Teller ansåg att arbetet med vätebomben var viktigare än någonsin. Han såg för sig den kommande kapplöpningen med Sovjetunionen, som inte bara skulle gälla vapen utan också missiler för att sända i väg dem med, till och med från ubåtar. När detta blev verklighet skulle inget land kunna försvara sig. Därför måste, enligt Teller, USA fortsätta att

AXESS RECENSERAR

China's Techno-warriors
Evan Feigenbaum

China Rising
Deng Yong & Wang
Fei-Ling (red.)
s.41

The Vanishing Newspaper
Philip Meyer
s.42

Dying to Kill
Mia Bloom

Dying to Win
Robert Pape
s.44

John Kenneth Galbraith
Richard Parker
s.45

Hitlers Volksstaat
Götz Aly
s.46

Die Kunst des stilvollen Verarmens
Alexander v. Schönburg
s.47

Kinas ledare har ständiga problem med att balansera utrikespolitiken. Samtidigt som omvärlden inte får uppfatta landet som ett hot, måste landets ultranationalistiska krafter tillfredsställas. **Johan Lagerkvist** diskuterar drakens villkor.

Kvalitetstidningens främsta tillgång är det under lång tid skapade läsarförtroendet. När ekonomin viker gör besparingarna att man tullar på detta grundkapital. Endast övertygelsen att kvalitet lönar sig i längden kan rädda överlevnaden, skriver **Hans Bergström**. Få tecken tyder på att den tron finns.

Vanligen söks anledningarna till självmordsterrorism i sociala missförhållanden eller i indoktrinering. Nya empiriska studier visar att flera faktorer ligger bakom, vilket leder **Jonathan Peste** till slutsatsen att bekämpningen måste bestå av olika typer av åtgärder.

Länge var Galbraith den amerikanske ekonom som fick gehör bland socialdemokrater i Europa men hade det svårare i USA. **Kjell-Olof Feldt** skriver om mannen som förutspådde att IT-bubblan skulle spricka.

I en omdebatterad bok hävdar Götz Aly att Hitler köpte sig tyskarnas sympatier med välfärds politik. **Alf W. Johansson** finner att Aly inte har tackning för sina slutsatser och refererar till några av de tyngsta kritiska inläggen mot boken.

I korthet behandlas en bok om förmågan att hantera sämre tider med stil.

Pådrivaren. Edward Teller.

Foto: Corbis/Scanpix

bygga än större kärnvapen. Internationell kontroll av kärnvapen och nödvändiga ämnen som uran vore nog bra, men Teller fick rätt i att man skulle misslyckas, till och med på ett tidigt stadium.

Inom den amerikanska ledningen ansåg man att USA inte behövde någon superbomb. Men Berlinkrisen 1948, Sovjetunionens första kärnsprängning 1949, Mao Zedongs kommunistiska maktövertagande i Kina och Ungerns införlivande i den sovjetiska sfären samma år förvandlade synen på omvärlden. Allt fler började lyssna på Teller, som påstod att Sovjetunionen "förmodligen" kommit längre än USA i utvecklandet av kärnvapen.

Efter mycket motstånd, både från AEC, politiker och andra fysiker som ifrågasatte att en vätebomb ens vore möjlig, fick Teller till sist klartecken. Det kom från president Truman, med orden "What the hell... Let's get on with it." När den första prototypen "Mike" skulle sprängas vid Eniwetok 1952 var fysikerna själva osäkra på resultatet. Molnet steg 30 000 meter upp i luften och ön Elugelab pulveriserades. Trumans egen nedrustningspanel kallade det "ett vapen... som kan ha kraft att förrinta världen". Men hans rådgivare avrådde honom från att avslöja sådana defaitistiska bedömningar.

DET VAR FÖRST MED provsprängningen 1954 av bomben Bravo utanför Bikiniatollen i Stilla havet som den allmänna debatten kom i gång. Också den sprängningen gav mycket större utfall än fysikerna räknat med. Resultatet blev att bland annat den japanska fiskebåten Fukuryu Maru utsattes för radioaktivt nedfall och en besättningsman dog. För första gången började en större allmänhet oroa sig för resultaten av kärnvapen och provsprängningar med radioaktivt nedfall som spreds över hela jorden med vindarna.

Samtidigt pågick förhören med Oppenheimer, vilket gjorde att debatten om kärnvapen blev vittomfattande. Teller, som nu uppträdde som vapnens främsta försvarare bland vetenskapsmän, gav tre skäl till varför de var berättigade. Det första var forskarens längtan att söka vidare: "det var något vi inte visste och något vi kunde få veta. Jag är rädd för okunskap." Det andra gällde tilliten till politikernas ansvarskänsla i krig: "Genom hela historien är det inte förmågan att döda människor som utgör begränsningen

utan hur omfattande avsikten att döda är." För det tredje vidhöll Teller att Ryssland utgjorde ett hot, inte bara ibland utan alltid. Teller blev idol för de ärkekonserverna.

När Teller kämpade för att få göra vätebomben hade ingen, inte heller han själv, vetat om den var möjlig att tillverka. Nu efter Bravo använde han samma slags taktik mot alla som fruktade radioaktivt nedfall. Ingen visste om man kunde eliminera det, men enligt Teller var det nödvändigt att fortsätta med provsprängningar för att utveckla "rena" kärnvapen. Det skulle ta en sex sju år. Med det löftet lyckades han övertyga president Eisenhower om att "rena" kärnvapen var vägen till en fredlig värld.

Tanken på provstoppsavtal övergavs när ett amerikanskt U-2-spaningsplan sköts ner över Sovjetunionen 1960. När Eisenhowers presidenttid var över varnade denna tidigare general för det militärindustriella komplexet och dess makt över politiken, som han sett inifrån. I ett privat samtal varnade han specifikt för män som Edward Teller: "den teknologiska eliten... superförsäljare, som säger att om de här grejerna finns och vi inte skaffar dem... så är vi dömda".

Teller inriktade sig därefter på att visa att kärnvapen kunde användas i fredstid. Det nya projektet hette Plowshare. Man skulle spränga hamnar, ja till och med en ny Panamakanal med kärnvapen. Det skulle inte innebära några faror alls med "rena" kärnvapen. Men oppositionen, både från den gryende miljörelsen och de innuiter i Alaska som skulle begåvas med en hamn, växte. Senare har det av offentliggjorda dokument framgått att en inte oviktig tanke med Plowshare var att under täckmantel av civila projekt provtesta nya kärnvapen även om provstoppsavtal blev verklighet.

RENT MILITÄRT VAR utvecklandet av interkontinentala missiler för att sända kärnvapen långa sträckor på god väg. President John Kennedy ville ha ett provstoppsavtal, men Sovjetunionen satte i gång en lång testserie. I det läget började Teller propagera för "ett aktivt försvarssystem", som skulle kunna skjuta ner sovjetiska missiler. Det skulle göras genom att dessa träffades av små kärnvapen i rymden. Som flera gånger förr var idén mera vision än verklighet. Det begränsade provstoppsavtalet under Kennedys presidenttid omfattade endast prov ovan, inte under jord. Tellers idé kunde följaktligen hållas vid liv.

Under Jimmy Carter, själv kärnkraftsingenjör, fick inte Teller någon uppmärksamhet i högre kretsar. Men i mars 1979 väckte filmen *Kinasyndromet* om en kärnkraftsolycka stor uppmärksamhet. När en sådan olycka sedan inträffade vid Three Mile Island bara två veckor efter premiären blev ämnet brännande aktuellt. Trots Tellers ansträngningar led kärnkraftsindustrin ett stort avbräck.

Snart var det 1980 och Ronald Reagan blev president. Teller hade pensionerats, men fortsatte propagera för forskningen på Livermorelaboratoriet i Kalifornien, där han styrde och ställt i så många år. Det nya var en röntgenlaser som påstods kunna stoppa ryska kärnvapenmissiler i rymden. Idén kom att kallas Stjärnornas krig. Det uppsatta målet var "säkrad överlevnad" i stället för terrorbalansens "säkrad förintelse". Än en gång var Tellers visioner mer övertygande än forskningsresultaten. Vissa forskare ifrågasatte till och med att själva röntgenlasern existerade, och Reagans försvarskostnader förorsakade oro och demonstrationer i vida kretsar. Strategic Defensive Initiative (SDI) låg rätt i tiden och fick epitetet tredje generationens vapen.

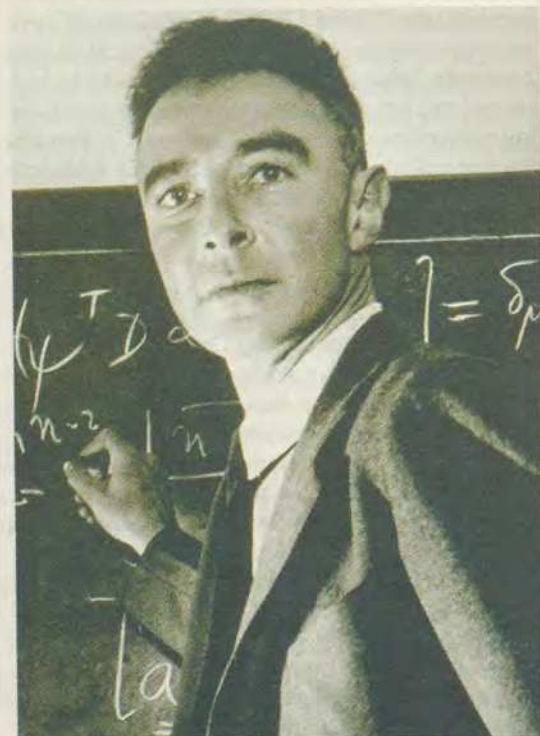
Reaktionen från Sovjetunionen blev skarp: USA anklagades för att militarisera rymden och därmed föra världen till gränsen för nukleär förintelse. SDI blev huvudämnet vid två möten som Reagan höll med Sovjets nye ledare Gorbatsjov. I Reykjavik erbjöd Gorbatsjov till och med total kärnvapennedrustning mot att USA inte byggde SDI. Men Reagans team ansåg att om ryssarna "hatade" SDI så mycket måste det vara bra. Förhandlingarna med Gorbatsjov ledde bara till ett förbud mot medeldistansrobotar. Vid en middag i Vita huset senare vägrade Gorbatsjov att ta Teller i hand.

När George Bush blivit president möttes han av en ny version av SDI, Brilliant Pebbles, små "paket" bestående av en kombination av kärnenergi och laser som skulle ösas ut i rymden för att förrinta ryska kärnvapenmissiler. Teller började återigen bedriva lobbyverksamhet och Bush tyckte det lät som en bra idé. Nu gällde det nämligen, enligt Teller, att skydda hela mänskligheten från missiler som avfyrs av misstag eller av terrorister. Rysslands nye ledare Boris Jeltsin uttryckte också intresse. Men tester visade att hela idén förmodligen var omöjlig att förverkliga. President Clinton avvecklade satsningen.

Innan Teller dog 2003 fick han åter uppleva en president som intresserade sig för rymden i militära sammanhang, George W. Bush.

J. ROBERT OPPENHEIMER och Edward Teller var två diametralt olika personer. De blev motståndare i många avseenden. Varken Oppenheimer eller Teller fick i slutändan namn om sig att ha varit riktigt stora fysiker fastän många andra i deras krets fick Nobelpris. Oppenheims och Tellers insatser är för alltid bundna till kärnvapnen: Oppenheimer som organisatören i Los Alamos med förmåga att entusiasmera sitt team till resultat, Teller som utvecklingens pådrivare.

Ingen av dem uttryckte någon verklig medkänsla med atombombsoffren i Hiroshima och Nagasaki och alla dem som utsattes för radioaktivt nedfall senare. En sak var Oppenheimer och Teller nämligen överens om: vetenskapen kan inte hejdas. En forskare forskar vidare, oavsett följderna. Kärnvapnen var, enligt deras uppfattning, oundvikliga. ■

Lagledaren. J. Robert Oppenheimer.

Foto: Corbis/Scanpix

Draken förbereder flygning

CHINA'S TECHNO-WARRIORS
National Security and Strategic
Competition from the Nuclear
to the Information Age

Evan Feigenbaum

Stanford University Press 2003 (368 s.)

CHINA RISING
Power and Motivation
in China's Foreign Policy

Deng Yong & Wang Fei-Ling (red.)

Rowman & Littlefield 2005 (360 s.)

MED VISS REGELBUNDENHET skildras ålderstigna atomvapenforskare i kinesiska tv-dokumentärer som hjältarna som möjliggjorde framtagandet av landets egen atombomb. Det skedde mot många odds och på tvärs med omvärldens vilja och bedömningar. Sovjetledaren Nikita Chrusjtjov vägrade som bekant att släppa ifrån sig domedagsteknologi till en otålig Mao Zedong. Och CIA-dokument offentliggjorda hösten 2004 visar att USA gjorde en grov felbedömning av den kinesiska militärens forskningskapacitet. Visserligen var de medvetna om förberedelserna men trodde inte att Kina hade tillräckliga mängder klyvbart material för att tillverka en egen bomb. Det är inte så konstigt att dessa forskare haft betydelse för Kinas internationella status. De hade lyckats utföra ett första kärnvapentest fastän maoismen betonade självständighet och självförsörjning (principen om *zili gengsheng*). Men att de i Kina ända in på 2000-talet haft inflytande över forskningspolitiken är desto mer anmärkningsvärt.

Det visar Evan Feigenbaum, som numera ingår i sin akademiska handledare Condoleezza Rices stab på amerikanska UD, i *China's Techno-warriors*. Argumentationen kretsar alltså kring varför den militära nomenklaturans inflytande över det naturvetenskapliga forskarsamhället i Kina har kunnat överleva både kulturrevolution och Dengs reformperiod. Att inflytandet var betydande mellan 1949 och 1969 är inte att förundras över. För detta borgade kalla krigets uppdelning av världen, Koreakriget mellan en i huvudsak amerikansk marinkår och Kinas alla "frivilliga" samt schismen med Sovjetunionen 1959.

I dag är visserligen Kinas säkerhetspolitiska läge osäkrare än många andra länders, men i ett historiskt perspektiv är det bättre än på länge. Även om Kinas närområde inte är fritt från potentiella konflikthärdar i Taiwansundet och på Koreahalvön, hotas landet inte längre av två uppenbart fiendtligt sinnade supermakter. Nordkoreas kärnvapenprogram kan i värsta fall innebära att alltmer av regionens forskningsresurser läggs på strategisk vapenutveckling i stället för på modernisering av ekonomiskt svaga områden. Men visst borde väl marknaden mer än planekonomisk resursstyrning och militära hökar vara det som föreskriver vad som är relevant forskning? Läsaren får genom Feigenbaum ta del av ett intressant primärmate-

rial, som i huvudsak utgörs av memoarer, policydokument och intervjuer med männen bakom Kinas nukleära vapenarsenal. Den första delen behandlar militärmaktens stora betydelse i det kinesiska samhället mellan 1950 och 1975. Ljus kastas här över hur den strategiska vapeneliten ledd av Quan Xueshen och Nie Rongzhen utarbetade ett flexibelt innovationssystem och hur risktagande och självständigt sökande faktiskt premierades av politiska ledare, i en fas då det övriga samhället befann sig i en mycket kvävande politiserad atmosfär. Eftersom atomforskarna var en så strategiskt viktig resurs tillhörde de det fåtal kineser som undslapp förödmjukelse under kulturrevolutionen.

BOKENS MER FASCINERANDE andra del handlar om hur nationalistiska målsättningar också fortsättningsvis skulle uppnås med hemsnickrad spjutspets-teknologi. Det blev inte lättare med tiden. Efter Maos död 1976 uppstod ett förändringstryck beroende på både externa och interna faktorer. Ett pikant exempel på att endimensionell forskningsstyrning och teknologisk nationalism kan vara politiskt riskfyllt utgör Kinas satsning på sin satellitindustri. En bieffekt var nämligen att det blev svårare att filtrera mottagandet av utländska tv-signaler. Bokens mest intressanta kapitel visar hur den strategiska vapeneliten utnyttjade sin egen ställning för att driva på de nödvändiga förändringarna av Kinas föråldrade forskningspolitik. Fyra patriarker ur denna elit kringgick med lätthet byråkratins kött-mur och fick till ett snabbt möte med Deng Xiaoping i mars 1986. En månad senare sjöattes deras gigantiska och resurskrävande programplan "863". Kommersialisering, internationalisering och den flexibilitetsstyrning som utmärkte de strategiska forskningsprogrammen blev honnorsorden. I praktiken innebar det ändå gamla lösningar på de nya problem som kommit med öppnandet mot omvärlden.

Ibland blir det väl mycket militärindustriell prosa över Feigenbaums framställning, och djupdykningarna i olika kommittéarbeten känns ibland lite onödiga. Man får leta aktivt efter den goda analysen. Den uttömmande faktaredovisningen fyller ändå en funktion i de sista kapitlen. Hur det forskningspolitiska arvet från en liten inflytelserik elit leder till en återvändsgränd demonstreras och analyseras med bredd och djup. Utan vetskap om det till synes outsinliga antalet forskningsprogram skulle författaren få svårt att övertyga läsaren om att gamla tänkesätt lever kvar hos en yngre generation forskare. Vanskligheterna med detta lyfts noga fram, särskilt de risker för framtida innovationssystem och ekonomisk tillväxt som det medför. Feigenbaum menar dock att det nära sambandet mellan säkerhetsproblematik och teknologisk utveckling medfört att resurser slösats bort på några få nyckelområden. Problemet är att när gamla militära hotbilder klingar av, står kinesiska missiler och rostar. Om de inte beklagligt nog finner köpare i andra auktoritära stater.

LÄSNINGEN AV FEIGENBAUMS BOK kompletteras väl av *China Rising*. Redaktörerna Deng Yong och Wang Fei-Ling har där samlat tio kapitel, som alla analyserar Kinas utrikespolitik i en

tid av ökat beroende av omvärlden: ekonomiskt, forskningsmässigt och säkerhetspolitiskt. Författarna talar om "den nya värld" som i stor utsträckning Kinas ökande internationella inflytande är ett resultat av. Och deras huvudsakliga fokus riktar mot vilka faktorer som landets utrikespolitik numera utgår från. De undrar hur det tänks i de beslutsfattande kretsarna inom kommunistpartiet, på utrikesministeriet och i de akademiska miljöerna i Peking. Vilka ambitioner och antaganden om landets roll i denna nya värld vägleder kinesisk utrikespolitik i dag och vad har vi att förvänta oss i framtiden?

Det är inga lätta frågor att besvara, men antologin gör ett bra försök. Bäst lyckas den med att förklara hur det kinesiska ledarskapet under Hu Jintao har manövrerat för att Kinas uppåtgående inte ska väcka alltför mycket misshag från omvärlden. En av de två redaktörerna, Wang Fei-Ling, argumenterar skarpsinnigt för att Pekings utrikespolitik motiveras utifrån parametrarna systembevarande, välstånd och status. Eftersom sys-

tembevarandet för kommunistpartiet kommer före allt annat, är det en känsla av politisk osäkerhet och önskan om ekonomisk tillväxt som ligger till grund för allt beslutsfattande. Det är därför honnorsordet stabilitet är viktigt såväl nationellt som internationellt för de kinesiska ledarna. Även om de på senare år visserligen blivit mer engagerade i multilaterala lösningar och samarbetsformer, kan utrikespolitiken i huvudsak beskrivas som försiktig och reaktiv.

Men gapet mellan landets väldiga ekonomiska framgångar och utrikespolitiska försiktighet har varit frustrerande och på senare tid också gynnat ultranationalistiska grupper. Wang sätter fingret på att globala förändringar i alltför hög grad analyseras utifrån kommunistpartiets hänsynstagande och att detta fortfarande förväxlas med vad som är i Kinas nationella intresse. Allt hänger på ökat välstånd: utan det äventyras partiets politiska överlevnad och den internationella prestige sjunker. Kina är därför beroende av status quo i de internationella relationerna och av den ekonomiska globaliseringen med USA som hegemonisk garant.

DEN KINESISKA OSÄKERHETEN på världsarenan beror till en del på att landet är en diktatur. Deng Yong pekar på att Kina sedan mitten av 1990-talet har försökt höja sin status internationellt. Man har velat samarbeta och verka ansvars-tagande mer än någonsin förut. Förutom FN, som alltid gett landet prestige genom vetorätten i säkerhetsrådet, har Kina höjt sin profil i många andra internationella institutioner som till exempel WTO, APEC och det regionala forumet ASEAN. Det har varit mycket viktigt för Kina att bevisa att landets uppåtgående trend innebär fredliga avsikter. Allting som skulle kunna tolkas in i teorin om ett "Kinahot" skulle nämligen i nuläget kunna hota den kinesiska drömmen som viktig framtida världsmakt. Detta tematiserar John W. Garver, som är övertygad om att Kinas dröm om reell stormaktsstatus i mitten av det 21:a århundradet kräver en stabil och samarbetsmässig relation med USA. Wang Jianwei hävdar i sitt bidrag att Kinas multilaterala diplomati har blivit en allt viktigare hörnsten i utrikespolitiken. Anledningen är att man vill kunna vara med och påverka de nya normer och säkerhetskoncept som tar form i det internationella samfundet efter kalla krigets slut. Även om viss oro kvarstår beträffande Kinas långsiktiga intentioner, hävdar

**Problemet är
att när gamla
militära hotbilder
klingar av,
står kinesiska
missiler och
rostar.**

**Eftersom atom-
forskarna var en
så strategiskt viktig
resurs tillhörde de
det fåtal kineser
som undslapp
förödmjukelse
under kultur-
revolutionen.**

Wang aningen överraskande att denna diplomati har mötts av positivt gensvar i länderna i Sydostasien.

Wan Ming menar att det kinesiska ledarskapet fortfarande inte förstår hur viktiga mänskliga rättigheter har blivit som en generell måttstock för den globaliserade värld vi lever i. I ett kapitel av Wang Hongying visas däremot övertygande att ledarna aktivt arbetar på att motverka den negativa Kinabild som de observerar utomlands. Det verkar rimligt. Kinas ledare tyngs mycket av att de ständigt porträtteras som några av världssamfundets största skurkar när det gäller mänskliga rättigheter och politiskt förtryck. För att komma till rätta med problemet publicerar de sedan 1991 vitböcker om de mest känsliga frågorna, såsom mänskliga rättigheter, Tibet, Taiwan och försvarspolitik. Numera anlitas till och med utländska medieexperter för att bistå med effektiv lobbying, exempelvis gentemot den amerikanska kongressen.

Också Peter Hays Gries bidrar med några intressanta reflektioner i sitt kapitel om hur kinesisk nationalism på olika nivåer influerar beslutsfattare och diplomater. Han påstår att den folkliga nationalismen kommer att bli en allt viktigare nyckel för att förstå Kinas agerande i internationella relationer. Denna folkliga nationalism utvecklas i takt med Kinas ökande beroende av omvärlden. Globaliseringen påverkar också den kinesiska utrikespolitiken, vilket Thomas G. Moore tar upp. Hökar som Donald Rumsfeld gör emellanåt gällande att Kina är ett framtida hot mot amerikanska intressen. Ibland diskuteras *containment*, eller inbromsandet av jättenationens uppåtgående trend till dess avsikterna är tydligare. Kineserna använder sig i sin tur av en bromsstrategi genom att söka "demokratisera de internationella relationerna". Eftersom kineserna ogillar, men måste finna sig i, den unipolära ordningen i det internationella systemet försöker de begränsa amerikansk makt. Hur då? Jo, Moore visar att tvärtemot klassiskt maktbalanstänkande vill kineserna fördjupa avhängigheten mellan länder och stärka olika multilaterala institutioner. Andrew Scobell analyserar hur det globala kriget mot terroristnätverk på så vis har utnyttjats av kineserna. Kina kunde visa prov på internationellt ansvarstagande och förbättra relationen till USA. Samtidigt blev manöverutrymmet att hantera "de egna terroristerna" i muslimska Xinjiang större.

EFTER LÄSNING AV BÖCKERNA inser man hur samtida teknikdyrkan, politiskt prestigeladdade forskningsprojekt och drömmen om internationellt erkännande stärker varandra i Kina. Evan Feigenbaum menar dock att de statssponsrade teknologisationsningarna måste ge vika för entreprenörsverksamhet. Framför allt bör målsättningarna styras mer av önskan om växande välstånd än av drömmen om högre internationell status. *China Rising* visar att om denna dröm ska infrias måste Kinas ledare lyckas med två mot varandra stridande ting i sin utrikespolitik. De måste bevisa för omvärlden att Kinas uppåtgående trend inte innebär ett hot mot någon annan men måste också bli skickligare på att övertyga ultranationalistiska krafter att den förda politiken verkligen är i nationens intresse.

Som för alla länder måste dock frågan om status balanseras mot realpolitiska förhållanden. Ingen kinesisk ledare vill gå till historien som den som förlorade Taiwan. Därför är Taiwanfrågan den avgjort största stötestenen för den nya kinesiska utrikespolitikens balansgång.

JOHAN LAGERKVIST

Tidningarna bantar bort sina själar

THE VANISHING NEWSPAPER
Saving Journalism in the Information Age

Philip Meyer

University of Missouri Press 2004 (272 s.)

DEN AMBITIÖSA DAGSTIDNINGEN har byggt på grundare, ägare och utgivare som har velat något med sin tidning – utöver sedvanlig affärsverksamhet. Vi kan i Sverige gå tillbaka till Lars Johan Hierta och *Aftonbladet*, familjen Ridderstad och *Östgöta Correspondenten* (1800-talets ledande regiontidning), Rudolf Wall och *Dagens Nyheter* – eller i senare tid till Bonniers, Hjärne, Wahlgrens, familjen Pers men även stiftelser och organisationer som gett ut tidningar på grund av sin betydelsefulla roll i samhället. Motsvarigheter i USA är familjen Graham (*Washington Post*), familjerna Ochs och Sulzberger (*New York Times*), familjen Knight – alla med lång publicistisk tradition och stark medvetenhet om tidningens vida och viktiga uppgift.

Men att vänta på att den gode Publishern ska bestå eller återkomma är som att vänta på Godot, menar Philip Meyer i sin bok *The Vanishing Newspaper*. Meyer har större delen av sin yrkesbakgrund inom Knight-gruppen, på den tid då den var publicistiskt styrd av familjen Knight. Han har den största respekt för de publicistiskt motiverade ägarna och kan berätta talande anekdoter om dem. Han är Knight Chair and Professor of Journalism vid University of North Carolina. Men Meyer gör den realistiska bedömningen att gamla tider inte kommer åter.

DEN NYA TIDEN RYMMER två omvälvande element. Det ena är den teknologiska revolutionen. Av den följer en dramatisk "de-massification of the media". Den totala mängden budskap har växt ofantligt, men människans biologiska förmåga att ta emot dem har inte förändrats. Därav följer ett "uppmärksamhetsunderskott" som leder till att sändarna söker nya dramaturgiska grepp för att övertrampa konkurrerande budskap inför en alltmer blasé publik. Linda Skugge-nedbusningen av svensk journalistik är ett av uttrycken för detta. Fragmenteringen – via internet, det enorma utbudet av radio- och tv-kanaler men även grattidningar och mobiltelefoner – utmanar på ett fundamentalt sätt den traditionella tidningen för alla och om allt. Trenden går mot mer specialiserad information för smalare grupper. Samtidigt segmenteras befolkningen kulturellt i olika medievänor.

Det andra elementet är affärsutvecklingen. USA har här kommit längre än Sverige i att avveckla ett publicistiskt drivet ägande från familjer och stiftelser. Tidningsfamiljer som Gannett och Knight valde börsnotering och blev snart överflyglade av institutionella ägare. Samtidigt har ägarintäget från andra branscher, utan någon som helst publicistisk bakgrund, varit starkare i USA. General Electric, med loktillverkning som sin tradition, är nu en av de stora ägarna av television i Amerika.

Även de gamla ägarna tänkte självfallet på tidningsekonomin. Men de kunde tänka mer lång-

siktigt. De hade jämsides med affärssinnet en stark medvetenhet om att en tidning bar ett ansvar för demokrati och samhällsbyggande (på amerikanska det mer talande uttrycket "community building"). De var personligen förbundna med sina samhällen.

Meyer konstaterar att tidningen är i fara både som affär och som kvalitetsprodukt. Den är i fara som affär, eftersom stadigt färre hushåll håller en dagstidning och tidningens andel av reklammarknaden faller i den nya mediemiljön. Den är i fara som kvalitetsprodukt, eftersom det finansiella underlaget för ambitiös journalistik undermineras och nya typer av ägare därtill inte är engagerade för tidningens samhällsroll.

OM NU DEN SPLITTRING som orsakas av teknologin är ohejdbar och längtan efter den gamla typen av publicistiska ägare är som att vänta på Godot, finns det då någon väg som rymmer framtidshopp för den goda dagstidningen?

Den frågan är själva ärendet för Philip Meyers bok. Meyer känner starkt för detta sitt ärende. Hans mission är att kunna visa att hög kvalitet lönar sig. Hans hopp är att få fram tillräckligt starka belägg för att kunna övertyga vinstinriktade ägare om att bästa vägen till lönsamhet är att ge tidningarna resurser och riktlinjer för god journalistisk kvalitet. Meyer är samtidigt en skolad forskare. Han låter inte missionen adla de empiriska resultaten. Med extrem statistisk noggrannhet och yppersta forskarkompetens studerar Meyer allt som rör länken kvalitet-framgång. Förmår tidningar med få fak-

tafel behålla en större andel av sina läsare än tidningar med fler faktafel? Finns det ett samband mellan hög andel redigerare och få grammatiska fel? Lyckas tidningar med högt läsaranseende för kvalitet bättre än andra även ekonomiskt? Kan de ta mer betalt för annonserna? Gör högt anseende för "community building" att en tidning bättre står emot tidens tendens till fallande tidningsläsning?

De flesta av Meyers undersökningsresultat ger motsägelsefulla svar. Därtill kommer att orsaks-sambandets riktning är svår att etablera. Har en tidning många redigerare och få språkfel därför att den har råd till det ekonomiskt, eller har den god ekonomi därför att den innehåller få språkfel? Nästan ingen mer kortsiktig åtgärd för att lyfta kvaliteten kan beläggas ge en tydligt positiv effekt på upplaga, annonser och ekonomi i en systematisk studie av en stor grupp av tidningar.

Det stora resultatet, viktigt nog, är att en tidnings trovärdighet förvisso är betydelsefull både för läsarna och för annonsörerna, men att den byggs under mycket lång tid. Den erövrar genom årtionden av belägg för att tidningen i fråga har ambitionen att upplysa och vara kompetent, präglas av integritet och sanningssökande, strävar efter att påverka sitt samhälle och bilda forum för angelägen samhällsdiskussion. Den långa historien är sådana tidningars främsta tillgång. Många vill ha en tidning som spelar en viktig roll i samhället. Annonsörer är beredda att betala mer för annonser i en tidning med högt anseende (en procent högre förtroende ger 2,5 procent högre annonspris, enligt Meyers undersökning). Dugande personer arbetar gärna för en sådan tidning. Den bär en stolthet i samhällsrollen, som ger en vidare mening åt allas insats för den.

Att förtroende är en sådan långsiktigt byggd tillgång ger samtidigt en frestande möjlighet. Ty även eroderingen av förtroende tenderar att vara

Fragmenteringen

... utmanar på ett
fundamentalt sätt
den traditionella
tidningen för alla
och om allt.

Ingenting är gratis. Notan kan bli dyr för gratistidningar.

Foto: Pawel Flato/Scanpix

en långsam process. Under en tid kan en tidning leva hyggligt på sitt förtroendekapital utan att särskilt mycket händer. Meyer visar att det var vad nya typer av ägare och företagsledning utnyttjade på många tidningar i USA. De höjde priset på abonnemang och annonser, sänkte samtidigt bemanningen och lyfte lönsamheten till 20-40 procent av omsättningen. Detta gick för en tid, i kraft av vad som uppfattades som lokala annonsmonopol och stark läsarförankring samt med stöd av de rationaliseringsmöjligheter av engångskaraktär som övergången till offsettryck och datorisering tillhandahöll.

Men annonsmonopolen finns inte längre och läsarförankringen eroderas. Det sker visserligen långsamt, men en liten gradvis nedgång kumulerar till en stor sammantagen förändring under loppet av 10-20 år. Den har gått längre i USA, men vi ser den även i Sverige. Tidningarna kompenserade på 1990-talet fallande annonsmarknad med stegrade annonspriser och drastiska ökningar av priset på abonnemang. Samtidigt skärs bemanningen på redaktionerna.

Meyer redovisar tumregeln att storleken på en

redaktion i amerikansk press är en anställd per tusen i dagsupplaga, de mer högbemannade *New York Times* och *Wall Street Journal* undantagna. För tidningar med över 300 000 i upplaga är snittet 0,81 redaktionellt anställd per tusen i upplaga, med kvalitetstidningar en bit högre än så. DN har legat kring 0,95 men är nu efter fyra år av nedskärningsprogram på väg mot 0,70, långt under bemanningen på amerikanska tidningar av motsvarande storlek och ambition.

Till en viss nivå kan man hävda att rationaliseringar är möjliga utan nämnvärda effekter på kvaliteten. Men när bemanningen minskat under lång tid och nått en viss omfattning får den kvalitetseffekter. De kan ta sig formen av sämre korrekturläsning och textgranskning, färre utlandskorrespondenter, mindre plats i tidningen för

utlandsrapporter, en sjunkande andel specialreportrar och avdelningar med ämneskompetens, högre andel allmångods inköpt från byråer, färre redaktioner runt om i landet, lägre nivå på specialbevakning som kräver stor ämneskompetens när det råder absolut stopp under flera år för nyrekrytering utifrån.

**Har en tidning
många redigerare
och få språkfel
därför att den har
råd till det ekono-
miskt, eller har den
god ekonomi därför
att den innehåller
få språkfel?**

VAD MEYER PEKAR på är två slags spiraler. Den onda spiralen är höjda priser och sänkta kostnader, som minskar läsningen genom att tidningen kostar mer och ger mindre, sedan gradvis sänker läsvanan och läskraven liksom föreställningen om den medborgerliga plikten att vara välorienterad. Meyer visar hur medborgarnas genomsnittliga förmåga att ta till sig komplicerad text har försämrats påtagligt i USA; skolundersökningar visar detsamma i Sverige. Den onda spiralen orsakar också en högre sensationsnivå genom försöken att väcka intresse under allt hårdare konkurrens, vilket bidrar till att allmänhetens bildningskrav förfaller. SNS Demokratiråd visar i sin senaste rapport att det pågår ett skred även i Sverige i allmänhetens acceptans för integritetskränkande journalistik. Vanan vid ett mindre allmänväsentligt utbud sänker även läsarnas medborgerliga anspråksnivå. Uslare tidningar ger sämre publik, som i sin tur minskar underlaget för kvalitetspress.

Den goda spiralen vore att tidningsägare och tidningsledare fann att tidningens chans i den nya miljön ligger i att värna dess mest unika och svårkopierade egenskap, nämligen ett långvarigt skapat förtroende. I en miljö med överflöd av korsande budskap skulle den goda tidningen vädja till medborgarnas behov av god överblick, byggd på hög kompetens, förmedlad via olika kanaler. Den skulle betona sin samhällsroll och utveckla den med hjälp av nya former av journalistik. Den skulle tydligt stå för sina värden och sitt inflytande, vara en stabiliserande och förenande faktor i en tid av flyktigt flimmer och simpelt sensationsmakeri. Via den dagliga vanan skulle den träna sin läsekrets till att förvänta sig och kräva kvalitet. Den skulle samtidigt behålla och fördjupa den mångfald av innehåll (även familj, resor, sport och existentiella frågor) som speglar livet självt. Eroderingen av läsning och läsformåga, liksom av medborgerliga normer, kunde tidningen själv bidra till att hejda, till glädje också för sin position och ekonomi på lång sikt. En upplyst, läsande befolkning kräver upplysande tidningar.

Jag vet inte om denna andra spiral är möjlig. Epoken då "en tidning för alla" var målet kan vara över. Läsningen blir obeveklig mer segmenterad i termer av klass, utbildningsnivå och etnisk bakgrund. För mindre grupper lyckas kanske tidsskrifter svara för sådana kvaliteter som dagstidningen inte längre klarar av att få fram.

Meyer lyckas tyvärr inte visa att kvalitetslinjen leder till snabb lönsamhet. Missionen var hur som helst dubbelbottnad. Man kan inte härleda en övertygelse enbart ur en ekonomisk kalkyl. Meyer fäster sitt hopp till att professionen själv – journalisterna – ska gå i bräschen för ökad kvalitet och "community building", i väntan på Godot. Fan tro't. Utgivare har dock visst utrymme för att göra en publicistisk skillnad, även i påverkan på redaktionens professionella kultur.

Meyer ger övertygande stöd för två slutsatser. För det första att ett land som alltjämt har långsiktigt verkande tidningsägare med lång publicistisk tradition har skäl att uppskatta det, i stället för att ständigt förtala och förfölja denna internationellt alltmer ovanliga typ av tidningsägare. För det andra att en sådan publicistisk medieägare bör se det oerhörda värdet, även ekonomiskt, av det förtroendekapital som har byggts upp av dess tidningar under lång tid och inte agera så att deras förtroende för kvalitet, värden och samhällsroll eroderar.

Jag tänker förstås i båda fallen på Bonniers och dess svenska tidningsägande.

HANS BERGSTRÖM

Terrorister föregår med ont exempel

DYING TO KILL
The Allure of Suicide Terror
Mia Bloom

Columbia University Press 2005 (272 s.)

DYING TO WIN
The Strategic Logic of Suicide Terrorism
Robert Pape

Random House 2005 (335 s.)

DET FINNS EN POÄNG i att söka enkla svar på frågan om vem som blir självmordsbombare. Går det att finna gemensamma nämnare kan dessa nämligen bli utgångspunkter för bekämpning av terrorism. Traditionellt finns två typer av förklaringar. Den första typen ser orsakerna i sociala och ekonomiska missförhållanden: fattigdom och politiskt förtryck leder till att vissa grupper radikaliserar. Religiösa och sekulära ideologier kan fungera som legitimering av våldet, men de verkliga orsakerna står att finna i den materiella världen. Den andra typen av förklaringar letar i stället efter orsaker till självmordsattentat i rörelserna som utför dem. Här pekas det ofta på karismatiska och totalitära ledare som skapar en organisation där lämpliga attentatsmän värvas och indoktrinerar. Också ideologiska faktorer kan tas med: det finns någonting inneboende i organisationens kultur och ideologi som understödjer och motiverar våldet.

Förklarings typerna kan lätt bli politiska. De som pekar på sociala och ekonomiska missförhållanden tenderar att ta "terroristernas" parti, medan de som pekar på egenskaper i oppositionsrörelserna tenderar att ställa sig på "förtryckarstaternas" sida. Eftersom det går att hitta belägg för båda typer av förklaringar är det möjligt att, om man så önskar, nöja sig med en relativt ensidig syn och så är tyvärr ibland fallet bland politiker, journalister och akademiker.

ETT SÄTT ATT KRITISKT JÄMFÖRA perspektiv är att öppna arbetet med ett större empiriskt material. I detta sammanhang måste Marc Sagemans *Understanding Terror Networks* från 2004 (recenserad i *Axess* 2/05) betraktas som innovativ. Den innehöll många nya insikter samtidigt som ett stort statistiskt material presenterades på ett systematiskt sätt. Boken behandlade specifikt al-Qaida och även om den närmar sig fenomenet utifrån begreppet terroristnätverk, spelar självmordsattentat en central roll i analysen eftersom dessa då dominerat al-Qaidas våldsverksamhet. Sagemans poäng är att al-Qaida fylls på med medlemmar snarare på initiativ nerifrån gräsrotsnivå än att potentiella självmordsbombare sugas upp från ovan och "hjärntvättas". Självmordsattentat uppstår genom individers upplevelse av förfördelning och frustration samtidigt som samordnande instanser finns som kan se till att de som knacker på dörren kan få den rätta träningen.

Till skillnad från hos Sageman analyseras en rad skilda gruppers självmordsattentat i två nya böcker författade av amerikanska statsvetare, Mia Blooms *Dying to Kill* och Robert Papes *Dying to Win*. Deras studier påminner dock i upplägg om Sagemans bok, eftersom de både presenterar ett statistiskt material och svarar för kvalitativa analyser genom att diskutera alternativa tolkningar.

Mia Bloom inleder liksom Robert Pape med historiska avsnitt. Hon pekar på att terroristgrupper lär av varandra oavsett ideologisk och religiös övertygelse och menar att självmordsattentat är kontagiosa. Attackerna i Libanon 1983 mot amerikanska och franska mål var ett avgörande startskott. Därefter skickade tamilska tigrarna anhängare till Libanon för träning och började under 1990-talet utföra självmordsattentat. Under 1990-talet organiserade palestinska grupper självmordsattentat, också med direkt inspiration från Libanon. Därefter kommer turen till kurdiska PKK i Turkiet och al-Qaida, följt av Tjetjenien och Uzbekistan under 2000-talet.

Att amerikaner, fransmän och senare israeler lämnade Libanon visar på självmordsattentatens effektivitet. Självmordsattentat utförs därför att de är funktionella och de konkreta mål terroristgrupper har alltid är sekulära, det vill säga politiska. Både religioner (ett exempel är sikherna i Indien) och sekulära ideologier (socialistiska PKK i Turkiet) har använts för att legitimera attackerna. Bloom menar att det är en taktik som väljs när alla andra alternativ är uttömda, att folkligt stöd för attentaten måste finnas i den egna etniska gruppen och att självmordsattentat är vanligast i etniska konflikter. Hon visar på interaktiviteten när våld eskalerar eftersom olika grupper, även de som står i direkt konflikt med varandra, påverkar varandra. Religiösa, ideologiska och kulturella faktorer spelar en roll, men de är inte statiska utan föränderliga. Samtidigt blir flera av hennes påståenden närmast truismer: att säga att självmordsattentat används när det "betalar sig" blir som att säga att "självmordsattentat fungerar när de fungerar". Bloom upprepar också den nästan klassiska åsikten i litteratur om terrorism att religiösa grupper är farligare än andra. Hon menar att religiösa grupper har lättare än sekulära att få sina medlemmar att utföra självmordsattentat och att det är svårare att få religiösa grupper att kompromissa. Det är svårt att belägga sådana utsagor, vilket hon heller inte gör, samtidigt som både hon och Pape visar att religiösa grupper långt ifrån är ensamma om att utföra självmordsattentat.

Mia Bloom har också en del att säga om åtgärder mot självmordsattentat. Polisiära och militära aktioner kan på kort sikt vara effektiva men tenderar på längre sikt att öka stödet för attentat. Allt fler muslimer har svårt att se skillnad på Israels ockupation av Gaza och Västbanken å ena sidan och amerikansk ockupation av Irak å andra sidan. De polisiära och militära metoderna kommer aldrig att kunna förhindra alla attacker från en beslutsam fiende som betraktar sin kamp ur ett längre tidsperspektiv. Eventuella framtida död mot USA beror snarare på amerikansk utrikespolitik, som hamnat i ett dilemma: man vill sprida demokrati samtidigt som man gör avkall på demokratin i kampen mot terrorism. Bloom föreslår i stället att USA måste erbjuda något bättre än en värld av självmordsattentat och antiterrorismaktioner. Man måste skapa bättre levnadsstandard, utbildning och arbete. Relationen mellan olika samfund måste förbättras, och man måste bemöta de legitima kraven och frustrationerna från människor som genom historien blivit medvetet eller omedvetet illa behandlade.

ROBERT PAPES BOK är mer omfångsrik och refererar till en större mängd empiriska och statistiska data. Han leder ett projekt vid Chicagouniversitetet, Chicago Project on Suicide Terrorism, där han samlar in data från 315 självmordsattentat runt om i världen från 1980 till 2003. Pape kritiserar tolkningar av självmordsattentat som irrationella företeelser eller som resultat av fattig-

dom. I stället undersöker han självmordsattentats tre former av logik: strategisk logik, social logik och individuell logik, varav den sistnämnda handlar om varför enskilda personer utför självmordsattentat. Det finns exempelvis strategiska fördelar med sådana attentat, eftersom förövaren in i det sista kan välja bästa läge för utförandet. Attentaten är ett medel för att uppnå konkreta politiska mål, vilket även gäller religiösa grupper som Hamas. Självmordsattentat är nästan alltid altruistiska handlingar, även om det kan finnas andra motiveringar samtidigt. Pape menar att religion inte är en grundläggande orsak till självmordsattentat, dock kan religiös skillnad mellan parter som står i konflikt med varandra förstärka antagonismen. Samtidigt skriver han uttryckligen att det inte går att kvantitativt mäta hur mycket religion, med dess demonisering av fiender och legitimering av självmordsattentat, ökar sannolikheten för självmordsattentat.

I stället utvecklar han följande teori: de huvudsakliga orsakerna ligger i nationellt motstånd mot utländsk ockupation, ett demokratiskt politiskt system i den ockuperade makten samt religiös skillnad mellan den ockuperade och den ockuperande. Det finns påtagligt empiriskt stöd för denna tes samtidigt som Pape ingående diskuterar avvikelserna. Det är framför allt de kurdiska självmordsattentaterna i Turkiet som avviker. Turkiets demokratiska status kan diskuteras och kurderna i landet är muslimer precis som den turkiska majoriteten. Samtidigt ligger det något i Papes motargument: Irak, vars demokratiska status varit ännu mer tvivelaktig, har alltid behandlat sin kurdiska minoritet mer brutalt än Turkiet, ändå är det endast i Turkiet som kurder utfört självmordsattentat (fram till 2003).

Papes studie skulle ha övertygat ännu mer med en klarare teoretisk diskussion av kopplingen mellan historisk realitet, individers upplevelser av och reaktioner på realiteten och kulturens och ideologins roll i detta. Det går till exempel att diskutera i vilken omfattning USA egentligen ockuperat Saudiarabien, men uppenbarligen finns grupper som upplever den amerikanska militära närvaron som mycket kränkande. Det var nämligen förläggningen av amerikanska trupper till Saudiarabien i samband med Irakkriget 1991 som fick i gång al-Qaidas kamp mot USA. Det går att argumentera för att åtskilliga etniska och religiösa minoriteter i modern tid varit mer brutalt ockuperade och förtryckta än sauderna och palestinierna utan att kampanjer av självmordsattentat inletts, exempelvis armenier och bosnier.

Frågan jag är ute efter är varför endast vissa tar till självmordsattentat och andra inte i snarlika situationer. Pape visar dock sin medvetenhet om att det troligen är många faktorer som samspelar i uppkomsten av självmordsattentat, när han argumenterar för att det krävs en bred uppsättning motåtgärder mot desamma. Polisiära åtgärder är nödvändiga för att försöka hindra grupper som redan är redo att utföra attentat. I linje med den viktigaste komponenten i hans teori är dock ockupation av land, med Irak som aktuellt exempel, en särskilt dålig strategi. Ockupationen ser till att det kommer att finnas en ny generation individer som är villiga att genomföra självmordsattentat. En annan aktuell detalj i sammanhanget är att byggandet av en mur mellan Israel och Västbanken enligt Pape effektivt förhindrat attentat. Samtidigt måste USA behålla en militär närvaro i området genom sin flotta och visa att attentat trots amerikanska eftergifter kommer att få konsekvenser. Pape döljer inte i denna diskussion att oljan är ett mycket viktigt amerikanskt intresse och hans förslag till åtgärder tar hänsyn till detta.

VILKET BLIR DÅ RESULTATET om viktiga insikter från de båda böckerna slås samman? Orsakerna till terrorism och självmordsattentat är alltså oftast flera och samverkande. Eftersom människors upplevelser av sin situation är avgörande för hur de handlar är insikt om hur människor tänker avgörande. Det har utvecklats en global, radikal muslimsk subkultur där visionen om ett återupprättande av en svunnen islamisk storhetstid kombineras med innovativ användning av vapen och teknologi. I modern tid har de allra flesta självmordsattentat utförts i kamp mellan olika etniska och religiösa grupper om kontroll över geografiskt rum. Känslor av vanmakt, kränkning och förfördelning tillsammans med kunskap om hur man utför attentat och möjlighet att utföra dem är andra avgörande faktorer.

Om orsakerna till terrorism på ett generellare plan är flera, borde också den effektivaste bekämpningen bestå av flera typer av åtgärder. Ett viktigt långsiktigt motmedel som ofta glöms bort är att stödja muslimska krafter som propagerar för andra sätt att uppnå en känsla av värdighet än våld. Slutligen måste det påpekas att interaktiviteten mellan grupper innebär att religioner och kulturer ständigt förändras och nya former av radikalism uppstår. Så dagens analyser kan snart behöva modifieras.

JONATHAN PESTE

Amerikanska recept för socialdemokratien

JOHN KENNETH GALBRAITH
His Life, His Politics, His Economics

Richard Parker

Farrar, Straus and Giroux 2005 (820 s.)

GÅR DET ATT SKRIVA en läsvärd, till och med spännande bok på 800 sidor om en universitetsekonom, låt vara att han har levat i vid det här laget 97 år? Jo, det går om ekonomen i fråga är John Kenneth Galbraith. Under mer än ett halvsekel var han en av centralgestalterna i debatten om politikens mål och medel i de kapitalistiska marknadsekonomierna. Han blev det genom att inta i USA kontroversiella positioner i frågor som ökade offentliga utgifter och högre skatter för ett mer jämlikt samhälle, statlig reglering av löner och priser, hårdare kontroll av storföretagen, särskilt på finansmarknaden, och en aktiv politik för full sysselsättning enligt Keynes recept. Han gav sig också in i andra strider som gällde den amerikanska utrikes- och upprustningspolitiken och blev en ilsken kritiker av Vietnamkriget. Allt sedan Roosevelts dagar tillhörde han det demokratiska partiets inre krets som rådgivare, talskrivare och allmän propagandist för dess presidentkandidater och presidenter, en aktivitet som tog slut först när Bill Clinton 1992 anträdde Vita huset.

Det finns alltså en hel del att berätta. Men läsaren av Richard Parkers *John Kenneth Galbraith* inser ganska snart att berättelsen tänjs ut av att författaren är en stark beundrare av huvudpersonen (vilket berövar boken nästan alla kritiska nyanser) och dessutom en passionerad vänsterliberal som ägnar många sidor åt angrepp på republikanska presidenter, alltifrån Richard Nixon till George W. Bush. Allt görs visserligen i Galbraiths anda, men det blir ändå lite väl mycket av ingrodd polemik.

Operation övertalning. Galbraith hävdade på 1950-talet att konsumentens fria val var en chimär.

Foto: Zefaimages

GALBRAITHS AKADEMISKA KARRIÄR blev en smula krokig. Hans enda formella merit var en examen i lantbruksekonomi vid ett litet universitet i Kanada, där han föddes 1908 och växte upp på en gård i Ontario. Och det var som jordbruksekonom han fick sitt första jobb vid Harvard i Cambridge i USA år 1934. Hans intresse och ambitioner att bli nationalekonom i en bredare mening sparkades i gång av ankomsten ett par år senare av J. M. Keynes *General Theory*. Många tog emot dess budskap som lösningen på arbetslöshetskrisen, andra såg den som en ovanligt lång pamphlett för ökad statlig makt över de fria marknadskrafterna. Galbraith blev ganska snabbt en övertygad "keynesian" och började rikta in sig på en karriär vid Harvards ekonomiska fakultet.

Men andra världskriget kom emellan och han kallades till administrativa uppgifter, först vid en jordbruksinstitution i Chicago, sedan vid ett nytt rådgivande organ för ekonomisk planering och slutligen, efter det att USA gått in i kriget, som övervakare av pris- och löner reglering. För dessa byråkratiska avancemang spelade hans gynnare och mentor John D. Black, jordbruksekonomisk professor vid Harvard, en viktig roll. Galbraith blev emellertid ganska snart desillusionerad av statens oförmåga att hävda allmänintresset mot storföretagens jakt efter ökade profiler, som snarare växte ju större del av landet som ställdes på krigsfot. Han tog anställning som journalist på den då inflytelserika tidskriften *Fortune*, dock med siktet fortfarande inställt på en lärartjänst vid Harvard. Och efter att två gånger ha röstats bort av det konservativa och republikanska fakultetskollegiet fick han sin professur år 1949.

HARVARD KOM ATT BEVARA sin konservatism i åtminstone ytterligare tre decennier, men Galbraith blev ändå universitetets (och kanske

USA:s) mest berömde professor. Hur det gick till är inte lätt att besvara i en bokrecension. Två drag i hans verksamhet som ekonom och politiker går i alla fall att urskilja.

Det ena är att han nästan genomgående skrev för den stora publiken och att han har en sällsynt talang att behandla svåra ekonomiska sammanhang så att läsaren både förstår och låter sig engageras – för eller emot. Han är med andra ord något ganska sällsynt, en akademiker med ett språk som inte bara upplyser utan också roar. Och han har skrivit mycket. Nästan femtio böcker, med en sammanlagd upplaga på sju miljoner, drygt tusentalet artiklar i tidningar och tidskrifter, tal och intervjuer oräknade.

Det andra draget är hans övertygelse om att det är farligt och vilseledande att behandla samhälls-ekonomiska frågor utan att också diskutera de maktförhållanden som råder i ett land och i världen. Han förkastade de klassiska ekonomernas bild av marknadsekonomin som ett system där miljoner konsumenter självständigt träffar sina val och säljarna anpassar sin produktion och sina priser till dessa val. I *American Capitalism* (1952) beskriver han en stor del av den amerikanska ekonomin som planerad och styrd av storföretagen utan egentligt inflytande för konsumenterna

– de får acceptera de produkter och priser som företagen med reklamens hjälp övertalar dem att köpa. Denna privatkapitalistiska planhushållning måste ha en motvikt i statlig kontroll och övervakning av löne- och prissättning på i varje fall vissa marknader. (Denna teori som han utvecklar i många sammanhang leder honom senare till en förklaring på den "stagflation" som på 1970-talet drabbade en stor del av världen, då både inflation och arbetslöshet steg, något som enligt den klassiska teorin var en omöjlighet. Galbraith menade att inflationen berodde på storföretagens kontroll över priserna medan arbetslösheten växte i de mindre företagen, som måste arbeta på den fria marknadens villkor.)

I *The Affluent Society* (1958) går han till stormen mot den förhärskande uppfattningen att ekonomernas roll är att härleda och utveckla mekanismerna för ekonomisk tillväxt utan att bry sig om vad tillväxten består av och hur den fördelas. Som privatkapitalismen (och USA:s politiska system) fungerar leder det till ett ensidigt förhärskande av ständigt höjd materiell levnadsstandard, dessutom alltmer orättvist fördelad, medan andra mänskliga behov – utbildning, sjukvård, social trygghet – negligeras. Boken blir en närmast socialdemokratisk plädering för ökade offentliga utgifter och höjda, starkt progressiva skatter. Det är inte att förundra sig över om dessa skrivare (han gick i andra skrifter ännu längre i krav på statliga ingrepp) skaffade Galbraith fiender, inte bara bland ekonomer utan också i den politiska högern, som fanns representerad i båda de stora partierna. Till det bidrog hans kritik av den amerikanska utrikespolitiken, byggd på militär styrka, och åtföljande stora försvarsutgifter. Många ansåg att hans påstådda liberalism i själva verket innehöll en stor dos socialism och FBI höll

honom under ständig bevakning. Men man lyckades aldrig hitta något tecken på kommunistisk anknytning.

GALBRAITH LÄSTES AV MILJONER människor, i Amerika och i resten av världen. Hans popularitet bekräftades också av alla anbud om tal och artiklar, intervjuer och tv-framträdanden som haglade över honom, liksom av de ovationer han ofta möttes av vid sina framträdanden. Men hans politiska budskap hade svårt att tränga fram dit han ville nå: beslutsfattarna i Washington. Längre såg det ut som om han skulle bli en bekräftelse på ordstävets att ingen blir profet i sitt eget land. I det mer vänstersinnade och regleringsbenägna Europa fick hans teorier större genomslag. Inte minst den svenska socialdemokratin använde sig av hans tes om storföretagens planhushållning för att motivera sina ingrepp i marknadsekonomin.

När John F. Kennedy 1960 valdes till Förenta staternas president trodde Galbraith att tiden var inne för hans politiska program. Han kände Kennedy sedan länge och de var nära personliga vänner. Galbraith deltog med lust och iver i utformningen av Kennedys valplattform och hade stora förhoppningar om att en seger skulle innebära den expansion av välfärdsstaten som han argumenterat för. Men Kennedy gjorde honom grymt besviken när hans regering i stället satsade på en stor skattesänkning för att stimulera tillväxten. Vänskapen bestod ändå och Galbraith lade i stället sin outsläktliga energi på att försöka övertyga Kennedy om att USA borde dra sig ur Vietnam. Enligt Parker tog Kennedy intryck av Galbraiths argument, särskilt sedan denne blivit ambassadör i Indien och befann sig på plats i Asien. Men som alla vet ökade Kennedy insatsen i Vietnam, omgiven av starka ivrare för att befria världen från kommunismen, som utrikesministern Rusk och försvarsministern McNamara. Genombrottet för Galbraiths tes om det starka samhället till värn för de svaga och fattiga kom, paradoxalt nog, när Lyndon Johnson efter sitt segerval 1964 lanserade "The Great Society". Paradoxalt, därför att Galbraith ansåg Johnson vara en vulgär och cynisk partigångare, bara ute efter sin egen berömmelse. Dessutom såg han med fasa på hur eskaleringen av kriget mot Nordvietnam underminerade den amerikanska ekonomin. Och med Richard Nixon försvann drömmen om USA:s utveckling till en välfärdsstat enligt Galbraiths recept.

Sent i livet blev Galbraith ändå en profet man lyssnade på. Under Reaganåren på 80-talet varnade han ihärdigt för att den expansiva finanspolitiken och avregleringen av finansmarknaden skulle leda till den krasch som kom 1987. Och mot slutet av 90-talet blev han ännu högljuddare i sina varningar för att finansbubblan kunde brista och att kortsyntheten och girigheten hos företagsledare och finansmarknadsaktörer krävde statliga motåtgärder. Än en gång fick han rätt när bubblan brast i början av 2000-talet. Galbraith, då 93 år, blev gurun som all världens nyhetsförmedlare och kommentatorer uppsökte för att få reda på vad som skett och vad som borde göras. Galbraith har inte fått något Nobelpris. Men en av hans hårdaste motståndare i striden om den sanna ekonomiska teorin, Paul Samuelson, har sagt: "Ken Galbraith ... blir ihågkommen och läst när de flesta av oss Nobelpristagare kommer att vara begravda i fotnoter djupt nere i dammiga biblioteksarkiv." Måhända generöst i överkant. Men Galbraith har en plats i nutidens historia som få så kallade intellektuella kan göra anspråk på.

KJELL-OLOF FELDT

Fetare plånböcker ger tunn förklaring

**HITLERS VOLKSSTAAT
Raub, Rassenkrieg
und nationaler Sozialismus**

Götz Aly

S. Fischer 2005 (445 s.)

VEM HAR SKRIVIT följande ord? "Vi eftersträvar: en bättre organisering av det ekonomiska livet ... genom en bättre utjämning av rikedom och fattigdom ... genom större medbestämmanderätt för de breda lagren och genom borttagande av stora lönedifferenser." En svensk socialdemokrat? Nej, Adolf Hitler i *Mein Kampf*.

Nazismen har främst setts som en nationell rörelse. I boken *Hitlers Volksstaat* söker den tyske historikern Götz Aly visa att socialismen var en levande del i den nazistiska ideologin. Ja, han menar att det var genom "socialistiska" åtgärder som regimen vann sin ställning hos det tyska folket. Betald semester, äktenskapslån, barnbidrag, sjukförsäkring för pensionärer, förstärkt bostadsskydd är exempel på sociala reformer nazisterna genomförde. Till detta kom en progressiv skattelagstiftning som klämde åt de rika och företagen, men höll de lägre befolkningsskikten skadelösa. Inte ens under kriget höjdes skatterna för den "vanlige" tysken. Den nazistiska politiken hade en uttalad jämlikhetsprofil: lika chanser för alla tycktes vara dess paroll.

Volksstaat (folkstat) var Hitlers beteckning på regimen strävan. Götz Aly menar att denna folkstat var en realitet, inte bara retorik. Bortsett från sommaren 1914, säger Aly, har det aldrig rått större sammanhållning mellan folk och ledning i Tyskland än under naziväldets tolv korta år. Hur kunde detta komma sig? Aly använder det egendomliga ordet "Gefälligkeitsdiktatur" (ungefär "trivseldiktatur") för att karaktärisera tillståndet. Genom en massiv social *appeasement* lyckades regimen vinna det tyska folkets gunst. Hitler var en "stämningspolitiker" (*Stimmungspolitik*), som i fruktan för ett nytt november 1918 såg till att tyskarna förblev på gott humör. Det var inte terror, propaganda och rasism som fick tyska folket att sluta upp bakom Hitlerstaten utan dess välfärdspolitik. Nazistregimen var en socialstatlig pionjär. Det tyska folket lät sig, menar Aly, bestickas av sociala förmåner.

Hur finansierades detta omfattande reformprogram? Dels genom en galopperande skuldsättning, dels genom utplundring av judarna, de ockuperade länderna och slavarbetarna. Det var genom utpressning och stöld av judisk egendom som en hotande finansbankrutt undveks 1938: judarna tvingades omvandla sina aktier i statsobligationer; efter "Kristallnatten" "dömdes" de till en "skuldbot" på en miljard riksmark. Detta stabiliserade den tyska ekonomin. Under kriget skedde en systematisk utplundring av judisk egendom i samband med deportationerna till förintelselagren, samtidigt som man sökte pressa ut så mycket som möjligt ur de ockuperade länderna genom finanspolitiska åtgärder och krav på kontributioner.

En manipulativ valutapolitik gjorde de tyska ockupations soldaterna till ett slags Europas gulaschbaroner, som återvände till Tyskland fullastade med varor: de tyska soldaterna tömde bokstavligen Europa. Så mycket som 70 procent

Arbetsledare. Hitler besöker en Siemensfabrik 1931

av krigskostnaderna kom från de ockuperade länderna, hävdar Aly.

MED SINA TILLSPETSDE teser har hans bok väckt debatt. Genom att binda samman välfärds politik och Förintelsen tycks Aly lägga grunden för en ny skuldtas. Han talar om "Hitlers belåtna rövare": 95 procent av det tyska folket gynnades av regimen ekonomiska politik som var byggd på kriminell utplundring. När väl judarna plundrats var det bäst att se till att de försvann för evigt. Men frågan är om inte Förintelsen trivialiseras genom att ses som ett sätt att skaffa medel till statskassan, alltså sprungen ur en finansiell kalkyl. Den tyska historieforskningens nestor, Hans-Ulrich Wehler, har i en kritisk artikel i *Der Spiegel* (nr 14, 4 april 2005) lyft fram den stegrade antisemitismen i samband med kriget som en förklaringsfaktor. Götz Alys siffror är också förvirrande. Han säger att utplundringen av judisk egendom endast stod för fem procent av den tyska krigskassans samlade inkomster 1939-1945. Hur stor del detta utgjorde av de 70 procent som kom "utifrån" förblir oklart. Alys beräkningar har utdömts som överdrivna: enligt den brittiske ekonomhistorikern Adam Tooze skall det ekonomiska "rovkriget" endast ha stått för 25 procent av de totala krigskostnaderna.

Aly säger att Daniel Goldhagens tes om en "eliminatorisk antisemitism" som huvudmotiv till Förintelsen saknar "varje empirisk grund", men detsamma kan sägas om hans egen mutteori. Hans bok är framför allt en empirisk studie i tysk finanspolitik och hur den ekonomiska politiken organiserades i olika ockuperade länder, men det finns inte tillstymmelse till undersökning av det materiella motivet som huvudförklaring till tyskarnas uppslutning bakom Hitler. Den verkar bygga på en allmän övertygelse att materiella förklaringar måste ges primat, alltså en form av historisk materialism. Men, som Wehler framhåller: om tyskarna lät sig mutas med materiella förmåner, hur kunde då nazisterna redan före maktövertagandet bli riksdagens största parti? Inte heller diskuterar Aly vad de utrikespolitiska framgångarna betydde för uppslutningen bakom regimen.

Foto: AKG/Scanpix

Arbetslöshetens tillbakagång var också en viktig faktor: år 1937 var arbetslösheten i Tyskland nere i 4,1 procent (Sverige: 10,8 procent!). Wehler ser Hitlers karismatiska ledarskap som främsta orsaken till regimens starka ställning. Det saknas proportion mellan den empiriska undersökning Aly gjort och de vittgående slutsatser han drar. Man slås också av godtyckligheten i många av hans komparativa bedömningar. Tyskarna, säger han, var före Hitler inte mer ressentimentsfyllda eller mera rasistiskt nationalistiska än andra europeiska nationer (s. 35). Det är svårt att tro. Ett ord räcker: Versailles!

VAR DÅ NATIONALSOCIALISMEN bara en tysk variant av svensk socialdemokrati? Ingalunda. Som Norbert Götz framhållit i sin komparativa studie *Ungleiche Geschwister* (Baden-Baden 2001) rörde det sig om två helt skilda "livsvärldspjekt". Den nazistiska folkgemenskapen vilade på rasistisk grund, den var utestängande; judar, "mindervärdiga" och främlingar hade där ingen plats. Den socialdemokratiska var inneslutande; det skulle, som Per Albin Hansson uttryckte det, inte få finnas några samhällets "styvbarn".

ALF W. JOHANSSON

DIE KUNST DES STILVOLLEN VERARMENS

Wie man ohne Geld reich wird

Alexander von Schönburg

Rowohlt 2005 (239 s.)

TROTS ATT DE TYSKA exportföretagen går lysande vilar, som Håkan Forsell rapporterade i *Axess* 4/05, krisstämningen tungt över Tyskland. Allt fler frågar sig om inte de goda tiderna är förbi för överskådlig framtid. Men alla blir inte nerslagna av sådana utsikter. Alexander von Schönburg, född 1969, hävdar tvärtom i *Die Kunst des stilvollen Verarmens* att dåliga tider kan ge oss bättre liv. Att de verkligen kommer är han säker på: globaliseringens tryck på lönerna medför att tyskarna inte kommer att kunna upprätthålla sin levnadsstandard. Men det är inte den katastrof många tror. Redan det att det är ett kollektivt öde förtar mycket av plågan och kriser av detta slag kan – om man har rätt inställning – ta fram det bästa hos människor.

Schönburg har egna erfarenheter av att bemästra ekonomiskt nerstigande. När it-bubblan sprack fick han sparken från ett välbetalt mediejobb och måste anpassa sig till en helt annan standard. Han tillhör vidare en gammal tysk adelsläkt som befunnit sig i nedgång under sekler och lärt sig hantera detta med värdighet. Denna bakgrund förtar väl något av det generella bevisvärdet i hans sedelärande berättelser om hur man

deklasseras med stil; anor kan nog kompensera en hel del smålek, inte minst om man som författaren har sina goda förbindelser. Kritiken av den dåliga stil som för mycket pengar gärna medför har dessutom tydliga historiska rötter i aristokratins förakt för borgerliga uppkomlingar utan smak.

Det hindrar inte att budskapet i denna stundtals mycket underhållande uppgörelse med konsumismen har en vidare relevans. Schönburg pläderar för ett slags reduktion, en kritisk genomgång av våra liv så att vi kan fokusera på det som verkligen ger något, och en sådan kan man genomföra i vilken klasskontext som helst. Glömm vi inte genom fokuseringen på kulinariska trender att måltiden är en social akt? Vore det inte bättre att försöka öppna sina sinnen för det som finns i vardagen än att fästa så stor vikt vid att resa? Hövlighet och hänsynsfullhet betyder enormt mycket för livskvaliteten och kostar inget alls. Man kan dra ner på tidnings- och tidskriftsprenumerationer utan att bli sämre orienterad, konstaterar Schönburg. (Åhum, han kan inte gärna mena *Axess*, i vars temanummer om stoicism han för flera år sedan hade kunnat hitta besläktade tankegångar.)

Boken är antikapitalistisk såtillvida att den vänder sig mot företagets försök att ständigt skapa nya behov hos konsumenterna, men pläderingen för anspråkslöshet och jämnmod gör den nog svårsmält för vänstern också. Schönburg har inget till övers för den offermentalitet som frodas på vänsterkanten. Vi måste ta oss ur offerrollen och förbli agerande i våra liv trots att de yttre omständigheterna i många avseenden befinner sig bortom vår kontroll.

Om Europa verkligen behöver – och kan – bli fattigare med stil återstår väl att se. Men uppenbart är att Schönburgs bok har slagit an en nerv i Tyskland. Man får hoppas att de insikter om den relativa fattigdomens välsignelse som han samlat inte nu korrumpas av att boken han skrivit har blivit en bästsäljare.

RED.

MEDARBETARE I DETTA NUMMER

KARL-OLOV ARNSTBERG

Etnolog och forskare vid Stockholms universitet. Han har bland annat givit ut essäsamlingen *Typiskt svenskt* (2005).

HANS BERGSTRÖM

Hans Bergström har varit chefredaktör och ansvarig utgivare för *Nerikes Allehanda* och *Dagens Nyheter*. Han är fil. dr i statsvetenskap och docent vid Göteborgs universitet.

MONICA BRAW

Fil. dr i japansk historia och tidigare utrikeskorrespondent i Östasien.

KJELL-OLOF FELDT

Författare och debattör. Finansminister 1982–1990.

ASTRID HEDIN

Fil. dr i statsvetenskap och forskarassistent vid Uppsala universitet.

ALF W. JOHANSSON

Professor i historia vid Samtidshistoriska institutet vid Södertörns högskola.

JOHAN LAGERKVIST

Doktorand i kinesiska på institutionen för östasiatiska språk vid Lunds universitet.

JONATHAN PESTE

Fil. dr i religionsvetenskap vid Göteborgs universitet och författare till bland annat boken *Religion och terrorism* (2003).

DAVID RIEFF

Författare, aktuell med boken *At the Point of a Gun: Democratic Dreams and Armed Intervention* (2005).

TOM ROSENTHAL

Har varit konstkritiker på *The New Statesman* och *The Listener* och givit ut böcker om Jack B. Yeats, Sidney Nolan och Paula Rego.

NATHAN SHACHAR

*Dagens Nyheter*s korrespondent i Latinamerika.

ANTHONY D. SMITH

Professor of Ethnicity and Nationalism vid London School of Economics.

GÖRAN SOMMARDAL

Producent vid Sveriges Radio och fil. dr i sinologi. Har senast publicerat *Den befriade foten* (2001).

DANIEL TARSCHYS

Professor i statsvetenskap vid Stockholms universitet. Han har tidigare varit riksdagsman (fp) och generalsekreterare i Europarådet.

TORBJÖRN TÄNNSJÖ

Professor i praktisk filosofi vid Stockholms universitet.

GUNNAR ÅSELIUS

Docent i historia vid Försvarshögskolan i Stockholm.

AXESS

NÄSTA NUMMER KOMMER DEN 4 OKTOBER 2005

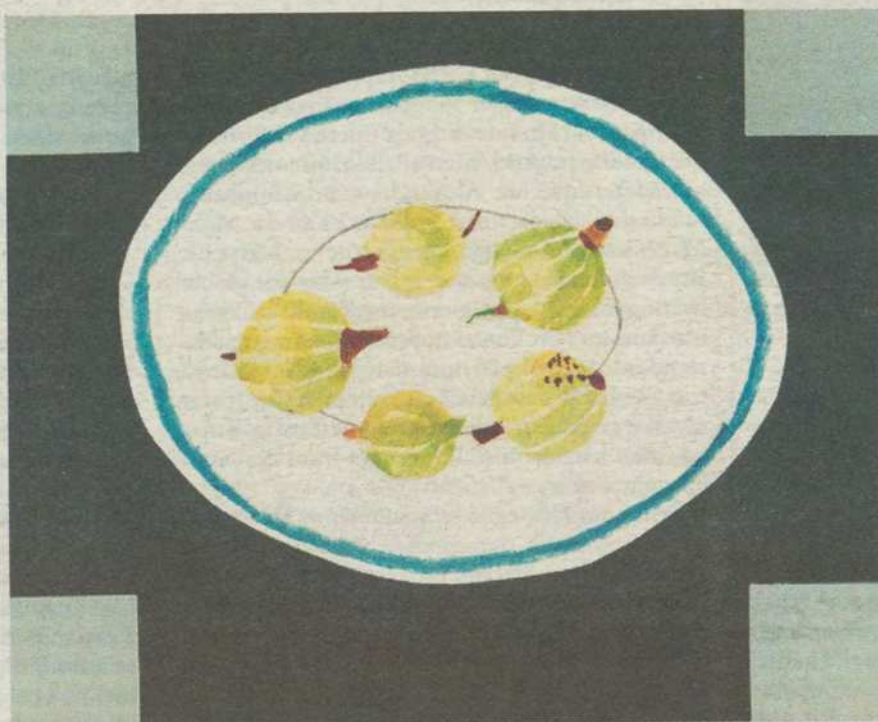

Illustration: Claes Jurander

Skaffa dig **AXESS**

Helår 9 nr kostar 350 kr (Norden 460 kr).

Beställ din prenumeration:

Webb: www.axess.se

E-post: prenumeration@axess.se

Telefon: 031-743 99 05

eller fyll i talongen nedan

☐ Ja tack, jag vill prenumerera på AXESS fr.o.m. nr ...
Helår 9 nr för 350 kr

Namn

Adress

Postadress

Tidskriften **AXESS**

SVARSPOST
122 577 700
110 02 STOCKHOLM

Frankeras ej
Mottagaren
betalar
portor